EN BYNÆR BYGD

Kulturminner og kulturlandskap i Maridalen

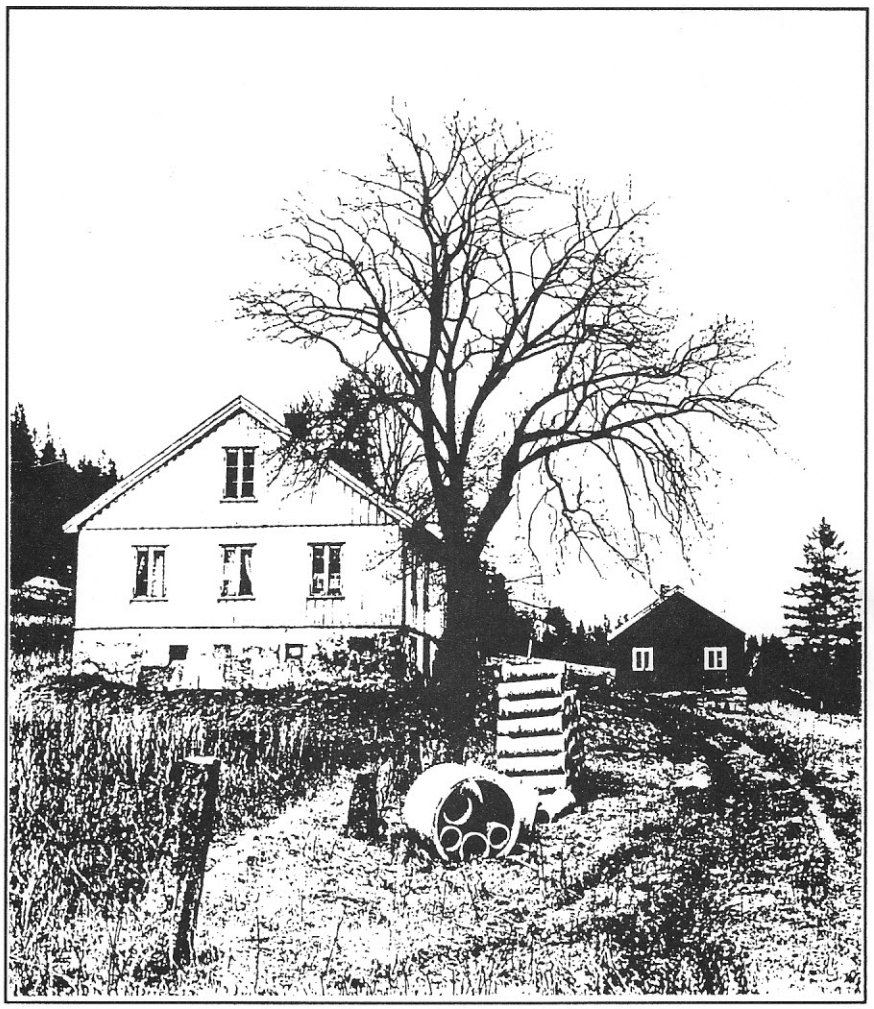

Oslo kommune

Avdeling for natur og forurensning
Miljøetaten
og
Byantikvaren

1992

Oslo kommune

EN BYNÆR BYGD

Kulturminner og kulturlandskap i Maridalen

Per G. Nilsen

Avdeling for natur og forurensning
Miljøetaten
og
Byantikvaren

1992

Etat for miljørettet helsevern
og Byantikvaren i Oslo, 1992.

Per G. Nilsen: En bynær bygd
Kulturminner og kulturlandskap i Maridalen

Omslag: Turter gård ca 1970 rett før gården ble revet.
Fotografiet eies av Inger Thaugland, Sørbråten, Oslo.

ISBN 82-992564-3-7

"Arbeidet med dokumentasjon og sikring av kulturminner i Marka påbegynnes så snart som mulig."

Punkt 5. i Bystyrets vedtak av 6. juni 1991 om Kommunedelplan for Oslos del av Oslomarka.

Forord

Denne rapporten dekker et lenge følt behov for en samlet registrering, vurdering og prioritering av kulturminner i Maridalen. Middelalderkirkeruinen er godt kjent, likeså gårdene, plassene og Greveveien. Men det er gode grunner til å mistenke at Maridalen gjemmer atskillig mer av interesse, noe som denne rapporten da også dokumenterer.

En viktig erfaring fra dette arbeidet er at kunnskapene om kulturminner i Marka og i de ytre deler av byggesonen er meget mangelfulle. Det hersker heller ingen tvil om at disse områdene inneholder en rekke betydningsfulle kulturminner som bør bevares for ettertiden.

Avdeling for natur og forurensning, Miljøetaten som utarbeider en plan for vern av kulturlandskapet i Maridalen, tok initiativet til dette kulturminneprosjektet i 1986. Byantikvaren har fungert som fagkonsulent og veileder innen sitt fagområde. Prosjektet er finansert av de to nevnte etatene, skogvesenet og vannverket i fellesskap. Etatene har også bidratt med verdifull informasjon og praktisk bistand.

Til å utføre arbeidet ble etnologen Per Nilsen engasjert av avdeling for natur og forurensning som også har ledet prosjektet. I tillegg ble det oppnevnt en styringsgruppe med representanter fra de fire etatene. Registreringene og vurderingene til Per Nilsen vil danne et viktig bakgrunnsmateriale for verneplanarbeidet i Maridalen. Såvel Miljøverndepartementet som Oslo formannskap har uttrykt ønske om en slik verneplan.

Finn Melbø
konst. direktør
Miljøetaten

Kjeld Magnussen
byantikvar

Innholdsfortegnelse

Forord		7
1.	Innledning	9
1.1.1.	Generelt om kulturminner og kulturlandskap	9
1.1.2.	Hva er verneverdig?	11
1.2.	Sammendrag og konklusjon	12
1.2.1.	Undersøkelsesområdet	12
1.2.2.	Kulturminneregistreringa	12
1.2.3.	Konklusjon	13
2.	Landskap og historie	16
2.1.	Topografi	16
2.2.	Nåtidige samfunnsforhold	18
2.3.	Eiendomshistorie i hovedtrekk	20
2.4-2.6.	Jorda, Skogen og Byen	22
2.4.	Jordbrukets landskap	22
2.4.1.	Nyrydningstida (-1350)	23
2.4.2.	Ødegardstida (ca. 1350-1550)	25
2.4.3.	Gjenrydningstida (15-1600-tallet)	25
2.4.4.	Husmannstida (17-1800-tallet)	27
2.4.5.	Jordbruksrasjonalisering: "Hamskiftet" i Maridalen. Ca. 1850-	30
2.4.5.1.	Hestemekaniseringas tid ca. 1850-1950	30
2.4.5.2.	Traktorens tid. Ca. 1950-	33
2.5.	Skog- og jernbrukets landskap	36
2.5.1.	Trekolbrenning	36
2.5.2.	Skogbruk og sagbruksdrift	37
2.5.3.	Skogsbeite og seterdrift	39
2.5.4.	Skogplanting	41

2.6. Byens landskap. Urbanisering, drikkevannsrestriksjoner, rekreasjon.(Ca. 1850-) 42

2.6.1. Urbanisering 42

2.6.2. Drikkevannsrestriksjoner - en avgjørende faktor 42

2.6.3. Rekreasjon 43

2.6.4. Eldre bevarte landskapstrekk - hvorfor? 44

3. Registrerte kulturminner 45

3.1. Garden og plassen. Kulturminner tilknytta jordbruket 45

3.1.1. Hus for folk 46

3.1.1.1. Våningshus på garder 46

3.1.1.2. Husmannsstuer 53

3.1.1.3. Neskroken - ei husmannsgrend i Maridalen . . . 54

3.1.1.4. Drengstuer 64

3.1.1.5. Hus for forråd til husholdets eget bruk 64

3.1.2. Hus som har med dyra å gjøre 66

3.1.2.1. Hus for dyra 66

3.1.2.2. Hus for forråd til dyra 66

3.1.3. Andre forhold tilknyttet husene 68

3.1.3.1. Andre hus 68

3.1.3.2. Tunet 68

3.1.4. Andre kulturminner tilknyttet gardsdrifta . . . 68

3.2. Skogens kulturminner 69

3.2.1. Tømmerfløting 69

3.2.2. Sagbruksdrift 72

3.2.3. Andre kulturminner fra skogbruket 73

3.3. Kulturminner tilknyttet jernverksdrift 73

3.4. Kulturminner tilknyttet industri 75

3.5. Kulturminner etter vannverksdrift 77

3.6. Kulturminner tilknyttet turisme og friluftsliv 79

3.7. Militære kulturminner 80

3.8. Kulturminner tilknyttet samferdsel og transport 83

3.9. Villabebyggelse og forretninger 86

3.10. Kulturminner tilknyttet kirke, skole og foreningsliv 86

4. Kulturminnevernplan for Maridalen 91

4.1. Innledende kommentarer 94

4.2. Viktige kulturminner og kulturlandskap i Maridalen 94

4.2.1. Sør-vest i Maridalen 95

4.2.2. Området rundt Skjerven 97

4.2.3. Kirkebyområdet 99

4.2.4. Nes med Neskroken 100

4.2.5. Sanderområdet 101

4.2.6. Hauger-området 102

4.2.7. Skolen 102

4.2.8. Turter 103

4.2.9. Sandermosen 104

4.2.10. Vaggestein 104

4.2.11. Skar - området 105

4.3.1. Informasjon om kulturhistorie 107

4.3.2. Særlige vedlikeholdsbehov 107

5. Kilder 109

5.1. Om kildene 109

5.2. Utrykte kilder 109

5.3. Trykte kilder/litteratur 110

6. Kulturminnelister 114

6.1. Hus og hustufter 114

6.2. Andre kulturminner enn hus 123

TAKK

Arbeidet med dokumentasjon av kulturminner i Maridalen har vært avhengig av et samarbeid med flere enkeltpersoner, institusjoner og organisasjoner.

Særlig vil jeg nevne beboerne i Maridalen. Flere informanter med tilknytning til Maridalen har gitt viktig informasjon. Grunneiere, leietakere og forpaktere har gitt av sin tid og har vist gjestfrihet. Dette gjelder også folk som i dag ikke bor i dalen. Flere av disse er nå borte.

Arkeologen Christian Keller og de svenske antikvarene Lena Begils og Kelvin Ekeland gav faglig inspirasjon under befaringer.

Alle disse fortjener takk.

Flere institusjoner/etater har bidratt til arbeidet med kulturminnene. En særlig takk bør rettes til Natur- og forurensingsavdelingen ved Miljøetaten for arbeidsplass og godt samarbeid, Byantikvaren for faglig støtte, Oslo skogvesen og Oslo vann- og avløpsverk for adgang til arkivmateriale, kjøretillatelse og annen hjelp. Disse etatene, som gjorde prosjektet mulig, takkes også for økonomisk bidrag.

Følgende institusjoner har ellers vært behjelpelige med arkivalia: Forsvaret/Skar Leir, NSBs arkitektkontor, Riksarkivet og Statens Kartverk. Forsvaret har gitt adgang til å registrere Skar Leir og Harald Løvenskiold til Løvenskiold-Vækerøs arkiv i Riksarkivet. En takk må rettes også til disse.

Til slutt bør en også nevne organisasjoner. Her kan en nevne Maridalens Vel, Maridalens Venner, Historielaget Kjelsås-Grefsen-Nydalen, Østlandske Naturvernforening og Fortidsminneforeningen, Oslo og Akershus avdeling. Også disse skal takkes for samarbeid.

En takk bør også rettes til Kjell Sandaas og Hilde Andersen for kommentarer til manuskriptet og til Kulturminnevernprosjekt Akerselva for permisjon fra arbeidet for å fullføre Maridalsregistreringen høsten 1987. De bevilgende etatene delte på arbeidet med å reinskrive foreliggende rapport.

Oslo 24. juni 1988.

Per Nilsen

ILL. 1. *Oversiktskart over Maridalen idag. Målestokk 1: 50 000. Det registrerte området er avmerket.*

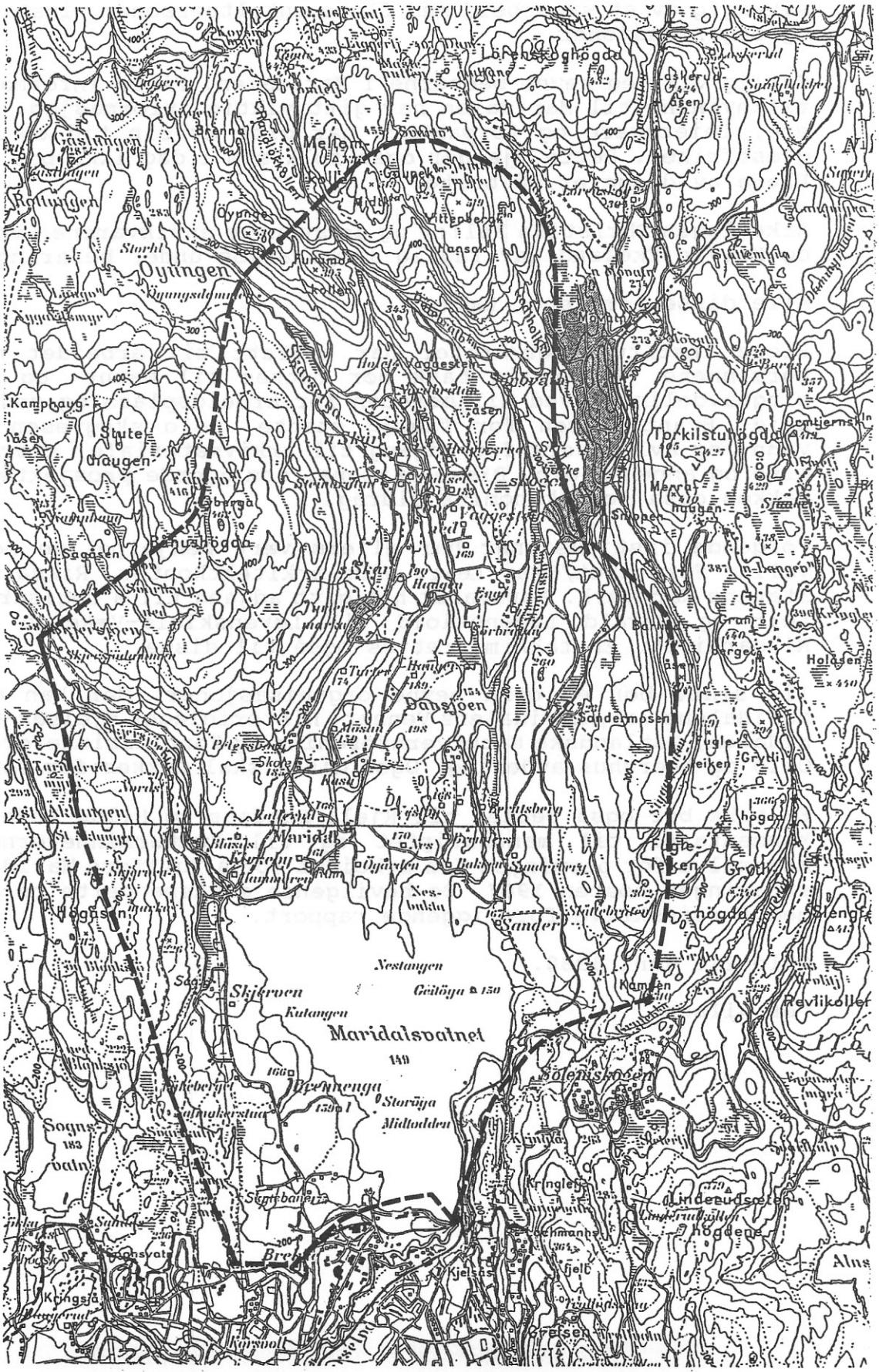

1. Innledning

1.1.1. Generelt om kulturminner og kulturlandskap.

Landskapet kan studeres fra forskjellige synsvinkler. Her vil vi se på landskapets menneskeskapte side. Menneske og natur har sammen bidratt til å frambringe det landskapet vi ser i dag.

Kulturminner kan vi definere som faste spor etter menneskers aktivitet i landskapet. Som eksempler kan vi nevne garder og husmannsplasser, steingarder, gardsveier, rydningsrøyser, tømmerfløtningsanlegg og koier. Det er ikke alltid lett å sette grense mellom "natur- og kulturminner", det kommer mest an på synsvinkelen.

En allé kan betraktes som et kulturminne, idet den er plantet av mennesker. Et tre som er tidligere blitt lauvet, har blitt sterkt preget av menneskers fôrsøking til dyra. Men ofte er det også fruktbart å regne slike objekter mer som et ledd i kulturlandskapet.

Et kulturminne kan vi si både er ledd i menneskers atferd og resultat av det. Et fjøs ble f.eks. bygd av folk på garden som ledd i husdyrholdet, innenfor rammene av et økonomisk system.

Både landskap og de egentlige kulturminner som hus o.s.v. kan vi se på som ei bok vi kan lese i om hvordan mennesker har utnytta naturressursene og i varierende grad satt sitt preg på "boka" med kulturspor.

Kulturlandskapet vil i denne rapporten defineres som alt landskap med spor etter mennesker og med forestillinger knyttet til seg.

Nesten alle landskap i Norge er mer eller mindre påvirket av mennesker. F.eks. har skoggrensa på fjellet flere steder blitt sterkt påvirket av brenselforbruk til setrenes ysting. Samisk kulturlandskap har til våre dager vært særlig naturnært. Et annet ytterpunkt er det høyteknologiske bysamfunnet, som likevel har naturinnslag enkelte steder og i "botnen".

Landskap og kulturminner forteller om driftsformer i jord- og skogbruk, om transport, stilimpulser utenifra, om sosial lagdeling og trosoppfatninger o.s.v.

Når vi ser på landskap og kulturminner utifra et kulturhistoriske perspektiv, bør vi være oppmerksom på **hvilket perspekiv** den som ser, har. Et eget studiefelt kan være synet vårt på landskapet.

I f.eks. samiske områder var det knyttet trosforestillinger til enkelte fjell og steiner. Og synet vårt på landskapet har med erfaringer og livssituasjon å gjøre.

En bonde på 1800-tallet hadde ett bilde av landskapet, f.eks. med stor kunnskap om tegn i naturen, i å se emner til redskap o.s.v.

Det var et produksjonslandskap. En fisker og en kondisjonert bymann så annerledes på det.

For en turgåer i dag er f.eks. Maridalen et rekreasjonslandskap, for en gardbruker noe mer et produksjonslandskap preget av samtidas produksjonsmåter.

ILL. 2. *Eldre gardsvei Stubberud-Lille Brennenga. Allè. Første gang nevnt på kart 1811. Brukt til ca. 1960. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

1.1.2. Hva er verneverdig?

Hva som er kulturhistorisk verneverdig kan ikke fastsettes en gang for alle. Men i dag kan følgende kriterier sies å være vanlige innen kulturminnevernet:

- Typiskhet:
  Verneverdien av et kulturminne øker hvis det er et karakteristisk eksempel på en gruppe kulturminner i et bestemt geografisk område.

  Et våningshus kan være mer eller mindre typisk for slutten av 1800-tallet på Østlandet. Ei brutype kan være mer eller mindre vanlig for tidlig 1900-tall osv.

- Sjeldenhet:
  Hvis et kulturminne ikke bare er typisk, men er et av de få bevarte av typen, øker verneverdien.

- Teknisk tilstand:
  Om kulturminnet er i god stand eller kan holdes i stand, er også vesentlig.

- Ledd i levende kultur:
  Verdien økes når et minne er i bruk, og særlig når det fører videre gamle tradisjoner, f.eks. et gardsanlegg som drives som gard.

- Informasjonsverdi:
  Noen kulturminner kan informere mer enn andre om hvordan livet var i eldre tider. Da blir sider ved historia vår konkretisert. Et godt synlig og bevart tømmerfløtningsanlegg kan fortelle endel om et av landets viktigste transportsystemer.

- Identitetsverdi:
  Kulturminner i forskjellige distrikter har ofte særtrekk som er med på å gi lokal identitet. En hustype kan som en lokal dialekt, være identitetsskapende.

- Symbolverdi:
  Noen kulturminner, ofte av stor arkitektonisk verdi, kan være nasjonale eller regionale symboler. Vi kan f.eks. tenke på Slottet og kirkeruinen i Maridalen som et symbol, kjent langt utover lokalsamfunnet.

1.2. Sammendrag og konklusjon.

1.2.1. Undersøkelsesområdet.

Maridalen er ei typisk østlandsk jord- og skogbruksbygd, med svært lite innslag av bymessig bebyggelse. Åsene rundt er barskogskledte, og dyrka mark med jordbruksbosetning og blandingsskog fins mest i dalbotnen. Bybebyggelsen går til sørenden av dalen.

Det registrerte området er på ca. 10 000 dekar. I alt ca. 2 600 dekar er dyrka mark, derav er ca. 2 000 dekar eid av Oslo kommune.

Maridalsvannet på 3,9 km² utgjør sentrum av dalen. To nordmarksvassdrag renner ut i dette, og Akerselva følger mot sør.

I området rundt Maridalen møter vi tre typer landskap:

- Nordmarka:
  Et skogbrukslandskap med bebyggelse og eldre innmark som øyer i skoghavet.

- Maridalen:
  Ei bygd preget av dyrka mark og endel skog.

- Akerselva:
  Et industrilandskap.

1.2.2. Kulturminneregistreringa.

Denne rapporten bygger på feltarbeid, kildestudier og intervjuer utført for å foreta en kulturhistorisk dokumentasjon av Maridalen. Den var et ledd i Miljøetatens arbeid med en verneplan for Maridalen etter naturvernloven. Byantikvaren var faglig ansvarlig.

Målet var å dokumentere og vurdere verneverdien av kulturminnene i området, både hus og andre kulturminner. Hus yngre enn 1920 ble i noen tilfeller tatt med.

Feltarbeid og bearbeiding av materiale foregikk i perioden 1.8.1986 til 16.2.1987 og igjen fra 1.6 til 31.12.1987, med unntak av sommerferie.

Rapporten ble ferdigskrevet vårsemestret 1988.

Registreringsmetoden var basert på SEFRAKs skjemaer for hus og andre kulturminner enn hus. (SEFRAK = Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge.) Registreringa gikk noe mer inn på historiske tilhøve i bygdesamfunnet enn SEFRAK strengt tatt krever.

I alt ble 320 hus/hustufter og 167 andre kulturminner registrert.

Alle kulturminner ble dokumentert ved fotografier, 4 fotografier ble tatt av hvert hus og ca. 2 av hver av de andre kulturminnene. Noen få 9X12 cm.s/v kopier og dias ble også tatt til å illustrere foreliggende rapport og til Byantikvarens arkiv. Det ble også tatt noen fotografier av deler av landskapet og minst ett av hvert av de helhetlige kulturminnemiljøene, f.eks. en gard.

Arbeidet var et kommunalt samarbeidsprosjekt. Miljøetaten, Byantikvaren, Oslo skogvesen og Oslo vann- og avløpsverk har sammen finansiert arbeidet.

Miljøetaten ga arbeidsplass og Byantikvaren var faglig ansvarlig. Ei styringsgruppe, bestående av representanter for de bevilgende etater, fulgte arbeidet.

Kildematerialet kom fra både offentlige institusjoner, privatpersoner og frivillige organisasjoner (se kap. 6 - Kilder).

1.2.3. Konklusjon.

Maridalen har høy verneverdi som landskap sett fra en kulturhistorisk synsvinkel. Dalen er særlig viktig som et helhetlig jord- og skogbruksmiljø, som viser forskjellige tiders ressursutnyttelse og byggeskikk. Særlig er 18-1900 tallet representert med enkelte eldre kulturspor/bygninger.

Her følger en oversikt over et utvalg av kulturhistorisk interessante landskap. Oversikten er ikke uttømmende.

ILL. 3. *Ruin av teglverk, Nes. Nevnt første gang på kart 1769. Nedlagt ca. 1880. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

- Nes med Neskroken:
  Godt bevart miljø med gardsanlegg, 6 tidligere husmannsplasser, rester av Greveveien, beitemark, sommerfjøs (eneste i Maridalen), vannreservoar o.a. Rester av brygge og gardsteglverk ved Maridalsvannet. Kongeeikene. Tidligere hamn. Området gir et godt bilde av et gards- og husmannsmiljø i distriktet. Hovedbygning på Nes hadde høy arkitektonisk verdi til 1950-tallet, detaljer forsøkes rekonstruert. Badehus og bryggeruin peker på 1800-tallets turisme før drikkevannsbestemmelsene ble strengere.

- Kirkeby med Margarethakirken:
  Interessant område med flere historiske "lag" i landskapet. Kirkeruin, to gardsbruk. Øvre Kirkeby av høy verdi. Eldre beitemark, røyser, lauvede trær, trekol i jorda etter trekolbrenning. Området rundt kirkeruinen historisk viktig.

- Turter:
  Tufter av garden, tuntrær, eldre beitemark, lauvede trær og eldre røyser. Flere steingarder mot Gamle Maridalsvei. Eldre gardsvei.

ILL. 4. *Turterområdet sett fra nord-øst. Eldre gardsvei Skar-Turter. Fremst i bildet eldre kubeite. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

- "Steingardlandskap":
  Særlig ved Sakariasbråten - Hølet ovenfor Nordbråten og "svenskemuren" ved Grinda-Svartkulp.

- Tømmerfløtningsanlegg:
  Særlig i Skarselva ovenfor Skar og i Skjærsjøelva ovenfor Hammeren.

- Lysverksmiljø med kraftstasjon (1900), "maskinmesterbolig" og hytte.

- Forsvarsanlegg på Skar leir. Særlig bør framheves hus fra 1890-tallet (bl.a. kommandantboligen), ruiner av kruttverk og kruttmagasin (1876).

Dette er bare et utvalg av kulturminner. Langt mer berøres i forslag til kulturminnevernplan, kap. 4.

2. Landskap og historie

2.1. Topografi.

Maridalen har blitt kalt et halvåpent jordbrukslandskap. Dalen er en karakteristisk østlandsdal med tyngden av jordbruksbebyggelsen og den dyrka marka i dalbunnen nær vassdragene, tidligere havbotn, og med barskogkledte åser rundt.

Hoveddelen av sjølve Maridalen ligger på mellom ca. 150 m.o.h. (i sør) og ca. 200-220 m.o.h. (ved Skar i nord). Åsene er på ca. 200-500 m.o.h. Høyest er åsene i nord med Mellomkollen på 536 m.o.h.

Maridalens nåværende fjellgrunn utgjøres av permiske bergarter, dalen er en del av det berømte Oslofeltet.

Under siste istid fikk dalen sin nåværende utforming. Store mengder løsmateriale ble liggende igjen. Morener ble dannet, den viktigste er den som i dag demmer opp mot Maridalsvannet i sør. Den demmer også opp Sognsvann og Bogstadvannet. Lenger nord, ved Skar, er det også ei morene.

Ved Skar er det funnet rester av sjødyr, den høyeste marine grense gikk ca.215 m over nåværende havnivå i området der.

Alt dette er viktig for å forstå dalens seinere utvikling som jord- og skogbruksbygd. Jordsmonnet er fattig på kalk, mangan og kopper. Kalkmangelen henger sammen med at få skalldyr overlevde i det kalde istidsvannet. Jorda er derimot sandholdig.

Klimaet er noe fuktig, med sein vår og tidlig høst og endel tåke. Den store vannflaten til Maridalsvannet virker naturlig nok inn på klimaet. Den er Oslos største innsjø og ligger på 149 m.o.h. Ca. 80% av Oslos drikkevann kommer herifra.

Østre og vestre nordmarksvassdrag møtes i Maridalsvannet. Vestre (her Skjærsjøelva) kommer helt fra Puttmyrene/Ølja i Jevnaker og passerer store vann som f.eks. Sandungen og Bjørnsjøen. Det er i alt 42 km langt. Østre vassdrag er atskillig kortere, bare 9 km. Hele Maridalsvannets nedslagsfelt er på 251,64 km^2. Begge vassdrag har gjennom flere hundre år vært brukt til tømmerfløting.

ILL. 5. *Kart over nedslagsfeltene for Oslos drikkevann.*

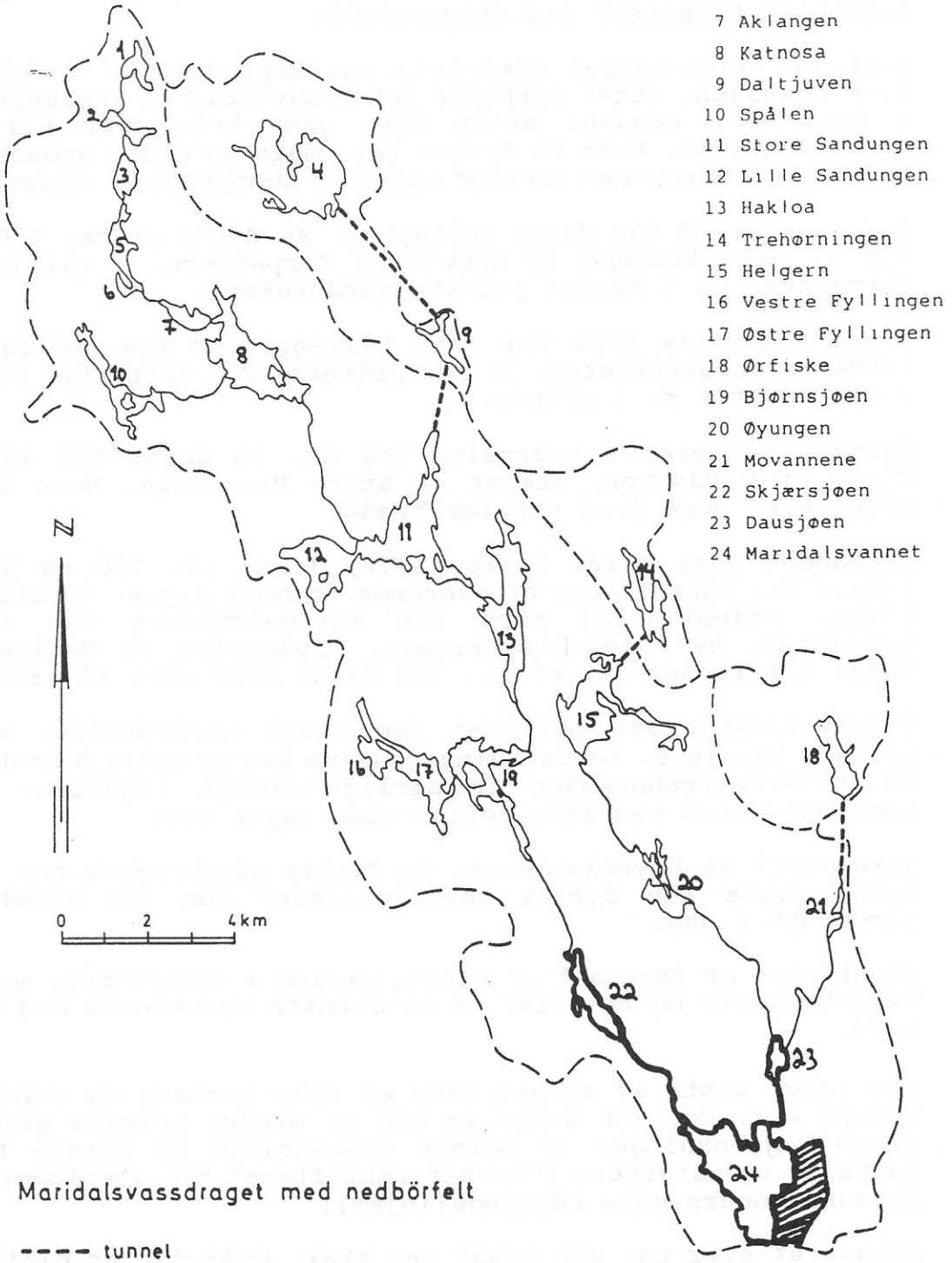

Maridalsvassdraget med nedbörfelt

---- tunnel

Restriksjonsbelagte vassdrag

Store Gryta og alle småvannene med mellomliggende bekker på Solemskogen.

2.2. Nåtidige samfunnsforhold.

I 1974 foregikk siste fløtning i vestre vassdrag. I dag fraktes alt tømmer med lastebil, med unntak av litt lokalfløting i Marka.

Jordbruket har helt opp til 1960-åra vært den viktigste næringsveien kombinert med skogsarbeid.

Helt til 1960-tallet dominerte mjølkeproduksjon kombinert med fôrproduksjon. Etter forbudet mot hysdyrhold på kommunens garder i 1967, har bøndene stort sett gått helt over til ensidig kornproduksjon. Noen få dyrker bær, mais og andre grønnsaker. De private gardbrukerne sluttet også med husdyrhold i samme periode.

I dag er ca. 2 600 dekar fulldyrka. Av dette er ca. 2 000 dekar eid av Oslo kommune og drevet av forpaktere. I alt er det 10 forpaktere og 3 aktive private gardbrukere.

Flere kommunale bruk har fått tilleggsjord fra nedlagte eller revne jordbruksenheter. Et par private bruk forpakter bort jorda i tillegg til de 3 nevnte.

Brukene varierer i størrelse fra ca. 25 dekar til 405 dekar. Minst er Nordseter, størst er Store Brennenga. Noen forpakter eller eier også jord utenfor bygda.

Avlingene skal iflg. Telle (1978) ligge ca. 100 kg pr. dekar lavere enn normalt for tilsvarende forhold p.g.a. jordforhold og klima. Granplanting nord for Maridalsvannet kan føre til oppdemming av kaldluftsstrømmen. Oppdemming av Maridalsvannet fører til flomskader på ca. 150 dekar hver vår. (I. Brodin)

Vannrestriksjonene påvirker som nevnt gardsdrifta, men også private huseiere. Forpaktningsbrukene kan ha maks. 3 hester hver, kloakk/avløp/renovasjon er særlig strengt regulert, trær på kommunale bruk kan ikke felles uten løyve osv.

Jordbruket er høymekanisert. De fleste gardbrukere har arbeid i byen. Bygda kan derfor karakteriseres som "en sovebygd med jordbruk" i dag.

Skogbruket er fortsatt ei viktig næring i distriktet, men det er høymekanisert og relativt få er direkte sysselsatt med skogsarbeid.

Det langt meste av skogen eies av Oslo kommune og Løvenskiold-Vækerø A/S. Ca. 800 dekar er eid av mindre private grunneiere. Visse begrensninger er pålagt skogsdrifta av hensyn til friluftsliv og naturvern ("Markaforskriftene" til Skogloven og Oslo kommuneskogers egne retningslinjer).

Forsvaret eier ca. 175 dekar ved Skar, hvor det er militærleir. Denne vil delvis bli nedbygd, men noe vil bli igjen. Det var et maksimalt belegg på 100 personer i 1978.

Dette skal nå reduseres til maksimalt 35 personer.

Hammeren kraftstasjon er fortsatt i lønnsom drift.

Av institusjoner er det skole (1-6) med 36 elever (1986). I velhuset er det barnehage. Marka mobile eldresenter er på skolen en dag i uka. "Maridalsprosjektet" foregår som spesialpedagogisk tilbud på Nedre Vaggestein. Maridalen kapell har eget menighetsråd, gudstjenester og møter.
Det er et aktivt foreningsliv i bygda. Velhuset er sentrum for dette. Maridalsspillet ved kirkeruinen hver sommer må også nevnes som en viktig kulturinstitusjon i hovedstaden.

Maridalens befolkningsutvikling de siste åra belyser problemene for et slikt område. Dalen er både utkantstrøk og bynær bygd, og er derfor sterkt berørt av byens behov for reint drikkevann og natur- og friluftslivsinteressene. Samtidig er det ei produksjonsbygd med rasjonalisert jord- og skogbruk og bosted for endel mennesker.

	1970	1972	1974	1976	1978	1985
SOLEMSKOGEN	177	155	143	146	160	
MARIDALEN	422	390	369	350	333	267
SØRBRÅTEN	261	243	243	260	239	
TOTAL	860	788	788	756	732	267

ILL. 6. *Befolkningsutvikling 1970-80. (Fra Svenkerud, s. 20.)*

Som en ser, har folketallet gått nedover. Siste butikk ble nedlagt ca. 1975, men postkontoret er fremdeles i drift.
I 1982 (Se kommuneplanen, del 2) hadde Maridalen og Bydel 40 Marka en relativt balansert alderssammensetning.

De fleste arbeider i sentralbyen. Dalen har litt flere enn gjennomsnittet for Oslo som arbeider i bygg og anlegg. (Folketelling 1980). Dette har å gjøre med behovet for å bruke gardenes maskinpark hele året. (Opplysninger er særlig fra Svenkerud)

Som konklusjon på dette kapitlet kan vi peke på at Maridalen er en jord- og skogbruksbygd, med sentral betydning for Oslos drikkevannsforsyning. Den er både en rekreasjons- og en produksjonsbygd.

ILL. 7. *Steinforbygninger ved Skjærsjødammen, forsterket med jernnagler. Antagelig fra 1890-tallet. Tømmerfløting var viktig i dette vassdraget til 1960-tallet. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1986.*

2.3. Eiendomshistorie i hovedtrekk.

Det har vært 4 viktige grunneiere i Maridalens historie: Kirken i mellomalderen, Kronen på 15-1600-tallet, borgerskapet/Nordmarksgodset på 17-1800-tallet og Oslo kommune fra slutten av forrige århundre til i dag.

Utviklinga mot større godskomplekser har skjedd gradvis. Det gjelder også Maridalen, som ved navn først nevnes i skriftlige kilder som Margarethadalens almenning 1335. Da eide Mariakirken hele dalen, som strakte seg fra Sandungene i nord til "Dynjande" (ei foss nord i Akerselva?). I seinmellomalderen eide kirken ca. 80% av jorda i Aker ellers. **(Se ill. nr. 8 .)**
Ved reformasjonen 1536 overtok i hovedsak Kronen jorda i Maridalen. Noe jord forble kirkelig ("beneficert") til 1800-tallet.

På 1600-tallet begynte Kronen imidlertid å avhende gods for å betale gjeld. Først ble det pantsatt, deretter solgt. Etterhvert ble borgerskapet den store godssamler i Maridalen som i Aker ellers. På 17-1800-tallet vokste det store Nordmarksgodset fram. Tidlig på 1800-tallet hadde det sin største utstrekning og eide store deler av Maridalen. Hovedinteressen var skogs-, sagbruks- og jernverksdrift.

Det var imidlertid også flere eiere og enkelte sjøleiere. I 1820-30 åra ble det siste "beneficerte" godset solgt til bønder (bl.a. Vaggestein i 1825).

ILL. 8. Fra "Akersgårder- hovedbølenes eierrekker". (Sollied)

AKERSGÅRDER

EIENDOMSFORHOLDENE I AKER

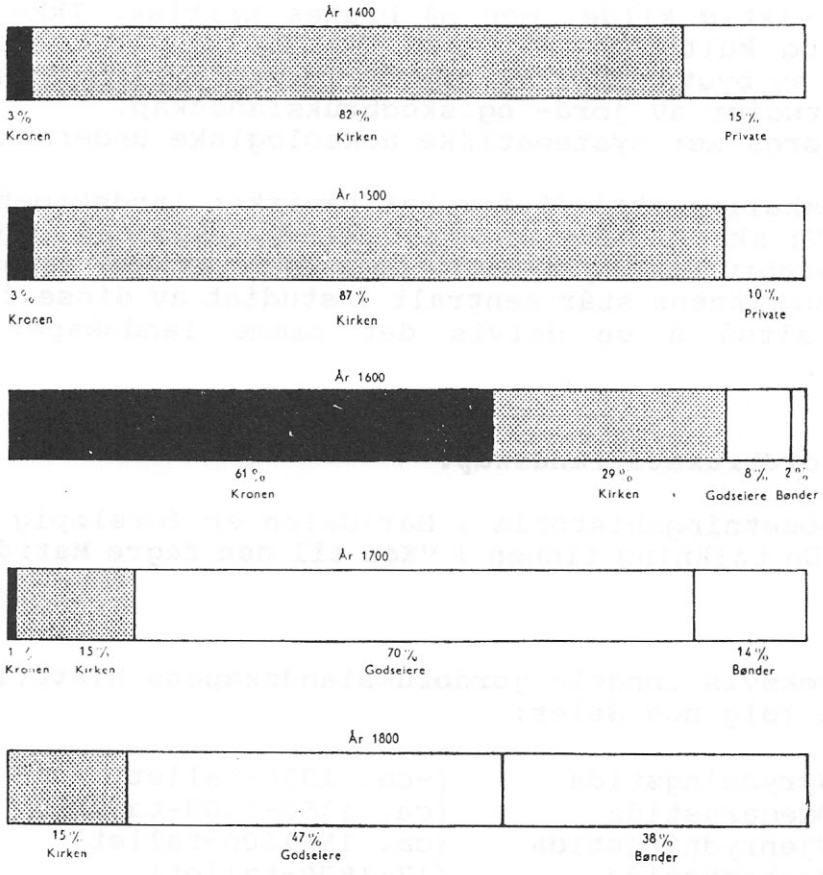

Fra slutten av 1800-tallet, særlig mellom 1889 og 1923, kjøpte Kristiania (Oslo) kommune opp store deler av dalen for å sikre drikkevann til byens økende befolkning. Folketallet i byen vokste mye i samband med industrialiseringa i siste halvdel av 1800-tallet.

Jorda ble drevet av forpaktere på kommunens grunn. I 1939 var det 19, i 1967 15, og i 1988 10 forpaktere. 3 private eiere driver jorda sjøl i dag. (Se kap. 2.1. om jordbruk.). 2 private gardbrukere forpakter bort jorda si til kommunale forpaktere.

2.4-2.6. Jorda, Skogen og Byen.

Noen hovedtrekk ved Maridalens kulturlandskapshistorie.

Innledning

Kildesituasjonen gjør at det er vanskelig å si mye sikkert om kulturlandskapet i Maridalen i eldre tid. Først på 17-1800-tallet blir situasjonen noe bedre på grunn av kart og skriftlige kilder. Muntlige kilder er også viktig for nyere tid. Bilder av mange slag er en viktig kilde, men må brukes kritisk. Ikke minst er landskapet og kulturminner i dag viktige kilder. Maridalen er lite berørt av byutvikling og kan derfor være et referanseområde for slike studier av jord- og skogbrukslandskap.
Det bør utføres mer systematiske arkeologiske undersøkelser.

Mange menneskelige aktiviteter har påvirket landskapet i Maridalen. Vi skal særlig se på 3 viktige faktorer: jordbrukets, skog- og jernbrukets og bysamfunnets innvirkning pålandskapet. Sjølve kulturminnene står sentralt i studiet av disse faktorene. Vi velger altså å se delvis det samme landskapet fra tre synspunkter.

2.4. Jordbrukets landskap.

Den eldre bosetningshistoria i Maridalen er foreløpig lite utforsket. En tolkning finnes i **"Kom til den fagre Maridal", side 11-14.**

Vi kan forsøksvis inndele jordbrukslandskapets historie i Maridalen i følgende deler:

2.4.1:	Nyrydningstida	(-ca. 1350-tallet)
2.4.2:	Ødegardstida	(ca. 1350-1500-tallet)
2.4.3:	Gjenrydningstida	(ca. 15-1600-tallet)
2.4.4:	Husmannstida	(17-1800-tallet)
2.4.5:	Jordbruks-rasjonalisering	(ca. 1850-tallet-idag).

2.4.1. Nyrydningstida (-1350).

De første gardene har usammensatte naturnavn og er antagelig fra yngre steinalder: Brekke (= bratt bakke), Nes, Hauger, Turter (= planten turt), Skar og Vaggestein. Med unntak av Turter (hvor jorda brukes) og Brekke, er de andre fortsatt i drift som sjølstendige jordbruksenheter.

Det er rimelig å tro at den første jorda som ble ryddet, var morenejord (jfr. morenen ved Brekke). Som ellers i landet, er det i hvertfall sikkert at jorda helt til 17-1800-tallet var sjøldrenert. Grøfting ble antagelig vanlig i Maridalen en gang på 1800-tallet.

Den tyngre leirjorda ble antagelig først ryddet da jern ble alminnelig som redskap.
Lausfunn (blant annet på Skar og Vaggestein) og indikasjoner på økseproduksjon øst i Maridalen, forteller om tidlig økonomisk aktivitet (Se "Kom til den fagre Maridal").

ILL. 9. *Reliktpreget kulturlandskap rundt Turter. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

Vin-gardene, ofte litt yngre, rike garder, er representert ved Skjerven og Sander. Slike garder er det mange av i den sentrale Akerbygda. Med dette var den beste jorda antagelig ryddet i Maridalen, for i vikingtida (800-1000) ser det ut til å ha vært liten plass for nyrydning her. Dette tyder ihvertfall stedsnavnene på.

I mellomalderen (1000-1350 i denne sammenheng) ble ofte garder ryddet i utkanten av de sentrale jordbruksområdene, rud-garder (rud = rydning). Disse er det mange av i utkantbygdene i Aker, men bare 4 i Maridalen (se ill. 11).

Alle disse ble, som ill. 11 viser, lagt definitivt øde med Svartedauen. Det kan imidlertid være en viss "kontinuitet" mellom nedlagte rud-garder og nyere husmannsplasser. Dette veit vi imidlertid lite om for Maridalens vedkommende.

I mellomalderen ble Kirkeby antagelig ryddet. Margarethakirken (ca. 1250) (ill. 10) var lokalkirke for Margarethadalsalmenningen, som 1335 sies å gå helt fra Sandungene til en foss ved Akerselva. Kirkeby var etter alt å dømme prestegarden.

Tømte (Ødegarden) og Kjelsås er også antagelig fra før 1350.

I 1350 var det rundt 18 garder i dalen. "Kom til den fagre Maridal" anslår folketallet til 150-200. Kulturlandskapet var antagelig preget av dyrka arealer rundt gardene og omfattende utmarksdrift, med beite, slått av natureng/myrslåtter og store skoger uten fast bosetning innover i det egentlige Nordmarka.

Billed-Magazin
for Børn.

Tredie Hefte. Marts. | Redigeret af M. C. Hansen og K. O. Knutzen. | Anden Aarg. 1839.

Mari-Kirken i Maridalen.

ILL. 10. *Ruin av Margarethakirken. Bygd ca. 1250.*

2.4.2. Ødegardstida (ca. 1350-1550).

I denne tida lå Maridalen øde. Av 18 garder ble 17 forlatt. Skogen gjenerobret sannsynligvis store deler av dalen. Bare Brekke hadde fast bosetning, garden lå nærmere det sentrale Aker. Avfolkinga av Maridalen er karakteristisk for utviklinga i seinmellomalderen. Dette blir av norske historikere i stor grad knyttet til pesten Svartedauen, men også andre faktorer kan spille inn, f.eks. en mulig klimaendring. Hele distrikter ble antagelig lagt øde. (Se ill. 11 neste side)

Holmsens kart (ill. 11) gir et godt inntrykk av hvordan en antar bosetningshistoria og ødegardsrydninga foregikk i Maridalen.

Bygda var, som vi ser, en jordbruksenklave inn i et stort skogslandskap. Vi ser at også Sørkedalen, ei noe tilsvarende bygd, ble øde. Det foregikk en sammentrekning av jordbrukslandskapet. Folketallet gikk drastisk ned. Skogen overtok.

Antagelig var det bare sesongbosetning og utmarksnæringer i Maridalen ca. 1350-1500-tallet. Ca. 1550 ser det ut til at Skjerven ble gjenryddet. Ødegardsryddinga hang antagelig sammen med framveksten av sagbruksnæringa. Skjerven-området med Skjærsjøelva ble antagelig tidlig et viktig tømmerfløtingsdistrikt. Her kunne tømmer lett fløtes til Maridalsvannet og Akerselva, som tidlig i etterreformatorisk tid (1537) fikk mange sagbruk.

2.4.3. Gjenrydningstida (15-1600-tallet).

De resterende gardene i Maridalen ble i stor grad gjenryddet og tatt i bruk i denne perioden. Langt inn på 1600-tallet sier imidlertid kildene at flere garder ikke var særlig bærekraftige bruk.

I denne sammenheng er det verdt å berøre jordbruksarealer som ble behandlet med brenning. Asheim ("Kulturlandskapets historie, side 54-58) peker på at bråtebruk ble brukt for å utvide kulturmarka på garden, som "et mellomstadium på veien fra skogsmark til ryddet og dyrket jord". Bråtebruk angår antagelig også Maridalens gjenrydning på 15-1600-tallet.

Det finske svedjebruket, der en brente svedjefallet og sådde rug i asken, var en særdeles velutviklet variant av dette. Brenning av jord av hensyn til beite, slått og rydning av nye kornarealer har imidlertid vært kjent i Norge uavhengig av finneinnvandringa. Først med det finske fullt utviklede svedjebruket, som finnene kom med på 1600-tallet, kunne de uendelige skogsstrekningene i Nordmarka ryddes i noe større grad til jordbruksformål. Ganske snart gikk sannsynligvis de finske og norske innflytterne i Nordmarka over til norsk akerbruk.

Områdene nord for Maridalen fikk gradvis fast bosetning på 16-1700-tallet. Hovedhensikten var å drive skogsdrift, tømmer-

III. MARIDALEN

1—2. Brekke *(Brekka)*.
3. *(Astarud)*.
4. Skjerven (Skerfin).
5. Kirkeby (Kirkjuby).
6. *(Rudstaden)*.
7. Tømte *(Tupter)*.
8. Hauger (Haugar).
9. Turter *(Turtar)*.
10. Skar *(Skard)*.
11. Vaggestein *(Vaggastein)*.
12. *(Posorud)*.
13—14. Nes *(Nes)*.
14—16. Sander *(Sandin)*.
17. Kjelsås (Ketilsås).
18. *(Arnarud)*.

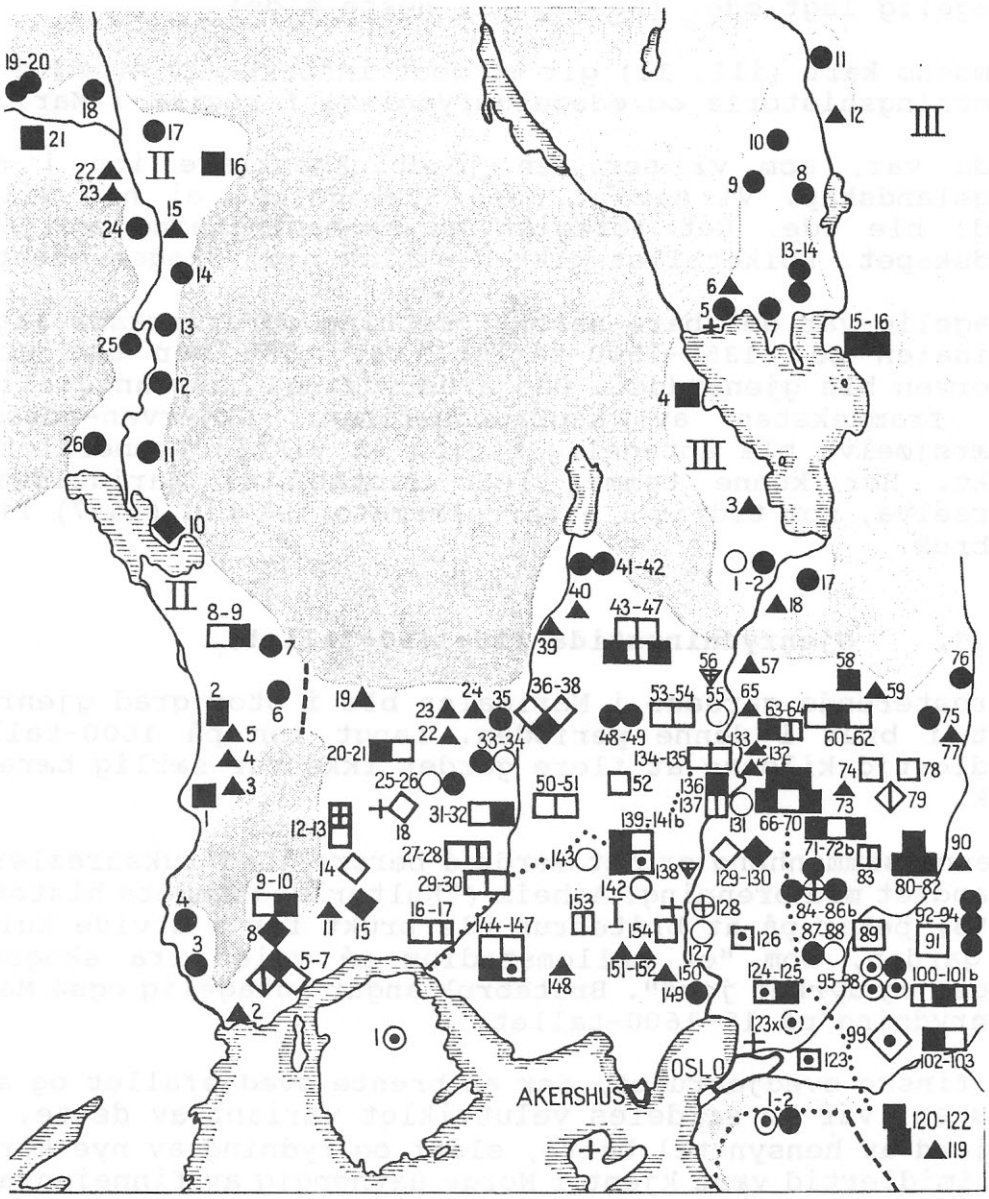

Figurene betegner gårder (gårdsbruk) med navn av forskjellig alder:

□ før 800 e. Kr.
◇ ca. 800—1050.
△ ca. 1050—1350.
▽ ca. 1350—1550.

○ før 1350, ikke nærmere daterbare.
Fylte figurer: Nedlagt i 1400-årene.
Åpne figurer: Bebodd i 1400-årene.

ILL. 11. *Fra Andreas Holmsens artikkel - se litt.lista.*

fløting, være skog- og damvoktere og drive med trekol for skogeierne (Nordmarksgodset). Jordbruket ble sekundært og bare til sjølforsyning.

Også i Maridalen vitner stedsnavn om brenning av jordsmonnet som ledd i jordbruksproduksjonen. Vi bør særlig nevne Brennenga, antagelig fra 1600-tallet. (Se kartet på ill. 18 fra 1879). Også nordmenn dyrka i denne tida ofte rug og hvete i bråte.

Av andre stedsnavn i Maridalen som berører rydningsmetoden brenning, kan nevnes:

Bråten er et stedsnavn som forekommer endel i Aker, antagelig fra 16-1700-tallet. I Maridalen finnes det på en revet husmannsplass under Skjerven ved Ankerveien.

Stubberudbråten er en annen sammensetning. Hovedbølet Stubberud ble antagelig ryddet i første halvdel av 1800-tallet. Garden fikk kort levetid, den ble nedlagt like etter 1900.

Slåttebråten, husmannsplass under Sander, revet ca. 1970, har et navn som både forteller om en utslått til garden Sander - den ligger litt unna hovedbølet - og om bråtebrenning.

Sørbråten var tidligere husmannsplass under Vaggestein og ble på 1800-tallet eget bruk.

Nordbråten var også tidligere husmannsplass under Vaggestein.

Skarsbråten vest for Skarselva ligger i et bratt terreng.
Asheim peker på at bråtene ofte ble lagt på opplendt, sandig mark.

Det finnes også en boplass ved nevn Steinbråten nær Skar.

Undersøkelser av jordsmonn og andre kilder bør kunne fortelle mer om denne delen av Maridalens jordbrukshistorie enn vi veit i dag.

Den største endringa i landskapsbruk skjedde imidlertid for skogens del. (Se kap. 2.5.)

2.4.4. Husmannstida (17-1800-tallet).

I dette tidsrommet begynner de skriftlige kildene og kartmaterialet å bli noe bedre.

Generelle opplysninger.
Folketallet vokste i Aker på 1700-tallet og særlig utover 1800-tallet. Mange husmannsplasser ble ryddet på gardenes inn- og utmark i denne tida, særlig på 1800-tallet. Husmennene her var såkalte arbeidshusmenn: Gardenes arbeidskraftbehov var det primære. I 1875 ser det ut til at mange husmenn dreiv med kjøring i skogen om vinteren. Mye gjenstår imidlertid i utforskninga av husmannsvesenets historie i Aker/Maridalen.

På 1800-tallet ble jordbruksressursene på Østlandet presset til det ytterste. Husmannsvesenet var et middel til å fange opp befolkningsoverskuddet. Folketallet ble stort på landsbygda, også i Maridalen.

Jordbruksdrift på husmannsplassene.

I denne undersøkelsen har en ikke gått inn i primærkilder for tida før 1875, unntatt for kartenes vedkommende. En kan imidlertid trekke visse sannsynlige slutninger om tida før.

ILL. 12. *Ruiner av husmannsplassen Torvet Nordre under vaggestein. Nedlagt/flyttet til haugen ved Skar 1910-15, hus revet der 1979. Bak i bildet lå Torvet søndre. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

Jord ble ryddet overalt hvor det var mulig for å skaffe seg utkomme. Mange husmannsplasser i Maridalen hadde bare få mål (ca. 10-20) med jord og et par kyr. Noen hadde hest. Dette var viktig til tømmerkjøringa om vinteren.

Størrelsen på plassene varierte endel. Antagelig ble det dyrket mye havre og beitene var hardt belastet før omlegginga av jordbruket rundt midten av 1800-åra. (Jfr. Asheim). Poteten ble antagelig vanlig i Maridalen noe ut på 1800-tallet. I 1875 utgjør potetene en viktig del av avlinga på mange plassser.

Fôr ble for husmannsplassene skaffet på slåttenger. Trær ble antagelig lauvet, som i Nordmarka, opp på 1900-tallet.
Det har antagelig vært vanlig på marginale skogsplasser i dalen.

En finner lauvede trær bl.a. på garder som Turter og på Kirkeby i dag. På Nedre Kirkeby lauvet en av de siste brukerne ask opp i etterkrigsåra. Hun var et unntak, siden hun hadde tatt med seg en utdødd driftsmåte til Maridalen fra sitt hjemsted i Sogn, hvor lauving har vært vanlig opp til i dag.

Gardene i Maridalen har antagelig hatt en viss økonomisk orientering mot Aker og Christiania, men dette veit vi fremdeles for lite om.

Fartein Valen-Senstad peker på at jordbruket i Aker før omleggingа på 1800-tallet var preget av for lite gjødsel pr. arealenhet. Avlingene ble ikke så store, målt i fold, sammenliknet med reitbruket på Jæren. Der var gjødselinnsatsen stor pr. mål og utbyttet stort, sjøl om det var et reint spadebruk og at reitbruket innebar at en brukte de små jordlappene om igjen uten å la jorda hvile.

I Aker, og antagelig også i Maridalen, var det gamle jordbruket et trevangsbruk. Det innebar at en delte jorda i tre, så hver del fikk hvile ("ligge i trede") hvert tredje år. Dette gjaldt på gardene. Antagelig har det variert om husmannsplassene har drevet slik. Antagelig har flere drevet et slags reitbruk. Det eldre jordbruket både på garder og husmannsplasser i Maridalen bar sikkert preg av sin geografiske mellomstilling mellom Akerbygda som fikk nye impulser tidlig, og det enkle sjølforsyningsjordbruket i Nordmarka.

Jordbruket i Maridalen fram til 1800-tallet er som nevnt lite undersøkt, så mye faglig arbeid gjenstår. Ved siden av Valen-Senstad har særlig Hasund behandlet Akers jordbruk som helhet.

Husmannsplasser i Maridalen.

På 1800-tallet hadde de fleste gardene i Maridalen 1-2 husmannsplasser. Det var imidlertid noen få større garder i bygda:

Sander nord-øst for Maridalsvannet hadde 7 husmannsplasser så seint som 1875. Denne garden var den med klart høyest verdi. Brekke hadde 5 plasser i Maridalsområdet og flere lenger sør. Garden hadde i tillegg flere sagarbeiderboliger. Disse dreiv litt jordbruk ved siden av, siden sagbruksarbeid var sesongbetont langt inn på 1900-tallet. Til Brekke lå det et større sagbruk.

Skjerven hadde hele 9 husmannsplasser samme år. Da var allerede husmannsvesenet i tilbakegang på Østlandet.

Få sjøleiere.

På 1700-tallet ble en stor del av bøndene på Østlandet sjøleiere. Dette var i mindre grad tilfelle i Aker, nær hovedstaden. Interessen i skogbruket gjorde at borgerskapet gradvis sikret seg kontrollen over skogene - med mange gardsbruk - rundt Christiania. ("Trelastpatriciatet").

2.4.5. Jordbruksrasjonalisering: "Hamskiftet" i Maridalen. Ca. 1850-.

2.4.5.1. Hestemekaniseringas tid ca. 1850-1950.

Maridalen har neppe vært upåvirket av nærheten til Akerbygda med dens reformjordbruk på 17-1800-tallet. Dette er imidlertid vanskelig å etterspore i kildene.

Sikkert er det at "hamskiftet" i jordbruket, som gradvis kom i vårt distrikt ca. 1850-1900, førte med seg stor omlegging av jordbruket. Den svært allsidige gardsdrifta, antagelig med stor havreproduksjon, stort beitepress og bruk av naturfor, ble lagt om til mer spesialisert mjølkeproduksjon innrettet på markedet i den voksende hovedstaden. Kulturlandskapet ble etterhvert endret av dette.

ILL. 13. *Sørbråten ca. 1900. Fotograf ukjent. Eier: Inger Thaugland, Sørbråten.*

Vi ser på ill. 13 at jordbruksarealene i Maridalen er blitt enhetlige. Hundre år før hadde det antagelig vært mer stein i akeren. Grøfting er blitt vanlig. Før måtte en bruke sjøldrenerende jord. Myrer ble flere steder grøftet ut og oppdyrket. En hadde ikke lenger bruk for høy fra slåtter, det ble sådd i form av gressfrø.

Alt i 1875 ser en at sjøl små og marginale husmannsplasser som Vestern ved Blåsås nær Hammeren (nedlagt litt før 1900), hadde brukt gressfrø til høy. Bruk av naturfôr var antagelig alt da på tilbakegang.

Det ser ut til at bruk av naturfôr har hatt en sosial og geografisk retrett: De sentrale gardene, og dels husmannsplassene, gikk over til å ikke bruke slåttenger mer, mens geografisk marginale og små plasser/småbruk brukte naturfor lenger. Et eksempel på det siste er Steinsrud ved Hammeren, som mer var en skogsplass.
Her finnes det opplysninger om at en har brukt slåtteng fram til ca. 1940-45. (Se forrige avsnitt om lauving)

Flere av steingjerdene andre steder i Maridalen, særlig de jamne og velformede, er nok ryddet i denne tida av stein fra akrene. Noen av de mer ujamne kan være mye eldre.

Et annet interessant trekk ved ill. 13 er arkitekturen. Bortsett fra de alminnelige rødmalte husene - maling ble også vanligere på 1800-tallet - ser en til venstre et sveitserstilshus. Det er en typisk representant for denne perioden. Det kan sies å være en forløper for etterkrigstidas typehus. Likevel kunne husene få flere lokale variasjoner i "snekkergleden" som ble utvist, f.eks. på karmer og takbjelker. (Se kapittel 3.1.1.1.)

Et inntrykk av "hestemekaniseringas landskap" får vi også ved å studere kartet på ill. 15. Som denne viser, var akerarealene rundt de større gardene, f.eks. Skjerven og Store Brennenga, store og forholdsvis helhetlige. Fortsatt var det mange små bruksenheter, f.eks. langs Maridalsveien, med lite jord. Ca. 1900 er flere av disse nedlagt.

Denne omlegginga kan sies å være første fase i industrialiseringa av jordbruket: En fikk fabrikkproduserte maskiner som f.eks. slåmaskin, og det krevde jamnere akre.

Krisetider kan imidlertid trekke fram eldre driftsformer igjen. Informantopplysninger tyder på at en begynte å bruke naturgras til fôr igjen 1940-45, både på plasser og dels på garder. Det blir imidlertid lagt vekt på at en ikke fôret kyra med det, men smådyra.

Situasjonen for husmannsplasser og småbruk.

Mellom 1875 og 1900 ble flere marginale husmannsplasser i Maridalen nedlagt. Dette er et typisk trekk: Som en annen side av industrialiseringa og mekaniseringa av jordbruket flyttet jordbrukets underklasser til byene eller til USA.

Flere av de andre gikk med det kommunale eiendomskjøpene over til å bli kommunale forpakterbruk (perioden 1889-1923). Noen ble sjølstendige bruk. Flere fra landbrukets underklasse i Maridalen hadde allerede i 1875 begynt å ta seg arbeid i den nye industrien

ved Akerselva, noen ved sida av litt gardsdrift. Særlig gjaldt dette folk sør i dalen.

Skogsarbeid, kombinert med husdyrhold og noe fôrproduksjon, var helt til etter 2. verdenskrig den langt viktigste kontantinntektskilden på husmannsplassene og de seinere småbrukene. Dette gjaldt langt inn i 1950-60-åra. Opplysninger tyder imidlertid på at det store bymarkedet gav kontantinntekter ved private mjølkeleveranser helt til disse tok slutt 1940. Dette gjaldt også små bruk. Vi kan antagelig snakke om kombinasjonsbruk, hvor en satset på flere inntektskilder, med hovedvekt på kjøring i skogen.

Gardene

I manns minne har skogsdrift - særlig kjøring - vært en viktig inntekstkilde også for gardene i bygda, både større og mindre. Fram til 1940 har nok likevel private mjølkeleveranser vært det viktigste. Vi finner likevel trekk av kombinasjonsbruk på gardene i Maridalen som gjør det berettiget å snakke om en skogsbygd for hele dalens vedkommende.

Forfatteren Inge Krokan har kaldt denne prosessen vi omtaler her for "hamskiftet i det gamle bondesamfunnet".

Landbrukshistorikeren Stein Tveite omtaler omskiftninga slik:

(Mine understrekninger)
"Det viktigste omskiftet var i sjølve <u>driftsmåten.</u> Før hadde det vært slik at bonden produserte det han kunne, eller det han meinte svarte seg. Overskottet blei solgt. Men i dette bygde han stort sett på <u>naturgrunnlaget som fanst på garden</u>, på hva han sjøl kunne drive fram. Dette satte grenser oppover for hvor høgt han kunne drive produksjonen.

Men nå går bonden mer og mer over til å bygge produksjonen på <u>innkjøpte driftsmidler</u>. (Min understrekning) Såvarer, kunstgjødsel og kraftfôr blei kjøpt til gards. Innkjøpte maskiner og reiskap sparte arbeidskraft og gav større utbytte og bedre kvalitet. Før var kjøpevarene først og fremst det som skulle bli nytta i husholdningen. Nå gikk mer og mer til sjølve gardsdrifta. <u>Jordbruket tok til å bli industri</u>".

(Fra Stein Tveite: Norsk Landbrukshistorie 1750-1914. Utvalgte emner. Ås-NLH 1975).

Fra slutten av 1800-tallet ble de dyrka arealene gradvis redusert. Det store presset på jordressursene på 1800-tallet lettet over hele landet ved flytting til industristrøk og ved utvandring. Marginale bruk ble nedlagt som jordbruksenheter, særlig husmannsplasser. Vi fikk en sammentrekning av innmarksarealene.

ILL. 14. *Nedleggelse av husmannsplasser: Ruiner av husmannsplassen Vestern ved Blåsås, nær Hammeren. Plassen ble nedlagt noe før 1900. I 1875 bodde det en enke der. Innmarka på ca. 20 mål ble gjenplantet. I dag vokser 2. generasjon gran der. Et større steingjerde finnes rundt deler av innmarka. Tidligere dyrkningsjord funnet på utsida av gjerdet. En vei med rester av inngangsport fører opp mot plassen fra Blåsås. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

Jorda som ble tilplantet (se kap. 2.5.), var både beiter og tidligere dyrka mark.
Drikkevannsrestriksjoner hindret imidlertid utbygging av Maridalen, noe som skjedde med tilsvarende bynære områder i Aker og f.eks. nær Trondheim. (Michael Jones).

2.4.5.2. Traktorens tid. Ca. 1950-.

På 1950-tallet skjedde en ny omlegging av landbruket. Som den forrige, fra midten av 1800-åra, var dette en prosess som foregikk i varierende grad rundt i landet. Den var en videreføring av industrialiseringa av jordbruket. Spesialiseringa som var i gang, ble mer markert. For landskapets del, fikk det endel å si med ny redskap og nye transportmidler.

Traktoren var særlig viktig. I Maridalen ble den vanlig på 50-tallet. I 60-åra kom f.eks. skurtreskeren. Mye av det fysisk tunge arbeidet ble borte.

En viss arrondering av jordbruksarealene hadde funnet sted siden 1800-åra. Traktorperioden førte imidlertid ikke med seg den bakkeplaneringa i Maridalen som en fikk bl.a. på Nedre Romerike. (Se kap. 2.6). Eldre trekk ved jordbrukslandskapet ble bevart. (Kap. 2.6.)

Jordbruksarealene i Maridalen ble imidlertid redusert fra 3900 dekar beite/dyrka mark i 1939 til ca. 2000 dekar dyrka mark i dag (De kommunale gardene). Delvis ble mye gjenplantet (kap. 2.5.), delvis grodde endel beitemark til etter nedleggelsen av husdyrbruket. Mange tidligere husmannsplasser grodde igjen eller ble revet. Her kom også drikkevannsinteressene inn i bildet. (Se kap. 2.6.)

Etter at meierileveranser ble påbudt i 1940, ble det slutt med det innbringende dørsalget av mjølk fra Maridalen. Jordbruket i dalen beholdt imidlertid et visst mangfoldig preg.

Dette gjaldt helt til nedlegginga av husdyrholdet på 1960-tallet og bortrasjonaliseringa av arbeidsplasser i skogbruket på samme tid. I og med at gardene nesten ikke eier egen skog, falt da nesten en hver tilknytning til skogen bort. Gardene kom fra 1960-åra til stort sett å drive med spesialisert korndyrking.
Dette var også i tråd med landbrukspolitikkens målsetting.
Mange gardbrukere tok deltidsarbeid utenfor garden. Jordarealer fra mindre bruk ble lagt til større bruk, f.eks. brukene i Neskroken, Sanderberget og den nedlagte garden Turter.

ILL. 15. Utsnitt av kart fra 1879. Området vest i Maridalen. Legg merke til de store sammenhengende jordbruksarealene. Statens kartverk.

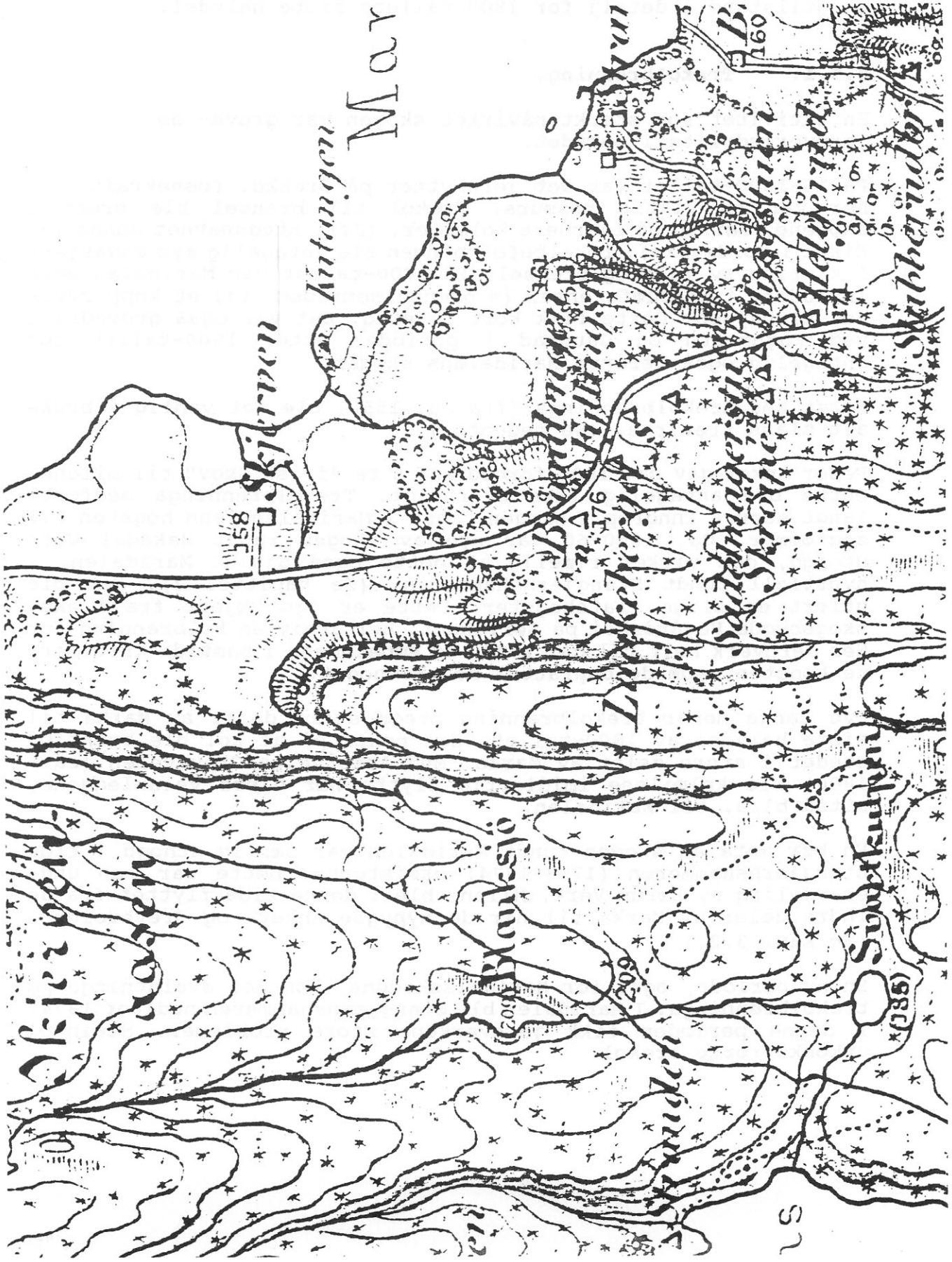

2.5. Skog- og jernbrukets landskap.

Kildegrunnlaget er noe dårlig når det gjelder skogbehandling og skogtilstand i detalj før 1800-tallets siste halvdel.

2.5.1. Trekolbrenning.

En aktivitet som sterkt påvirket skogen var gruve- og jernverksdrifta i området.

På 15-1600-tallet var det jernhytter på Brekke. Fossekrafta her var en viktig ressurs. Trekol til brensel ble brent i skogene, særlig på fjernere kolmiler. (Jfr. stedsnavnet Bonna ved Kikut i Nordmarka). Lokalbefolkningen ble antagelig mye engasjert i kjøring av malm og brensel. På 1700-tallet var Maridalen også inkludert i circumferensen (= brenselsområdet) til et kopperverk ved Alunsjøen. Dette fikk kort levetid. Det var også gruvedrift ved Sognsvatn og Gaustad i perioder etter 1500-tallet som antagelig også berørte Maridalens skoger.

Først med trekolbrenninga (fra ca. 1550) ble det vanlig å bruke alt slags trevirke. (Se nedenfor)

Peder Anker gav ca. 1800 forbud mot å ta "frisk Skov" til milene. Dette ble antagelig ikke overholdt. Trekolbrenninga medførte langt større inngrep i skogen, også i Maridalen, enn hogsten til sagtømmer. Ca. 1850-60 var mye av skogen rundt Hakadal Verk uthogd, det virker rimelig at dette også gjaldt Maridalen, i hvertfall rundt Stangjernshammeren. (Se kapittel 3). Det ble utført en slags flatehogster. Dette er også kjent fra f.eks. skogsbygda Vegårdshei på Sørlandet. Her dreiv en kolbrenning for Nes Jernverk helt til ca. 1900, og embetsmenn i samtida kritiserte hogsten, som de oppfattet som rovhogst.

Ove Lange mener trekolbrenning prega store deler av Marka til siste halvdel av 1800-tallet. Han peker på at kol ble brent på stedet i store deler av Marka. Med Ankerveien/Greveveien (ca.-1800) ble kolmilene imidlertid flytta nær disse veianleggene, altså bl.a. til Maridalen.

En bør anta at skogen rundt Maridalen var særlig uthogd i tida stangjernshammeren (1793-1874) eksisterte. Dette var en underavdeling av Bærum Verk. Milene ble i denne tida flyttet fra de indre deler av Marka til nær de nybygde Anker- og Greveveiene. (Se kap. 3.2.)

En ny periode, også for Maridalsskogene, kom med avslutninga på trekolbrenninga. I Maridalen ble stangjernshammeren nedlagt 1874. I denne perioden fikk jernverkene store problemer. Steinkol utkonkurrerte trekol.

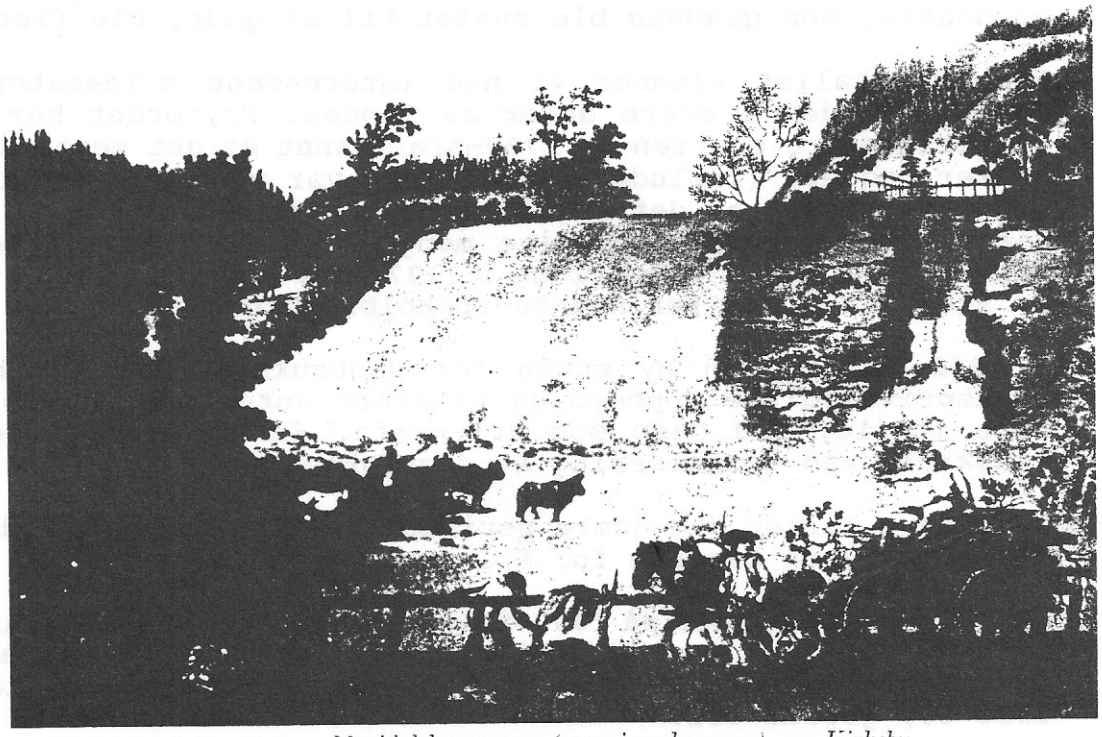

Maridalshammeren (stangjernshammer) på Kirkeby grunn ved Maridalsvannet ca. 1780. (Stikk efter C. A. Lorentzen.)

ILL. 16. *Maridalshammeren. Datering feil på bildet, hammeren eksisterte først 1793. Legg merke til frakten av brennved til milene. Til venstre i bildet lå flere husmannsplasser, bl.a. Steinsrud og Nordseter, som eksisterer i dag. Kopi fra "Oslomarka", bd. 1.*

2.5.2. Skogbruk og sagbruksdrift.

Antagelig ble mest store dimensjoner til mastetømmer tatt av skogen i eldre tid til sagene. Abbedskog (antagelig Kamphaug ved Skjærsjøen) hadde endel hogst for utførsel alt i mellomalderen. Der lå en sag. Alt i 1335 nevnes kalk- og teglovner i Maridalen (da regnet fra Sandungene i nord til Akerselva). Dette må ha ført til visse inngrep i skogen.

Først på 1500-tallet kan vi si at det egentlige skogbruket slo igjennom. Fra denne tida må det ha vært et stort antall større og mindre oppgangssager, drevet av vannkraft, også ved elvene i Maridalen.

Sagbruksnæringa ble sentralisert i 1688 i og med Sagbruksprivilegiene. Målet var både å hindre avskoging, særlig p.g.a. salg til utlandet - og for å sikre borgerskapet kontrollen over rikdommene i skogen - "det grønne gullet". Flere små sager ovenfor Maridalsvannet ble med dette etter alt å dømme nedlagt eller bare drevet for husbruk.

Brekkesaga, kjent alt fra 1619, ble etterhvert viktig. Tømmer fra Nordmarka, som gradvis ble samlet til et gods, ble fløtt hit.

Fra 1730-tallet kjenner vi noe interessant kildemateriale om skogtilstanden i store deler av landet. Fryjordet har i skogtakseringa fra slutten av 1730-åra funnet at det meste av skogen i Aker fogderi (inkludert Maridalen) var yngre. Han peker på at langt det meste av det registrerte hogstkvantumet gikk til ved. Gjerdefang tok også anselige mengder tømmer. Jernverkene, som ikke er tatt med i takseringa i 1737, har antagelig også tatt mye av skogen til den før nevnte trekolbrenninga.

I 1860 startet en ny epoke for sagbruksnæringa. Da ble sagbruksprivilegiene opphevd og et stort antall sagbruk ble bygd, ofte mobile, med damp som drivkraft. En var ikke avhengig av vasskraft ved lokalisering av sagbrukene mer.

Ove Lange kaller den gamle perioden for "kolahuggperioden" (med flatehogst) og den nye for "plukkhugstperioden".

Skogslandskapet sist på 1800-tallet rundt Maridalen var antagelig helt forskjellig fra tidlig i århundre. De store hogstflatene fra trekolbrenninga, som vi særlig har belegg for fra Hakadal ca. 1850-60, grodde til.

Hogsten økte betydelig til sagbruksindustrien. Skogbruket fikk en god tid.

Fra 1870-tallet kom en ny avsetningsmulighet for skogbruket, også rundt Maridalen: Den moderne treforedlingsindustrien. Denne nye industrien kunne ta det virket som tidligere hadde gått til kolmilene. Det ble svært lite treforedlingsindustri rundt Oslo, vassdrag som f.eks. Glomma og Drammensvassdraget ble hovedområder.
Først etter 2. verdenskrig ble det vanlig for kommuneskogene å la virke gå til denne industrien.

Fortsatt var også vedhogst av stor viktighet. Særlig omfattende var den i Maridalen i kriseåra 1914-18 og 1940-45. Veianlegg nord i Maridalen i skogen er antagelig bygd i samband med dette.
Virke til gjerdefang var viktig helt til på 1960-tallet, da gjerdebygginga stort sett forsvant med husdyrholdet. På 1900-tallet hadde også f.eks. ståltråd begynt å erstatte tregjerder.

En foreløpig siste periode i skogbehandlinga i perioden 1500-1900-tallet kan vi kalle "den andre flatehogstperioden". Bestandsskogbruket ble vanlig etter 1940-50-tallet, med større hogstfelter og ensaldret bestand av trær. (Se også under Skogplanting).
De vitenskapelig utdannede forstmenn kom i Nordmarka sist på 1800-tallet.

2.5.3. Skogsbeite og seterdrift.

Skogen rundt Maridalen har antagelig, ettersom folketallet økte på 17-1800-tallet i Aker, blitt stadig hardere beskattet til beite. Saue- og geiteholdet sank (Edv. Bull 1918), mens kuholdet økte. Hestehold var viktig til skogsdrift og kjøring for verkene og brukene som vokste fram ved elvene rundt Maridalen (Akerselva). Det krevde beite.

P. Blix sier i "Oslo-Marka", bd. 2, at trekanten Bogstadvann-Maridalsvann-Bjørnsjøen var det egentlige seterdistrikt i Aker. De rimelig gode beiteforholdene for skogsbygda Maridalen gjorde antagelig setre overflødige. Behovet var langt større for gardene i det sentrale Aker, som f.eks. Vindern, Frogner og Ullevål. Enkelte setre under gardene i Maridalen er imidlertid kjent:

- Evenseter og Halvorseter i Lillomarka.

  Disse lå til Sander skog og var antagelig kort tid i bruk. Evensetermyra finnes øst for Solemskogen. Antagelig nedlagt på 1700-tallet.

- Nordseter og Sørseter ved Skjærsjøelva. En Mellemseter er også kjent 1875, da som husmannsplass.

  Disse lå under Skjerven og ble i følge Blix husmannsplasser fra ca. 1780. Sørseter ble revet ca. 1905. Mellemseter ble borte mellom 1875 og 1900, mens Nordseter er bevart som plass.

(Se ill. 17 - kart over seterbruk).

Det er uklart om Nesseter ved Fløyta vest for Langevann nord for Maridalen har tilhørt Nes i Maridalen. Antagelig har den med en gard i Nittedal å gjøre.

ILL. 17. *Fra "Oslomarka", bd. 2 (P.Blix).*

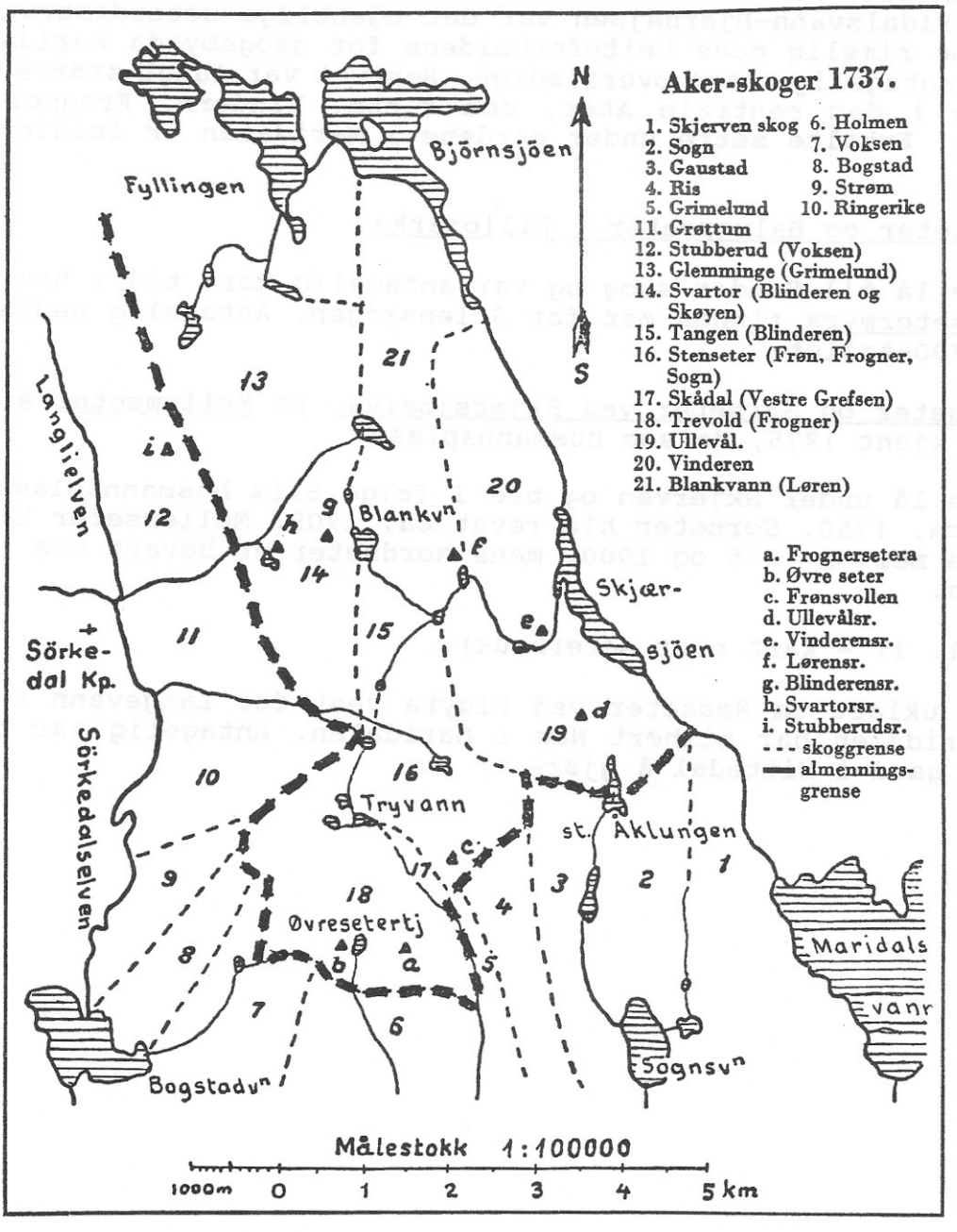

2.5.4. Skogplanting.

Skogplanting i Maridalen berører både jord- og skogbrukslandskapet. Det vil derfor her behandles som et tema for seg sjøl.

Fra sist på 1800-tallet ble skogreisingstanken utbredt. En dreiv tidligere høstingsbruk, nå ville et mer industrielt skogbruk plante og drive annet skogkulturarbeid for å øke produksjonsevnen. Skog- og jordbruk ble preget av ønsket om sterkere økonomisk rasjonalitet. Skogreisning ble tidlig på 1900-tallet sett på som en nasjonaloppgave og må sees i lys av landets nyvunne sjølstendighet i 1905 og perioden etter dette: "Den nye arbeidsdagen".

Skogreising i Maridalen var motivert både av ønsket om produksjonsvekst og av hensyn til drikkevannskilden Maridalsvannet.

ILL. 18. *Fra Ove C. Lange: Nordmarka og Nordmarksgodsets historie. Oslo 1966. Side 136.*

Første kjente skogplanting i Maridalen skjedde på 1890-tallet. Da ble jordet på Nordre Oset sør for Maridalsvannet tilplantet med gran- og lerkeplanter. Det skal ha vært første forsøk på skogplanting i Kristianias kommuneskoger.

Først på 1900-tallet ble det imidlertid vanlig med skogkulturarbeider.

I 1911-12 ble totalt ca. 100 dekar på Hauger tilplantet med 5-6-årige granplanter. Mye av arbeidet ble utført av skolebarn.

Enkelte nedlagte husmannsplasser ble også plantet til.
Slottet, på øst-sida av Skjærsjøelva ved Nordseter, var forlengst fraflyttet og ble gjenplantet ca. 1920. Den lå på Løvenskiolds grunn. Gresstua, en tidligere husmannsplass under Sander, ble tilplantet ca. 1925. Den ble kjøpt sammen med Sander av Oslo kommune.

Etter henstilling fra idrettshold ble ask plantet i Dausjøjordet i 1928. Askeplanting på Lurhulljordet i Sørbråten/Snippengrenda ble ødelagt av beitefe.

Sør for den opprinnelige Haugerplantinga ble ca. 30 000 3-årige granplanter satt i jorda. I 1934 ble dette supplert med noe lerk. Det opplyses også at ask til skiemner ble plantet i Maridalen i denne perioden.

For å skaffe nok planter hadde skogvesenet 1915-44 egen planteskole ved Svendstua. Den ble i sin tid nedlagt på grunn av mangel på arbeidshjelp.

Plantinga i Maridalen var særlig omfattende etter 2. verdenskrig. I perioden 1954-72 ble vel 1000 dekar overført til skogproduksjon ved planting og naturlig foryngelse. Særlig i perioden 1960-70 ble det plantet mye i kommuneskogene.

2.6. Byens landskap. Urbanisering, drikkevannsrestriksjoner, rekreasjon.(Ca. 1850-).

2.6.1. Urbanisering.

På 1800-tallet, særlig 1850-1900, vokste hovedstaden. Industrialiseringa gav mange arbeid, særlig på fabrikkene langs Akerselva.

Urbaniseringa berørte Maridalens landskap både direkte og indirekte.

Dalen ble direkte berørt ved at ny jordbruksteknologi påvirket landskapets utseende (2.4.5.). Industri ble forsøkt startet der (3.4.), som vi fremdeles ser synlige spor etter i landskapet. Anleggsarbeid ble igangsatt, særlig i forbindelse med drikkevannsforsyninga (2.6.2.). Bygginga av nyere veianlegg og jernbane (3.8.) har også satt spor i kulturlandskapet. Det hørte i stor grad industrialismens samfunn til.

Andre forhold en kan nevne, er jordbruksfremmed bebyggelse (3.6. og 3.9.)

Indirekte har urbaniseringa preget samfunnet i Maridalen. En stadig større del av befolkninga har etter 1800-tallet arbeid utenfor jord- og skogbruket. Det gjelder også bøndene sjøl. Bygdesamfunnet likner etterhvert mer på bysamfunnet.

2.6.2. Drikkevannsrestriksjoner - en avgjørende faktor.

En avgjørende faktor i utviklinga av Maridalens kulturlandskap siden 1850-tallet, og særlig siden rundt århundreskiftet, er hovedstadens behov for drikkevann.
Dette har i høy grad påvirket dalens utseende både direkte og indirekte.

Byens behov for drikkevann ble stadig større med industrialiseringa og befolkningsveksten fra ca. 1850. (3.5.)

En langvarig strid mellom Nordmarkas eier (fløtingsinteressene), industrien ved Akerselva (brukseierne) og byen om kontroll over vannressursene i Maridalsvassdragene, førte til avtaler om dette i 1876-1899.

Som ledd i dette kjøpte byen opp store arealer nær Maridalsvannet, særlig i perioden 1889-1923.

Gradvis ble helsemyndighetenes krav noe strengere. Utover på 1900-tallet ble flere bygninger revet i Maridalen. Det var usikkert om bebyggelsen skulle saneres av hensyn til drikkevannet. En rivningsplan for deler av bebyggelsen i 1971 møtte imidlertid mye motbør. En ny plan fra 1975 medførte minimal riving. Det har imidlertid de siste åra vært endel debatt om rivningsplaner på Skar Leir.

Som tidligere nevnt (kap. 2.1-2.2.) medførte drikkevannsinteressene tilslutt at husdyrhold ble forbudt på kommunens gardsbruk i 1967. Dette fikk avgjørende betydning for gardene, siden forholdene i dalen klart er best for februk og fôrproduksjon. Mange hus har som nevnt også blitt revet i bygda, med henvisning til drikkevannsinteressene.

Med nedleggelsen av Brekke Bruk i 1960-åra ble Maridalsvannet avstengt med gjerder. Mye av bebyggelsen rundt Brekke Bruk ble revet. Helt til 1960-åra hadde tømmerfløting vært en årviss foreteelse (Kap.3.2.) og et folkeskue.

2.6.3. Rekreasjon.

Bruken av Maridalen som rekreasjonsområde er gammel.

På 1740-tallet var det blitt moderne for rike byborgere å tilbringe deler av året på sine garder i Aker.
I en oversikt over eiendommer som ble brukt til dette, fra 1749, finner vi bl.a. Brekke, Skjerven, Sander og Skar.
På de fleste skulle det være innrettet "..noget til Hauger og Lystgaarde..".

Ikke minst på 1800-tallet ble flere byfolk og kunstnere interessert i Maridalen som estetisk objekt. Asbjørnsens "Kvernsagn" fra Brekke er kjent, og kunstnere som E. Munch har foreviget Kirkeby med kirkeruinen. Ikke minst kirkeruinen ser ut til å ha appellert til fantasien og historieinteressen.
I denne fasen var det de få som drev friluftsliv.

En overgangsperiode finner vi rundt midten av 1800-tallet. Det er kjent at Maridalsvannet ble flittig brukt på denne tida. Det var fast båttrafikk, de med mindre ressurser kunne leie båt av arbeiderne på Brekkesaga. Ruiner etter kafeer og brygger fra ca. 1850-1900 forteller om denne fasen i bruk av Maridalens landskap.

Seinere på 1800-tallet og inn på 1900-tallet kommer massefriluftslivet. Dette er også et ledd i industrialismen og skillet mellom arbeid og fritid. Maridalen blir et populært utfartsmål, det vitner ikke minst intervjumaterialet mitt og eldre avisutklipp om. Også lokalbefolkninga begynner å benytte Maridalen til rekreasjon.
Imidlertid ble Maridalsvannet mindre tilgjengelig p.g.a. strengere kvalitetskrav til drikkevannet utover i 1900-åra.

2.6.4. Eldre bevarte landskapstrekk - hvorfor?.

På tross av industrialiseringa av jordbruket fra midt på 1800-tallet til i dag, som også berørte Maridalen, er det mange eldre trekk ved jordbrukslandskapet, noe som gir det høy historisk verdi. ("Relikter"). (Se forslag til bevaringsplan).

En kan tenke seg flere årsaker til dette:

- Drikkevannsrestriksjonene har begrenset byutbygging i området.
- Usikker skjebne for bebyggelse og jordbruk kan ha "sementert" trekk ved landskapet som ofte er forsvunnet på det sentrale Østlandet. Det ble ikke investert så mye i gardene. Dette henger også sammen med eiendomsforholdene: Tradisjonelt har Maridalen hatt få sjøleiere.
- Maridalen har siden tidlig på 1800-tallet vært av stor interesse for byfolk, kunstnere og andre. Dette kan, bevisst og ubevisst, ha påvirket forvaltninga av området.

3. Registrerte kulturminner

3.1. Garden og plassen. Kulturminner tilknytta jordbruket.

Som nevnt i kapittel 2, har befolkningen i Maridalen tradisjonelt levd av en kombinasjon av jord- og skogbruk.

Det er derfor litt vanskelig å skille ut jordbruket i denne sammenheng. Her vil imidlertid alle garder og plasser sees under ett. De har alle hatt en viss dyrkbar mark som har vært vesentlig for sjølforsyning, som tillegg til innkjøpte varer og for salg.

Langt de fleste husene som er registrert 1986-87, har større eller mindre tilknytning til jordbruk.

Dette gjelder både hus på garder, tufter etter nedlagte garder (Turter i nordvest og Stubberud i sørvest), bevarte hus på tidligere husmannsplasser og tufter etter nedlagte plasser. Av siste kategori finnes et stort antall. Særlig gjelder dette vest for Maridalsvannet og rundt Sander.

Også andre elementer i landskapet viser spor etter gardsdrift gjennom tidene: Eldre beitemark, ofte under gjengroing eller tilplantet, noen tidligere slåttenger, steingarder og rester av skigarder, brønner, gardsveier med allèer, rydningsrøyser o.a.

Byggeskikk og buskikk.

Maridalen har ikke noen enhetlig byggeskikk som f.eks. Sørkedalen. I den dalen har en stor grunneier (Løvenskiold) dominert helt opp til vårt tid.

Maridalen har hatt en noe mer varierende eiendomshistorie (se kap. 2.3.).

Dette har satt sitt preg på bygningene. I tillegg har mange hus blitt revet, dette har særlig vært begrunnet ut fra drikkevannsrestriksjonene. Flere har fram mot vår tid vært noe dårlig vedlikeholdt på grunn av usikkerhet om mulig sanering av bebyggelse ved Maridalsvannet. I dag er vedlikeholdet noe bedre.

Byggeskikken i Maridalen avspeiler forskjellige historiske epokers økonomi, stilarter, lokal materialtilgang, tradisjoner, og i noen grad reint personlig smak (jfr. stabburet på Store Brennenga).

Med buskikk menes her det å se husene i lys av hvordan de ble brukt.

Kulturminnene tilknyttet jordbruket kan vi dele inn i disse kategoriene:

3.1.1. Hus for folk.
3.1.1.1. Våningshus på garder.
3.1.1.2. Husmannsstuer.
3.1.1.3. Et eksempelområde: Husmannsgrenda Neskroken.
3.1.1.4. Drengstuer.
3.1.1.5. Hus for forråd til husholdets eget bruk.
3.1.2. Hus som har med dyra å gjøre.
3.1.2.1. Hus for dyra
3.1.2.2. Hus for forråd til dyra.
3.1.3. Andre forhold tilknyttet husene.
3.1.3.1. Andre hus (f.eks. smie).
3.1.3.2. Tunet.
3.1.4. Andre kulturminner tilknyttet jordbruket.

3.1.1. Hus for folk.

3.1.1.1. Våningshus på garder.

Våningshusene på gardene i Maridalen i dag utviser ganske stor variasjon i form (grunnplan) og ytre utforming.

Flere hus er bygd om på 1900-tallet. Likevel kan en se to hovedtrekk ved bygningsteknikken. For det første har de fleste hus en laftet kjerne. For det andre har de aller fleste større eller mindre tilbygg i bindingsverk (nye rom, bislag).

ILL. 19. *Våningshuset på Nes fra ca. 1850. Fotografi tatt før rekonstruksjon av eksteriørdetaljer. Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1986.*

Grunnplanet på gardenes våningshus varierer. En kan imidlertid utskille visse hovedtyper:

- Midtkammertypen: Gamlestua på S. Skar er antagelig fra 1700-tallet og et av dalens eldste hus. Her er det midtgang, opprinnelig med ei stue på hver side. Den ene stua ble seinere delt i kjøkken og kammers. Innredning av loft til bolig er sekundær (1900--tallet). Huset har sval, opprinnelig åpen.

  Våningshuset på Lille Brennenga har empiretrekk (ca. 1800-1850). Det er midtgang og et rom på hver side av gangen. Men bak disse romma er det to stuer. Det er et tilbygg i nord i bindingsverk. Det er laftekjerne i begge de to nevnte hus. På denne typen er det to ildsteder.

- 4-romstypen: Av eldre hus kan nevnes våningshuset på Øvre Vaggestein. Det hadde antagelig opprinnelig 4 rom og nær kvadratisk form, med synlige takbjelker. Det ble seinere påbygd bryggerhus i nord. Huset har antagelig 1700-tallskjerne og er et av de eldste hus i dalen.

  4 rom hadde også opprinnelig den tidligere hovedbygningen på S. Skar. Huset er påbygd i nord på 1920-tallet i bindingsverk. Denne typen hadde gjerne sentralt plassert ildsted. (Huset ble bygd på 1840--tallet i empirestil, og har fått sveitserstilstrekk seinere utvendig.)
  (Ill. 20 er plantegning av dette huset).

Noe rundt 1900 lot Nordmarksgodset bygge ei ny type hus på husmannsplassene/leilendingsbrukene i Nordmarka.
De gamle hadde gjerne 2 rom (jfr. gamlestua, Lørenskog ved Movatn), de nye hadde gjerne korsplan, sentralt ildsted og 4 rom. De kan kalles "nystuer". (T. Holmen 1973).

I Maridalen finnes ett hus av liknende type, våningshuset på Nedre Kirkeby (ca. 1904).

En tredje type er de typiske sveitserstilshusene. Sveitserstilen var både et brudd og en fortsettelse i bygningshistoria.

Bruddet viste seg i at husene ble svært like over over nesten hele landet, en viss likhet avløste lokal variasjon i byggeskikk.

Sveitserstilen er et uttrykk for industrialismen og "hamskiftet" i jordbruket (i siste halvdel av 1800-åra i vårt distrikt). Lokale handverkstradisjoner ble delvis avløst av masseproduserte deler til huset.

ILL. 20. *Plantegning. Den gamle hovedbygningen, Søndre Skar. Venstre del fra 1840, høyre del fra 1900-tall. Legg merke til ildstedets plassering. Byantikvarens arkiv.*

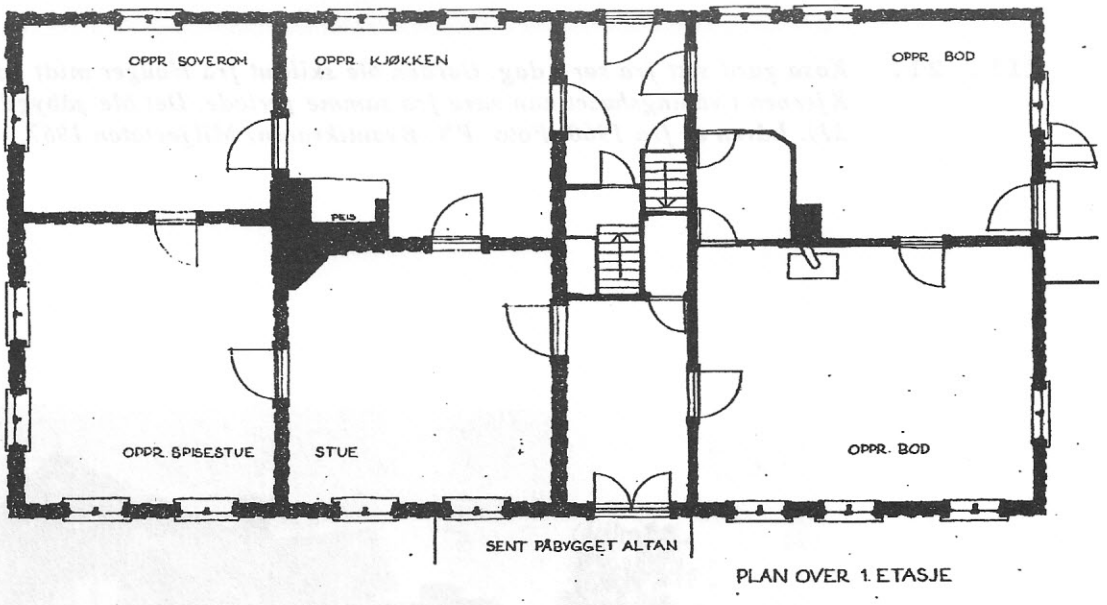

S. Skar, empire bygn. T.J. Winsnes (96). NTH.

ILL. 21. *Kasa gard sett fra sør i dag. Garden ble skilt ut fra Hauger midt på 1700-tallet. Kjernen i våningshuset kan være fra samme periode. Det ble påbygd 1925 (se ill. 22). Låven er fra 1960. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

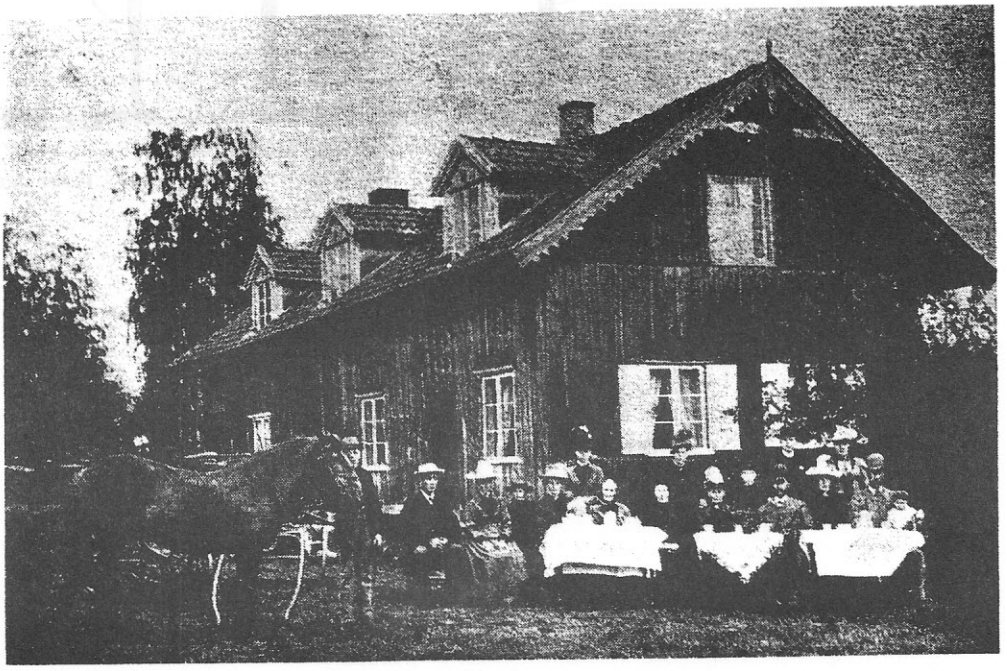

Familieselskap i haven på Kasa ca. 1900.

ILL. 22. ***Våningshuset på Kasa ca. 1900. Her ser en hvordan eldre bygningskjerner av tømmer kunne ikles forskjellige stilarter. Vi ser snekkerarbeid inspirert av sveitserstilen. Fra "Kom til den fagre Maridal", s. 100.***

Delvis fikk imidlertid sveitserstilshusene lokalt særpreg, særlig ved utskjæringer og andre detaljer. Det ble også kontinuitet i lokal byggeskikk.

Sveitserstilen kunne komme i form av ombygging av gamle tømmerhus eller bygging av helt nye nye, ofte i bindingsverk/reisverk. Den første løsningen, ombygging av eldre hus, finner vi på få hus i dag.

Mange hus, f.eks. våningshuset på Skjerven, var et eldre tømmerhus som antagelig fikk sveitserstilspreg i siste halvdel av 1800-tallet. Huset ble ombygd utvendig etter 2. verdenskrig.

Den siste løsningen preger noen hus i dalen. Noen hus ble opprinnelig bygd i sveitserstil og har fortsatt helt eller delvis fått bevart dette preget. Her kan nevnes Berg (Låkeberget, 1896, nyere tilbygg), Skovly (villa og sidebygning, 1906) og våningshuset på Bjørnstad (1915).

Hovedbygningen på Nes er særlig interessant. Huset er laftet og antagelig bygd ca. 1850. Det skal ha vært et av de fineste hus i Aker i sveitserstil før det ble ribbet for eksteriørdetaljer i 1950-åra. Det kan også ha vært et av de tidligere hus som var inspirert av den nye stilarten i Christiania-området. Nå forsøker Oslo kommune å rekonstruere eksteriørdetaljer på huset. (Se M. Rode, "Maridalen 1988"). En noe usikker tradisjon knytter huset til Henrik Wergeland og "Den norske Dalevise" - "Kom til den fagre Maridal....".

Typisk for disse husenes grunnplan er å ha flere stuer langs den ene langveggen. På Bjørnstad er det f.eks. 2. Større garder som Nes, hadde kjøkkeninngang (Det er 3 dører på Nes).

Det finnes enkelte hus som er vanskelige å datere. Våningshuset på Skjerven kan ha gammel kjerne. Huset er laftet. "Kom til den fagre Maridal" antyder ca. 1650. Det er nok heller fra første del av 1800-åra. Det bærer med sin breie bygningskropp et visst empirepreg. Huset bør studeres grundigere før en kan si mer om alder og bygningshistorie.

Ca. 1700-1940 var Skjerven delt i 2 bruk. Så lenge våningshuset har eksistert, var det antagelig delt mellom brukerne. Drengstua blir imidlertid tolket som en tidligere hovedbygning av Akersgårdregistreringa (Bind II, 1964). Dette er noe uklart. Det kan også ha ligget et eldre våningshus lenger inn på tunet enn det nåværende.

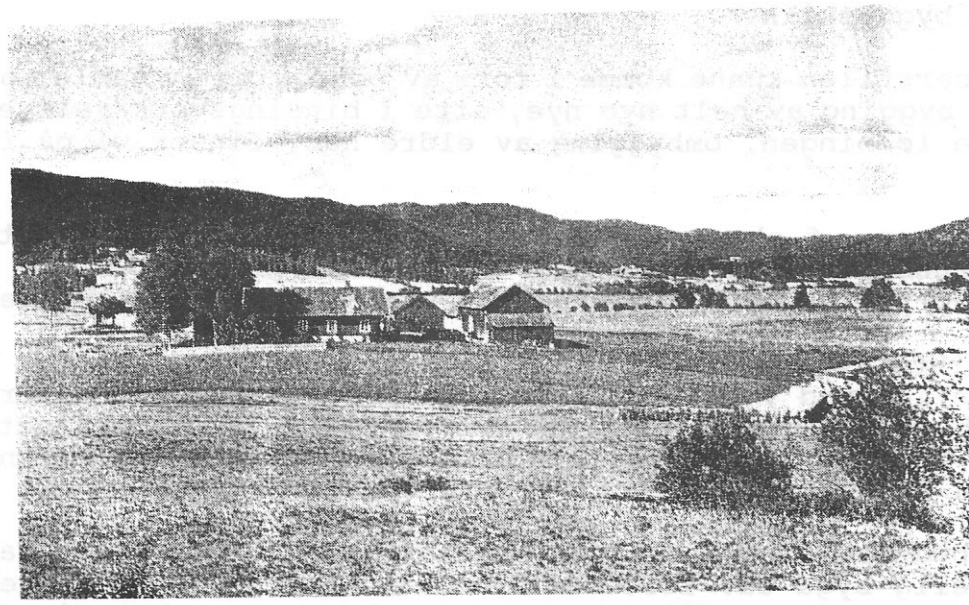

Skjerven gård, fotografert av Wilse ca. 1900.

ILL. 23. *Skjerven ca. 1900. Foto: Wilse. Kopi fra "Kom til den fagre Maridal", s.81.*

Skjervens nåværende våningshus har i dag kjøkken i hver ende, med egen inngang og 4 stuer langs søndre langvegg. Tre av disse har i dag åpning tvers igjennom. Til 1940 tilhørte en av disse tre den andre brukeren (Søndre Skjerven) og var atskilt med en vegg som nå er borte.

Ca. 1947 fikk huset midtinngang på langsida mot tunet, loftet ble utbygd med soverom og sveitserstilstrekk fjernet. Huset ble seinere malt hvitt, tidligere var det rødt (jfr. Nordmarksgodsets farger. Skjerven tilhørte godset til 1923.)

Et hus som likner noe på våningshuset på Skjerven, er hovedbygningen på Øvre Kirkeby. Det skal være bygd ca. 1855. Også her er huset 2-delt, med 2 innganger. Det har vært forbindelse mellom leilighetene tidligere på 1900-tallet, i dag er den fjernet. Loftet ble først innredet til soverom i etterkrigsåra, bortsett fra et eldre rom i vest som alt var i slikt bruk. Huset var delt mellom husbondsfolket og tjenerne på garden. Dette gjelder bl.a. i 1875. Også i mellom- og etterkrigsåra bodde det gardsarbeidere i våningshuset. Det er imidlertid innredet en liten leilighet i sidebygningen, hvor det også var bryggerhus. Også på Øvre Kirkeby er det flere stuer langs søndre langvegg, i dette tilfellet 3.

Flere våningshus i Maridalen ble etter 2. verdenskrig endret i eksteriøret. Det gjaldt f.eks. på Skjerven, Store Brennenga og Nes. Sveitserstilstrekk ble fjernet og husene fikk et "funksjonalistisk" preg som var vanlig i samtida. Oslo skogvesen utviklet en egen byggestil. Høvlet panel ble byttet med det enklere vekselpanelet, noen hus, som f.eks. på Nedre Kirkeby og Kallerud, fikk et visst villapreg.

Den tradisjonelle rødfargen ble beholdt på husmannsplassene. Flere hus fikk tilbygg, enkelte har de siste åra fått wc og bad (f.eks. Steinsrud). De fleste husene på gardene har imidlertid ikke wc og bad.

3.1.1.2. Husmannsstuer.

Stuene på de tidligere husmannsplassene har et noe mer enhetlig preg enn våningshusene på gardene.

Kjernen i husene er enten toromsplan: Stue/kammers, eller treromsplan: Stue, forstue, kammers.

Et av de små rommene har gjerne blitt kjøkken da dette ble vanlig sist på 1800-tallet.

Noen av plasstuene har hatt inngang ved enden av langveggen til kjøkken/forstue, noen har hatt inngang rett inn i stua (gjerne via bislag).

Den sistnevnte typen kalles gjerne "Den akershusiske stuetypen" (etter Eilert Sundt) og ble vanlig over hele Østlandet fra 16-1700-tallet. En slik type er f.eks. stua på Sanderberget (muligens ca. 1824).

ILL. 24. *Salmakerstua. Eiendom utskilt 1840. Hus antagelig fra samme tid. Rehabilitert. Huset er av 3-romstypen. (Se teksten). Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten. 1986.*

Treromstypen, i Maridalen ofte med tilbygg i bindingsverk på kortsida og inngang gjennom dette, er middelaldersk av type. Den fikk imidlertid en renessanse med veksten i antall husmannsbruk på 1800-tallet, også i Maridalen. Treromsstue finnes f.eks. på Nordby, Vestby, Vårnhus, Bakken og Brenners i Neskroken, likedan er det med Salmakerstua. (Se ill. 25 neste side).

3.1.1.3. Neskroken - ei husmannsgrend i Maridalen.

På grunn av at Neskroken gir et særlig godt bilde av det kulturlandskapet ei husmannsgrend utgjør, vil plassene der bli behandlet særskilt, som et eksempelområde. (Se ill. 26-28)

A. Landskapet.

Neskroken eller Nesroa er det vanlige navnet på 6 tidligere husmannsplasser nord for Maridalsvannet. Plassene ligger i svakt stigende terreng mellom Maridalsvannet i sør (149 m. o.h.) og Dausjøen i nord på 154 m.o.h. Vest for Neskroken ligger hovedbølet Nes og i øst renner Dausjøelva mellom Dausjøen og Maridalsvannet.

Landskapet er preget av dyrket mark med blandingsskog i mellom. I dag dyrkes det bare korn og all jorda er lagt til Nes. Alle plassene i Neskroken er i dag leieboliger for nåværende og tidligere ansatte i skogvesenet og for tidligere forpaktere. Oslo kommune eier eiendommene.

De nederste 4 plassene, Bakken, Brenners, Sittpå og Vestby er stort sett omgitt av dyrket mark. De 2 nordligste plassene, Nordby og Vårnhus, ligger atskilt fra de andre med et tidligere hestebeite imellom. I dag vokser det mest granskog der.
Denne hamna skal ha vært noe dårlig.
Kyra i Neskroken ble på 1900-tallet sendt på skogsbeite øst for Dausjøelva, på Sanders grunn. Både Nes og Sander hørte da til Oslo kommune.

Mot Dausjøelva i øst er det noe kupert skogsterreng. Det er plantet lite gran i Neskroken, bare litt ved Sittpå.

Det har gått en gammel vintervei over Neskroken fra Hadeland over Dausjøen. Den gikk videre over Maridalsvannet til Brekke og byen. Først de siste åra har det vært egentlig kjørevei for bil til Nordby og Vårnhus.

Greveveien gikk tidligere over jordet øst for Brenners. Denne delen av veien ble pløyd opp i 1960-åra. Greveveien ble bygd på 1820-tallet for å gi forbindelse for Nordmarkas eier mellom Stangjernshammeren i Maridalen og det nyinnkjøpte Hakadal verk (se kap. 3). Traseen til Greveveien er idag særlig godt bevart i skogholtet øst for Brenners og fram til Berntsberg (Sagstua). Det er et gammelt brusted over Dausjøelva. Brua er ny. Det er lite gjennomgangstrafikk i Neskroken, så det er et viktig område for dyrelivet.

ILL. 25. *Kart over sør-vestre del av Maridalen, jfr. med kart fra 1879 på ill. 15. Pil mot Salmakerstua, ill. 24. Kart 1: 10000.*

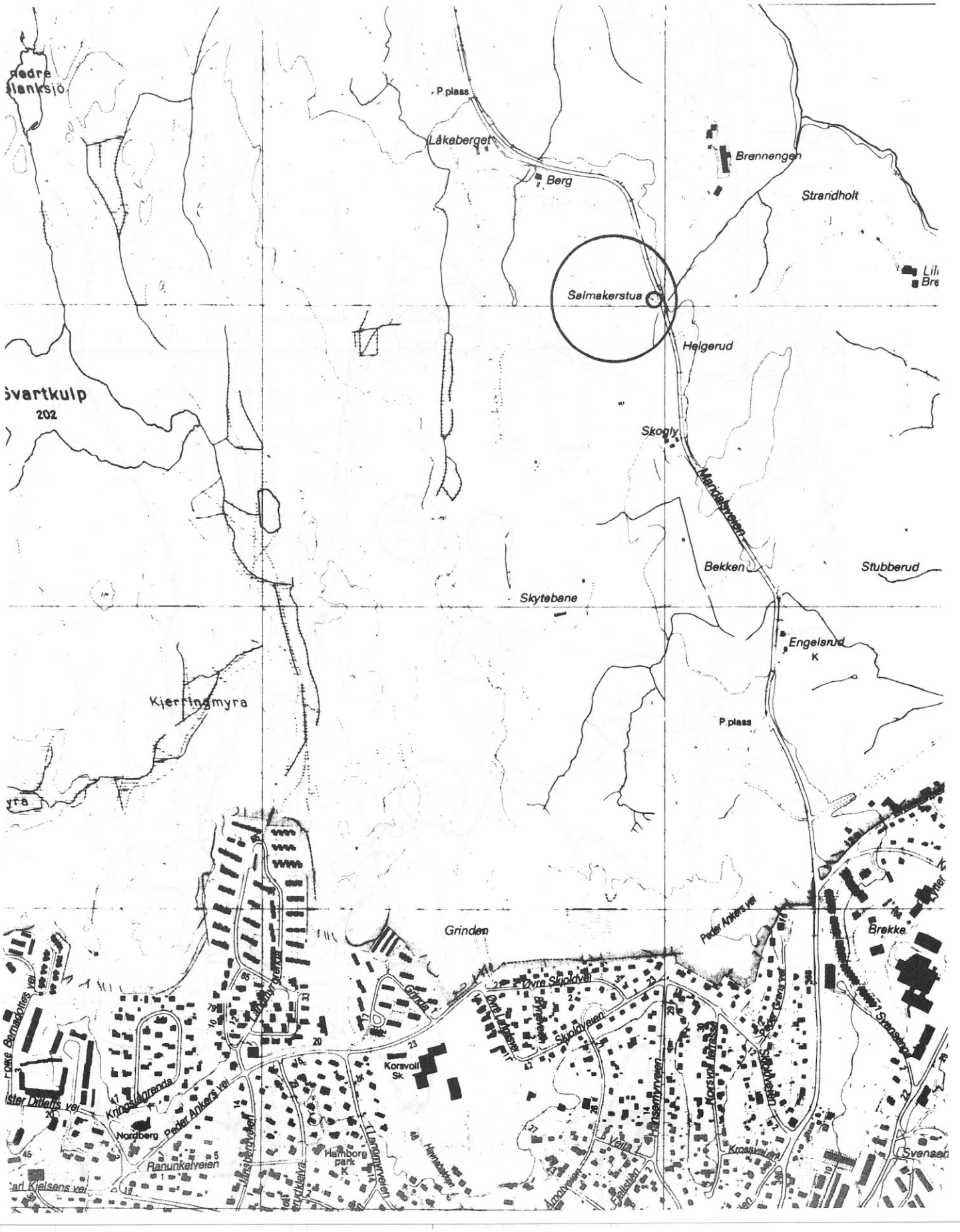

ILL. 26. *Kart over Neskroken. Ring rundt Nes og plassene nevnt i teksten. Kart 1: 10000.*

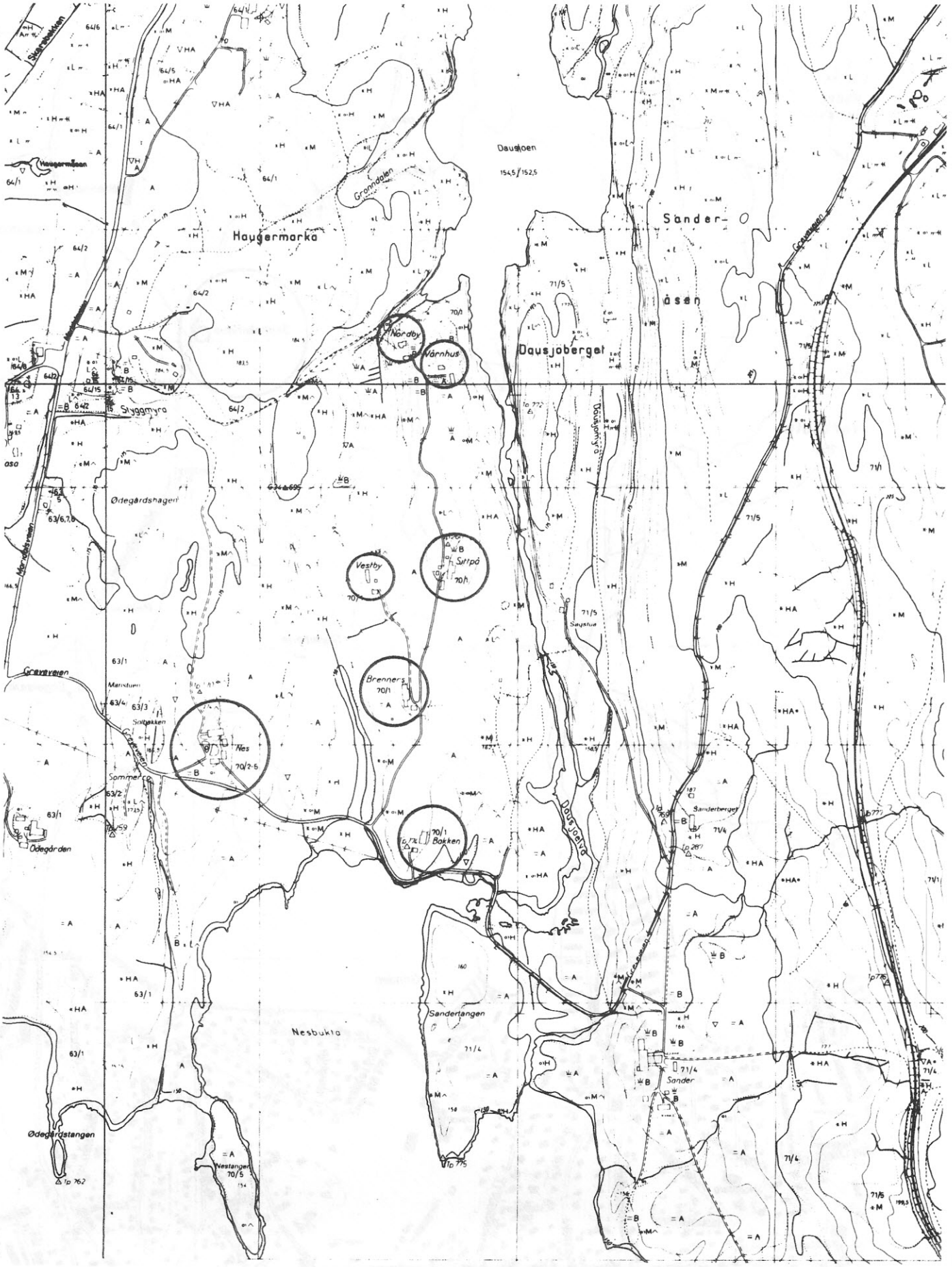

B. Nes gard og Neskroken.

Nes gard er omtalt første gang ca. 1400. Den er som nevnt i kapittel 2, antagelig en av de eldste i Maridalen. Garden har en komplisert eiendomshistorie, med kirke og seinere borgerskap som viktige elementer.
Nes ble kaldt ødegård så seint som 1617, som en av de siste eldre gardsbruk i dalen. Det behøver imidlertid ikke bety at den lå øde.
I seinere århundrer overtok godseiere Nes. Fra 1839 til 1923 eide Nordmarkas eier (fra 1897 Løvenskiold-familien) 2/3 av garden med dertil hørende husmannsplasser. I 1923 ble garden og plassene i sin helhet kjøpt av kommunen.

Småbrukerne i Neskroken dreiv helt inn på 1960-tallet med februk med fôrproduksjon kombinert med tømmerkjøring om vinteren. Også disse små brukene dreiv på 1900-tallet med noe private mjølke-leveranser til kunder før dette sluttet i 1940.
Gode markedsforhold med en stor bybefolkning i nærheten gav altså både kontantinntekter fra skogen og fra et markedsrettet februk, sjøl på et småbruk. Tømmerkjøringa var i vårt århundre dels for kommunen, dels for Løvenskiold.

Som tidligere nevnt, ble husdyrhold på kommunens garder forbudt i 1967. Tidlig på 70-tallet sluttet forpakterne i Neskroken gradvis med gardsdrifta. Jorda ble lagt til Sander, seinere til Nes.

PÅ 17-1800-tallet lå det et teglverk nede ved Maridalsvannet. Det omtales på kart alt i 1768 og ble antagelig nedlagt 1880. Mange teglstein, særlig takstein, merket "N", finnes på hus i Maridalen fra dette verket. Det er ellers påfallende at så mange uthus på plassene i Neskroken er av tegl.

C. Nedlagte plasser.

Det var tidligere flere plasser i Neskroken.
I øst skal **Ludvigstuen** ha ligget, ca. 200 m. opp på jordet nord for den nåværende bilbrua over Dausjøelva, på vestsida av elva. Bygningene skal ha blitt revet "rundt århundreskiftet", og spor er det vanskelig å finne. I 1875 og 1900 nevnes det ikke folk der.

Nær bilveien vest for elva lå det tidligere på 1900-tallet et hus som den kjente skiløperen og hopperen Lauritz Bergendahl fra Sørkedalen bodde i. Han var skogbestyrer hos Løvenskiold. Bergendahl hoppet mye i Sagstubakken ved Berntsberg øst for elva. Hoppbakken er nå borte. Seinere ble det bygd en skogbestyrerbolig ved Sandermosen.

Plassen **Kornløken** kan ha ligget nær den nåværende bilbrua over Dausjøelva. "Løk" kan bety stille lone eller utvidelse av elv, og det passer godt på elva her.

Kornløken nevnes som plass under Nes i 1771. I 1732 nevnes ingen plasser under garden, mens hele 4 nevnes i 1771: Ludvigstuen, Kornløken, Ødegaarden og Sitpaa. Ødegården(Øgården) er garden med dette navnet lenger vest.

D. De enkelte plassene.

I 1875 nevnes det i folketellinga at bare de 6 nåværende plassene var bebodd, det samme gjelder i 1900. Tømmerkjøring blir særlig nevnt som arbeid i 1875, i 1900 brukes det mer generelle begrepet skogsarbeid.

I sør ligger Bakken. Plassen består av stue og kombinert uthus. Stua har vanlig treromsplan med kjøkken, stue tvers over huset og kammers. (Se ovenfor i kap. 3).
Det er et tilbygg i bindingsverk på kortveggen. Ellers er huset i panelt laft. Huset fikk først panel i 1919.

Plassen er antagelig bygd rundt 1850. I 1875 bodde det 4 personer der. I 1900 var det 2 hushold og i alt 5 personer. Det var en husmannsfamilie på 2 og en jernbanearbeiderfamilie på 3. Gjøvikbanen ble akkurat bygd på den tida øst i Maridalen.

På 1900-tallet hadde Bakken ca. 25-30 mål innmark, 2 hester og 3-4 kyr.

Brenners står for "Teglbrennerstua". Her bodde teglbrenneren til teglverket på Nes. Brenners består av stue, kombinert uthus med fjøs i tegl (seinere vognskjul) og smie. Stua har som Bakken 3 rom (se der). Den er i panelt laft med et tilbygg mot øst i bindingsverk av samme dimensjon som huset. Inngangen er i tilbygget, på kortsida av huset.
Litt øst for Brenners, mot Dausjøelva, ligger et sommerfjøs, visstnok det eneste bevarte i Maridalen. Det skal ikke ha vært vanlig med sommerfjøs i Maridalen, i hvertfall ikke i manns minne.
Brenners er antagelig av samme alder som Bakken. I 1875 bodde det hele 10 personer i huset. De hadde bl.a. 1 hest og hele 7 kyr. I 1900 var det bare 5 på Brenners.

På 1900-tallet var det på Brenners ca. 50 mål innmark. De hadde 2 hester og gjerne 4 kyr.

Vestby er neste plass. Den er mer på størrelse med Bakken i areal. Det er stue, kombinert driftsbygning og stabbur. I Neskroken er det bare Sittpå og Vestby som har stabbur. Få andre husmannsplasser i Maridalen har hatt det.

Stua på Vestby har vanlig 3-roms plan og er i panelt laft, med tilbygg i bindingsverk mot vest. Inngangen er som på Bakken ytterst på langveggen, i tilbygget.
Huset kan være fra siste halvdel av 1800-åra, med tilbygg fra 1900-tallet. Fjøset er i tegl.

I 1875 var det 6 fastboende på plassen. Besetninga var da på 1 hest og 3 kyr. I 1900 bodde det ialt 9 personer på Vestby.
I vårt århundre hadde bruket gjerne 1 hest og 4 kyr. Arealet var på ca. 20-25 mål.

Sittpå er den neste plassen. Det var det største bruket i Neskroken. Stedet har en særlig vakker beliggenhet. Navnet har med lasskjøring å gjøre. En kunne, etter bakker både fra sør og nord, sette seg på lasset igjen. Tilsvarende navn finnes bl.a. i Lunner på Hadeland.

Plassen har stue, stabbur, vognskjul/vedskjul, ruin av bryggerhus, grisehus i tegl og sammenbygd driftsbygning med stall, låve og fjøs.
Nord for bruket ligger det tidligere felles pumpehuset for Neskroken. Det ligger på det høyeste punktet.

Kjernen i stua er et 2-roms hus med kjøkken og stue tvers over huset. Seinere er det påbygd i nord og i sør i bindingsverk. Kjernen er i panelt laft. Det er et lukket bislag vest for det nordlige tilbygget til stua.
Fram til 60-åra var det utgangsdør rett ut mot kjøreveien fra bislaget. P.g.a. trafikk ble døra flyttet på sørsida av dette. Veggen under panelet er ikke undersøkt. Det er imidlertid mulig at huset er av akershusisk type (se ovenfor i kapitlet). I så fall har det vært dør rett inn i stua før en gang. Det går i dag også ei dør til den søndre stua på langveggen. Utenfor døra er det en liten åpen veranda. Huset er det største i Neskroken.

Uthuset er tredelt, som vanlig er i Neskroken. Sørfra er det fjøs i tegl, deretter låve i bindingsverk og i nord stall. Den er murt og avløste litt før 1940 en stall i tømmer.
Grisehuset nord på tunet er i tegl, mens resten av husene er i tre. Stabburet har en noe sjelden plassering av inngangsdøra på langvegg framfor gavlvegg. Ute på jordet er det tufter etter et bryggerhus som ble revet på 60-tallet.

Sittpå var noe større enn de andre plassene i Neskroken. I 1875 bodde det 8 fastboende og 1 treskemann der. Plassen hadde 1 tjenestegutt, siden den var så stor. Høyproduksjonen var f.eks. i 1875 mye større på Sittpå enn de andre plassene.

I 1900 bodde det 10 personer der. Karakteristisk nok omtales husbonden som husmann og gardbruker, ikke bare husmann.

ILL. 27. *Sittpå sett fra sør.*
Foto: Kari Vartdal Opsvik.

På 1900-tallet hadde bruket ca. 50 mål innmark, 2 hester, 4 kyr og ungdyr.

Nordligst i Neskroken ligger de to små plassene Nordby og Vårnhus.

Nordby er den minste plassen i Neskroken. Den består av ei stue med 3 rom: Stue, kjøkken og kammers og et sammenbygd uthus. Kjernen er tømret. I vest er det et tilbygg i bindingsverk. Døra er i tilbygget på husets langside. Stua kan være den eldste i Neskroken, fra ca. 1850. (Se foto på ill. 28)

I 1875 bodde det 8 personer på Nordby, i 1900 var det 5. I vårt århundre har plassen hatt ca. 10 mål. I nyeste tid har det ikke vært hest der, det var det derimot på slutten av 1800-tallet.

Det er rester av eldre slåttemark rundt Nordby. Vest for bruket, i et søk, er det ei tidligere myr som ble ryddet til potetjord.

Vårnhus er den siste plassen i Neskroken. Den ligger øst for Nordby. Begge plassene ligger vakkert til ved Dausjøen. Betydningen av navnet Vårnhus er noe uklar. Det er imidlertid i bruk i et annet skogsdistrikt som Dalarne i Sverige.

Bruket består av ei stue på 3 rom: Stue, kammers og kjøkken. Kjernen er også her i tømmer. Det er et tilbygg i øst i bindingsverk, med inngang på husets langside.

ILL. 28. *Foto tatt av Nordby i Neskroken ca. 1970. Eier: Inger Thaugland, Sørbråten.*

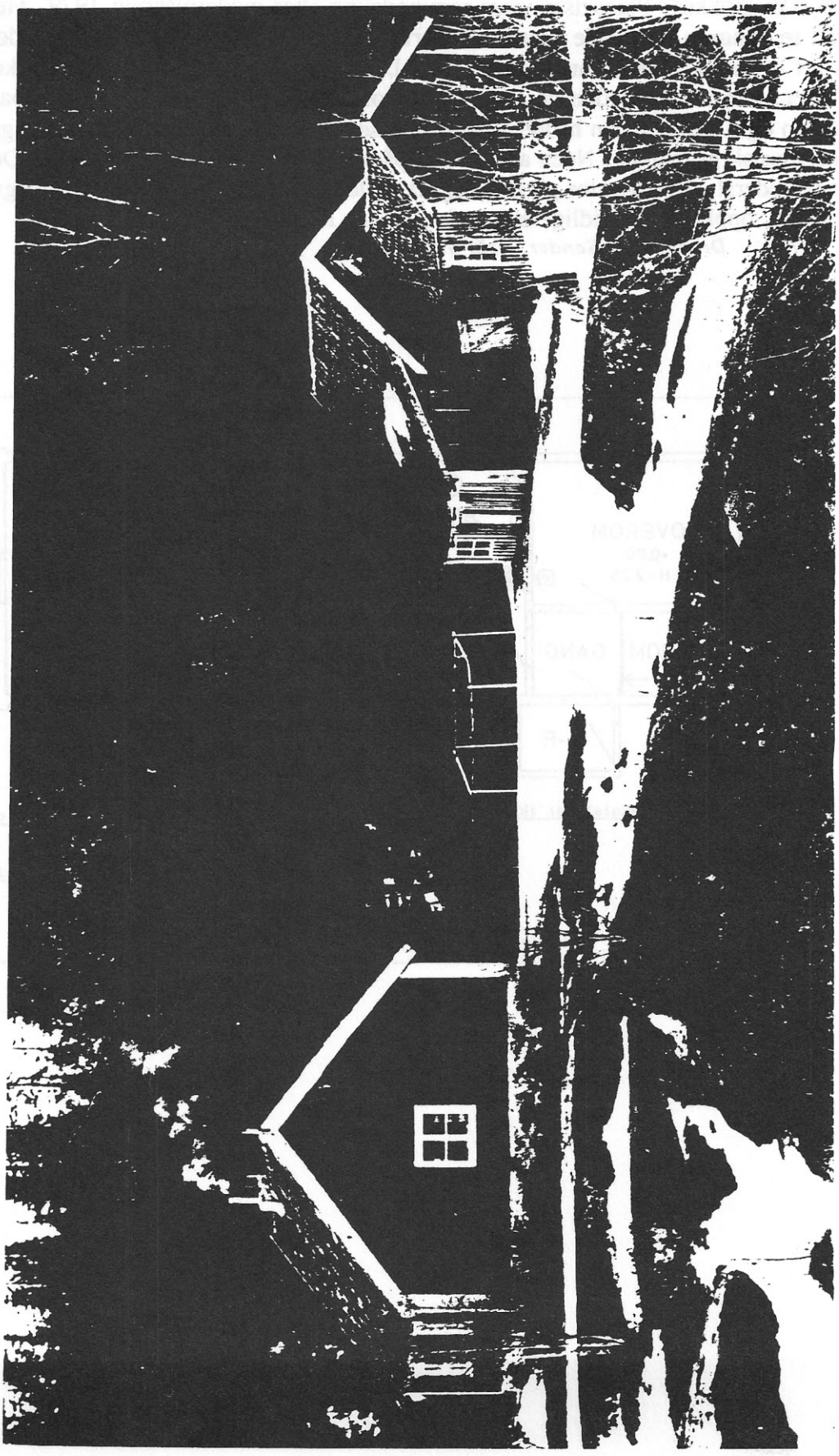

PLANSNITT

Plansnitt av tidligere drengestue, Sander. Vestre del her rommet på 1900-tallet fjøsrøkter med familie, høyre del gardsguttene. De sistnevnte hadde ikke egen husholdning og hadde derfor ikke kjøkken. Planskissa viser rominndeling etter modernisering 1979. Men en kan fortsatt se at høyre del hadde akershusisk grunnplan. Det var to rom. Etter alt å dømme har det vært et bislag bare foran døra til stua. Den er nok opprinnelig mens kjøkkendøra er sekundær. Venstre del hadde på 1900-tallet kjøkken for røkterne der det nå er bad. Det er uklart om også denne delen hadde to rom. Plasseringa av døra inn til nåværende gang tyder på akershusisk grunnplan. Noen av planene på tegningen ble ikke gjennomført. Det er ikke inngang nederst, men der stor pil er påtegnet. Kilder: Byantikvarens arkiv, plantegning Oslo Skogvesen, opplysninger tidligere forpakter Einar Klever.

ILL. 29A. *Drengestua, Sander. Oslo Skogvesen.*

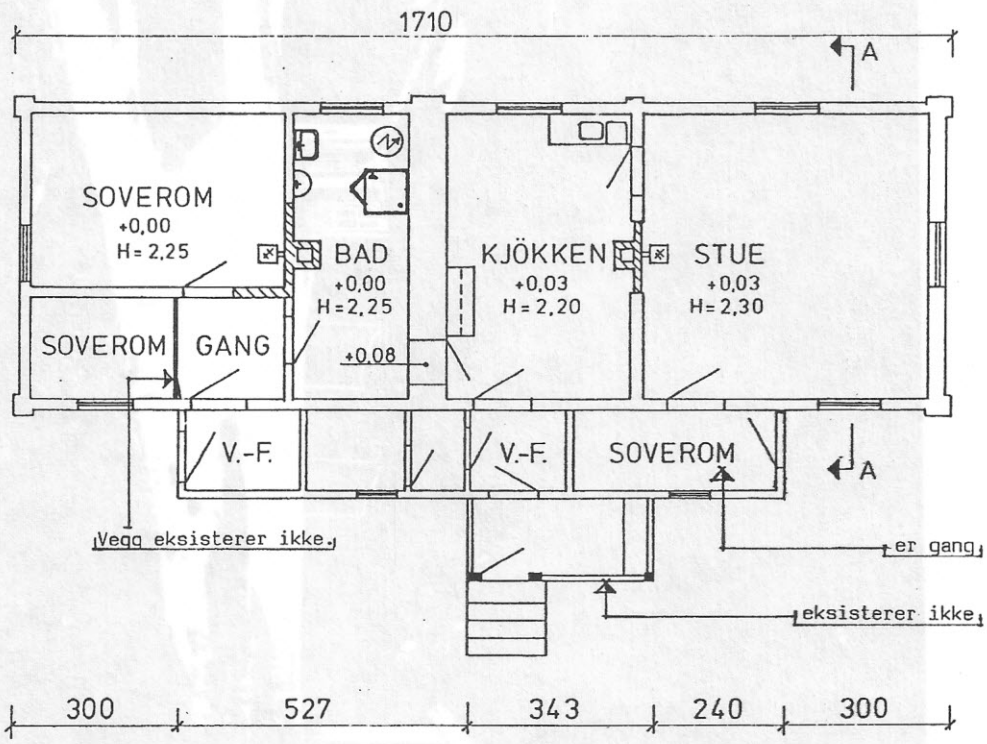

Tegning av den tidligere drengstua på Sander. Nå er den kårstue. (Tegning: Oslo Skogvesen. Kopi: Byantikvarens arkiv.) I samband med rehabilitering 1979 fant en ut at huset bestod av 2 hus satt inntil hverandre. Huset i nord (venstre del av huset på vedlegg 2) hadde tømmer med rektangulært tverrsnitt. Her bodde fjøsrøkterne med familie på 1900-tallet. Huset i sør hadde rundtømmer. Det ser ut til å være flytta til stedet da det hadde nummer 1-13 på stokkene. På dette huset var det også merker etter ei dør som var kubbet igjen. En fant også tegninger på en laftestokk. De består av 4 kanoner satt sammen i form av et Andreaskors. Kanonene hadde munningene inn mot sentrum av korset. Årstallene 1772 og 1788 er inntegnet. (Kilde: Byantikvarens arkiv.)
ILL. 29B. *Drengestua, Sander. Oslo Skogvesen*

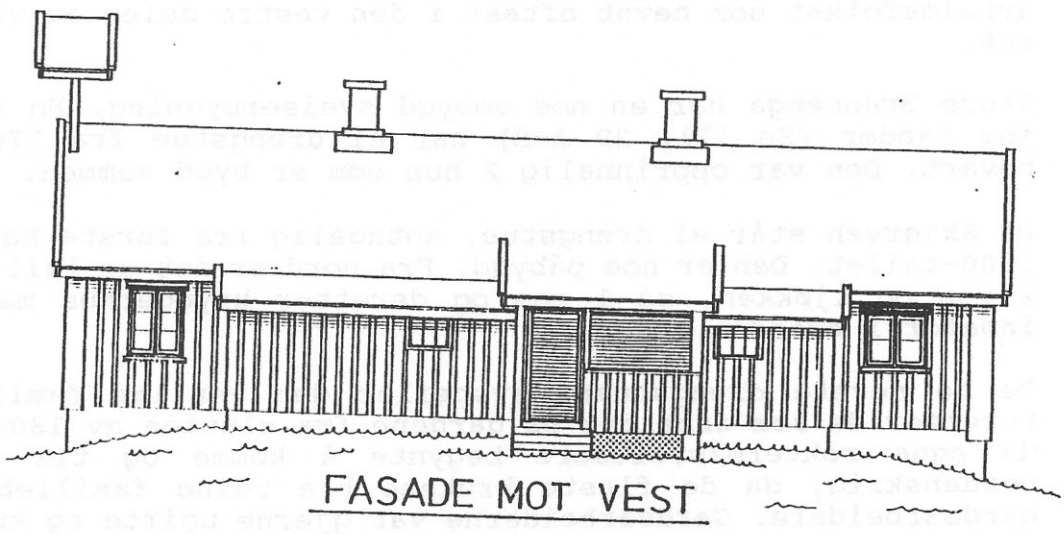

I 1875 bodde det ett hushold her på 8 personer. En av disse var et legdslem: Folketellingene 1875 og 1900 forteller om enkelte av disse på gardene i dalen. Bruket hadde 1875 3 kyr, men ingen hest. I 1900 bodde det 7 personer der.

På 1900-tallet har plassen vært på ca. 12-15 mål og gjerne med 1 hest og 2 kyr.

Like ved Dausjøen ligger det også et pumpehus og et av vannverkets båthus av nyere dato. (Kart på ill. 26)

3.1.1.4. Drengstuer.

Noen drengestuer er revet. (Nes, Lille Brennenga.) Det er få store garder i Maridalen, så de fleste gardsfolka har nok sovet i hovedhuset, særlig om vinteren. Drengestua ble vanlig på Østlandet som ledd i større klasseskille med blant annet atskilte måltider på større garder (1800-tallet). På Øvre Kirkeby bodde arbeidsfolket som nevnt oftest i den vestre delen av våningshuset.

Store Brennenga har en noe ombygd sveiserbygning. En stor gard som Sander (Se ill. 29 A-B) har ei drengstue fra 1700-tallet bevart. Den var opprinnelig 2 hus som er bygd sammen.

På Skjerven står ei drengstue, antagelig fra første halvdel av 1800-tallet. Den er noe påbygd. Fra nord er det en leilighet med 2 rom og kjøkken, så 1 rom og deretter bryggerhus med et rom innafor i bredden.

De to nevnte drengstuene avspeiler den vanlige familiestrukturenfor de som arbeidet på gardene fra slutten av 1800-tallet, da egne røktere/sveitsere begynte å komme og til etter 2. verdenskrig, da de fleste brukene ble reine familiebruk uten gardsarbeidere. Gardsarbeiderne var gjerne ugifte og kunne være på garden bare en periode, de trengte gjerne mindre plass.

Røkterne var et ledd i spesialiseringa i landbruket. De hadde familie, var mer ettertraktet og fikk bedre plass.

3.1.1.5. Hus for forråd til husholdets eget bruk.

De fleste gardene har bevart stabbur. Unntak er Lille Brennenga, der det ble revet på 1920-tallet, og Bjørnstad og Nordbråten, som er småbruk.

Mange av stabburene (gjerne kalt stolpehus i Aker) er i en etasje (1 1/2), noen er i to. De fleste er av 1800-tallstype. De står gjerne på stabber av tre eller granitt. Noen står også på sement. De har ofte en innebygd svalgang.

ILL. 30. *Fasadeoppriss, stolpehus (stabbur) på Søndre Skar. Kan være det eldste bevarte i Aker. Muligens med kjerne fra 1700-tallet. Byantikvarens arkiv.*

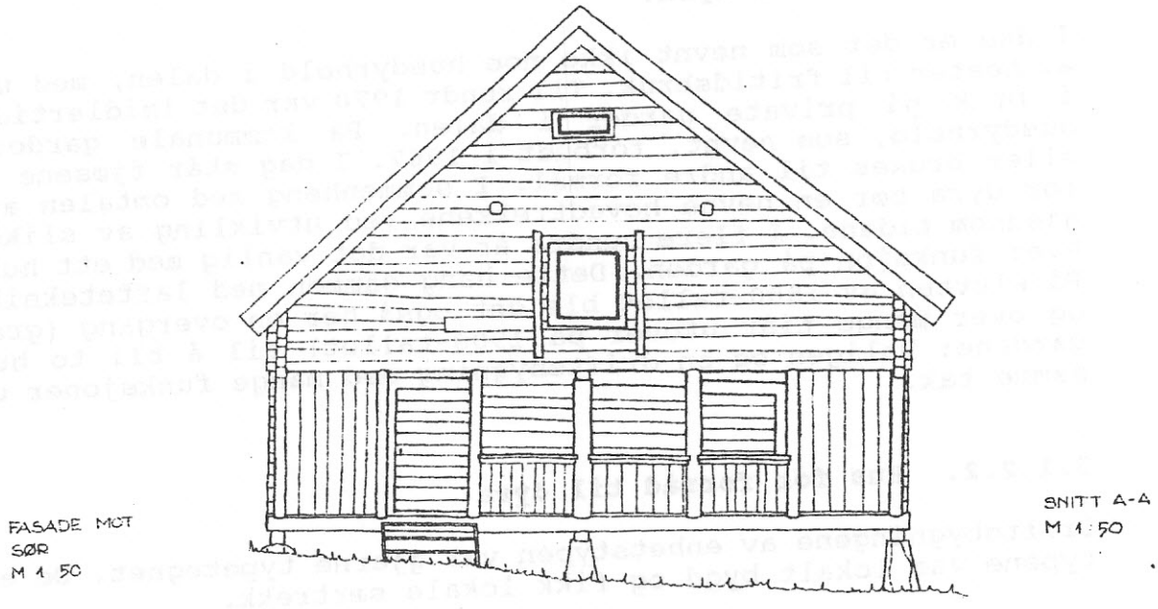

NORGES TEKNISKE HØGSKOLE
ARKITEKTAVDELINGEN
BYGGEKUNST V
BEG. FOR ANTIKV. OPPM. KARTOTEK

STABBUR, ANGIVELIG FRA SLUTTEN AV 1600-TALLET.

Bordkledning på bakvegg også av nyere dato.
Svalgang seinere innebygd.

NTH 1967. T. Fremming.
Byantikvarens arkiv.

På husmannsplasser og småbruk forekom stabbur sjelden. Noen unntak finnes: Vi finner de på Sittpå og Vestby i Neskroken. Særlig Sittpå i Neskroken var, som nevnt i kap. 3.3.3. 1., en stor husmannsplass på ca. 50 mål.

Stolpehuset på S. Skar er antagelig eldst og er det største stabburet i dalen, nest etter det på Brekke. Dette kan være det eldste bevarte stolpehuset/stabburet i hele Aker. (Muligens fra 1700-tallet). (Se ill. 30, se foregående side).

3.1.2. Hus som har med dyra å gjøre.

3.1.2.1. Hus for dyra.

I dag er det som nevnt ikke noe husdyrhold i dalen, med unntak av hester til fritidsbruk. Til rundt 1970 var det imidlertid fjøs i bruk på private garder i dalen. På kommunale garder ble husdyrhold, som nevnt, forbudt i 1967. I dag står fjøsene tomme eller brukes til andre formål. I sammenheng med omtalen av hus for dyra bør en nevne hovedtrekkene ved utvikling av slike hus gjennom tidene. I flere hundre år var det vanlig med ett hus for hver funksjon på garden. Dette hang sammen med lafteteknikken. På slutten av 1800-tallet ble det også her en overgang (gradvis og over mange tiår utover på 1900-tallet) til å bli to hus på gardene: Boligen og en driftsbygning med mange funksjoner under samme tak.

3.1.2.2. Hus for forråd til dyra.

Driftsbygningene av enhetstypen var gjerne typetegnet. De eldre typene var lokalt bygd og fikk lokale særtrekk.

En kan snakke om 3 slags uthustyper i Maridalen:

1. Sammenbygd fjøs - låve (+ andre uthusfunksjoner). De er da to forskjellige hus, fjøset er laftet eller i tegl. (Steinsrud har laftet fjøs, Sittpå i Neskroken fjøs i tegl.) Låven er gjerne bygd i bindingsverk. Dette er en 1800-tallstype.

2. <u>Overgangstype:</u> Fjøs (og stall) bygd inn som laftekasse i hel låve av bindingsverk. (Bjørnstad 1915.)

3. <u>Hel driftsbygning.</u> (Fra ca. 1900-1930: Kallerud, Øvre Vaggestein. Fra 1950-60-åra: Kasa, Skjerven og Nordseter.)

Fjøs/stall kan være i tegl, støpt eller lafta i yttervegg.

Ill. 31 viser eldre type driftsbygning, typisk for flatbygdene på Østlandet. Det finnes ett sommerfjøs (Brenners). Dette ser ellers ikke ut til å ha vært vanlig.

ILL. 31. *Tegning av den gamle låven på Skjerven. Brant 1952. Legg merke til de to låvebruene, det var vanlig på østlandet. En liknende type er bevart på Øvre Kirkeby. Vi ser også stabburet og antagelig en stallåve til høyre. Ukjent tegner, datert 1893. Eier: Ivar Bakkke, Skjerven.*

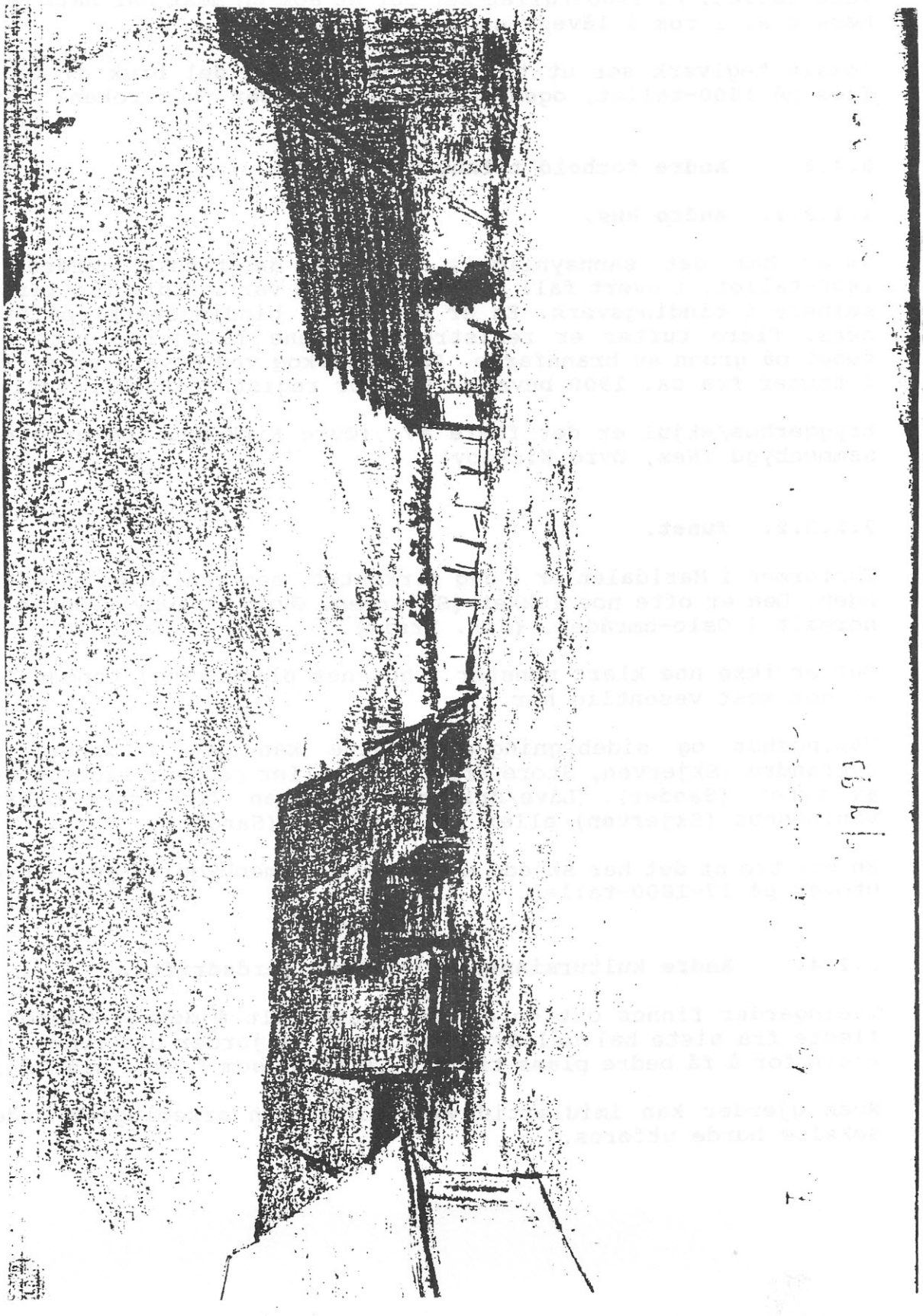

Tidsrammene går over i hverandre. I perioden ca. 1900-1930 bygges mest hele driftsbygninger, men også bygninger med tilbygd enetasjes fjøs i tømmer (Sander ca. 1927-28).

Det forekommer atskilte hus for andre dyr. Det kan være for gris (Sittpå) og høns (Øvre Kirkeby). Dette var nok mer vanlig på 1800-tallet. På 1900-tallet ser det ut som en mest har hatt gris, høns o.a. i rom i låve/fjøs.

Lokale teglverk ser ut til å ha medført en del bruk av tegl i fjøs på 1800-tallet, også på husmannsplasser (Neskroken).

3.1.3. Andre forhold tilknyttet husene.

3.1.3.1. Andre hus.

Smier har det sannsynligvis vært på de fleste gardene på 1800-tallet, i hvert fall til husbruk. De var i eldre tid laftet, seinere i bindingsverk. En er bevart (i bindingsverk) på Brenners. Flere tufter er registrert. Smiene lå gjerne litt unna tunet på grunn av brannfaren. På Lørenskog ved Movatn er ei smie i tømmer fra ca. 1900 bevart. (Utafor registreringsområdet.)

Bryggerhus/skjul er det flere av. (Øvre Kirkeby.) De er gjerne sammenbygd (Nes, Øvre Kirkeby).

3.1.3.2. Tunet.

Tunformen i Maridalen er i dag firkantet, som vanlig er på Østlandet. Den er ofte noe lukket (Skjerven, Øvre Kirkeby). Dette var normalt i Oslo-området. (Jfr. Vreim).

Det er ikke noe klart mønster i husenes plassering; topografien er nok mest vesentlig her.

Våningshus og sidebygning/drengestue kan stå i vinkel nær hverandre (Skjerven, Store Brennenga) eller på hver side og ende av tunet (Sander). Låve/driftsbygning kan være rett overfor våningshus (Skjerven) eller ved siden av (Sander).

En bør tro at det har skjedd en gradvis sammenbygging av tuntypen utover på 17-1800-tallet.

3.1.4. Andre kulturminner tilknyttet gardsdrifta.

Steingarder finnes det en del av. Etter alt å dømme stammer de fleste fra siste halvdel av 1800-tallet da jorder ble ryddet for stein for å få bedre plass til nye maskiner som f.eks. slåmaskin.

Noen gjerder kan imidlertid være eldre. En arkeologisk undersøkelse burde utføres.

Enkelte rester av tidligere hele steingarder finnes ved Store Brennenga og Skjerven. Større bevarte steingarder finner vi ved Turter, langs Maridalsveien ved Søndre Skar, i området Sakariasbråten - "Hølet" o.a.

Rundt Vestern, en husmannsplass under Nordmarksgodset (nedlagt før 1900), er det en steingard rundt den dyrkede marka. Dette var et typisk marginalt bruk (Nord for Blåsås). Her er også noe eldre dyrkingsjord funnet utenfor steinarden.

En særlig lang og interessant steingard er den såkalte "Svenskemuren" som går fra Grinda ved Korsvold til Svartkulp. Den ble antagelig bygd ca. 1807-14 av svenske krigsfanger. Muren følger den gamle grensa mellom Nordberg og Brekke. Den kan ha vært et grenseskille. Annen funksjon er uklar.

Eldre gardsveier, noen med alleér, er det registrert noen av. Alleéne ser særlig ut til å ha blitt plantet i siste halvdel av 1800-tallet (Stubberud, Lille Brennenga, S. Skar, Strandholt, ved Låkeberget). Bjørkealleén ved Skar ligger særlig fint til, langs en steingard.

Noen steder er det bevart rydningsrøyser (Kirkeby) og trær som viser spor etter lauving (Kirkeby, Turter). Lauving ser ut til å ha vært lite utbredt i Maridalen etter 1800-tallet. Det var da blitt vanlig med dyrking av høy.

Røysene er antagelig ofte fra hestemekaniseringas tid (ca. 1850-1950). Noen av dem kan ha en langt høyere alder.

3.2. Skogens kulturminner.

3.2.1. Tømmerfløting.

De viktigste og mest tallrike kulturminnene av denne typen som er registrert, er tømmerfløtingsanleggene.

Store deler av Skjærsjøelva ovafor Hammeren, likeså Skarselva ovafor Skar, har mange av disse.

De er i stein eller tre. Store forbygningsarbeider og ryddearbeider ble utført i vassdragene i Marka, som ble regnet som vanskelige fløtningselver.

Særlig ble fløtingsanleggene utbygd etter at sagbruksdrifta fikk et oppsving sist på 1800-tallet. 1876-1947/54 var det Akerselvens Brugseierforening som hadde ansvar for fløtinga mot en liten godtgjøring. Som nevnt, var det på 1800- og tidlig 1900-tall en konflikt mellom fløtingsinteressene, Akerselvas nye industri og hovedstadens drikkevannsmyndigheter om kontrollen over Maridalsvassdragene.

ILL. 32. *Steinforbygninger i Skjærsjøelva like ved Skjærsjødammen. Antagelig fra 1890-tallet. Foto PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

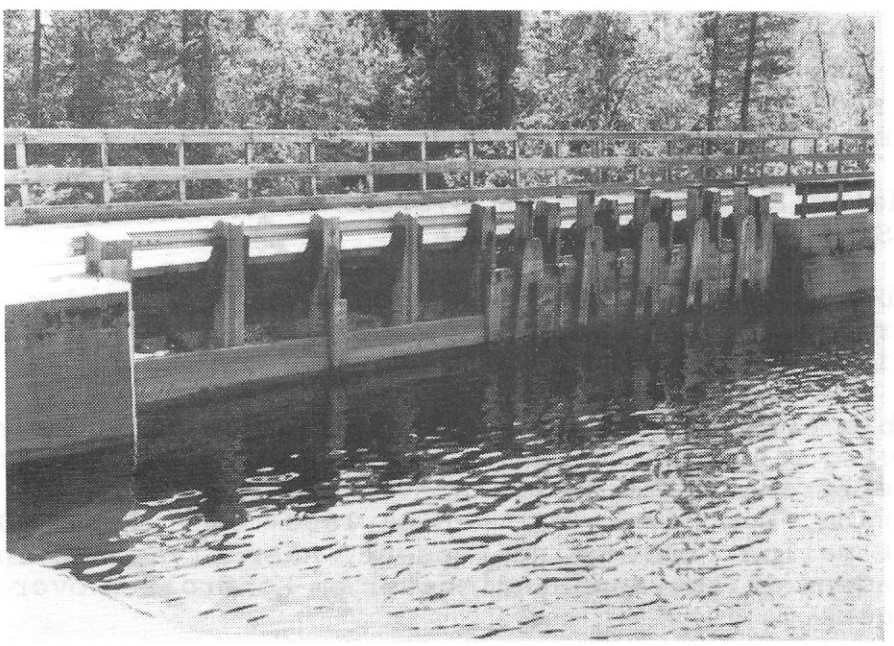

ILL. 33. *Dammen ved Skjærsjøen. Bygd 1890, seinere modernisert. En eldre tredam lå lenger inn i Skjærsjøens basseng. Foto PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

ILL. 34. *Luftfoto fra Brekke bruk 1954. Til venstre i bildet fløtt tømmer. Huset nederst til høyre i bildet er Brekkestranda, en sagarbeiderbolig som nå er revet. Området ved vannet er siden 1960-åra avstengt. Byantikvarens arkiv.*

Brugseierforeningen fikk i den nevnte perioden ansvar for å skaffe fløtere og damvoktere. På Oset (Søndre) bodde fløtingsfullmektigen eller fløtingssjefen, som organiserte arbeidet. Fløtingsanleggene utgjøres særlig av "skåmurer" lagd av stein (av og til styrket med jernband) og tømmervegger langs elva (skådammer). (Ill. 32 viser fløtingsforbygninger)

I botnen av elveleiet ved fossestryk er det flere steder tømmergolv festet med jernnagler i stein. ("Tømmerbruer", kalt "skottbruer" nedafor dammer.) En del av forbygningene av tre er i dårlig forfatning.

Dammer er det fire av i området: Ved Skjærsjøen (1890) (ill. 33), Øyungen (1915), Dausjøen (1910) (ikke i bruk i dag) og ved Maridalsoset (1860). De er oftes av stein og spekket med sement. Tidligere lå det en eldre tredam lenger inn i Skjærsjøbassenget og likeså i Øyungen.

3.2.2. Sagbruksdrift.

Brekkesaga (ill. 34 viser bilde) var det største sagbruket i området. På det meste var ca. 150 engasjert der, med stort og smått.

Den østligste del av godskomplekset i Marka var Nordmarkens gods, opprinnelig 7 skogstykker. Det strakk seg fra Maridalen til bygdealmenningene på Hadeland. Godset ble gradvis samlet på 16-1700-tallet og Peder Anker overtok det ved giftermål. Deretter fulgte det Nordmarkas eier.

Godsets garder i Maridalen ble som nevnt, drevet som leilendingsbruk. De hadde en gjennomsnittsstørrelse på 100-200 dekar dyrket mark og hamn.

Skogs- og sagbruksdrifta var basis også for mye av jordbruket i Maridalen i godseiertida. Alle leilendinger og husmenn deltok i vinterdrifta og ved de store fløtningene. Ofte var lokalbefolkningen kjørere, mens hoggere og særlig fløtere kom fra skogsbygdene ellers på Østlandet. (Ove C. Lange).

Brekke gard og sagbruk var sentrum i "Nordmarkens gods". Garden ble drevet i godsets regi og var ikke direkte knyttet til skogsdrifta, annet enn at de enkelte ganger hadde felles administrasjon. I visse årstider stilte garden arbeidskraft til disposisjon for skogbruket, særlig hestekraft. Husmennene på Brekke arbeidet dels på saga, dels med jorda. Etter 2. verdenskrig opphørte jordbruksdrifta på Brekke. Innmarka ble utlagt til boliger og industri.

Ingen produksjonsbygninger er bevart fra sagbruket (bare kraftstasjonen). Enkelte bolighus er bevart (alle utafor det foreslåtte verneplanområdet i Maridalen i.h.t. Naturvernloven).

Vi kan nevne hovedbygning (1814), med stabbur og skjul, gardsbestyrerbolig med uthus, stall (i nåværende bilverksted) og arbeiderboligene Grønvold (1850) og Svenstua (tidlig 1900-tall). To kjørebrakker fra mellomkrigsåra er også bevart i Brekkeveien 6 og 14. (Se kulturminnevernprosjekt Akerselva, litt.lista.) Det fantes også flere mindre sagbruk, gjerne dampsager. Oslo kommune hadde 1923-55 ei viktig sag ved Skjerven. Saghuset, hvilebrakka og verkstedet ("Sangerhallen") er bevart.

I dag har kommunen samlet all sagbruksdrift ved Økern og Løvenskiold-Vækerø sin på Fossum ved Bogstadvannet. Transporten gikk gradvis fra 1930-tallet over på lastebiler. Fløtinga tok slutt på 1960-70-tallet. Bare litt lokalfløting foretas i dag.

3.2.3. Andre kulturminner fra skogbruket.

Det var i eldre tid flere oppgangssager i området. Sagbruksprivilegiene (1688-1860) begrenset imidlertid mulighetene for å drive sagbruk.

Det er funnet ruiner av 2, muligens 3, oppgangssager. 2 av disse var ved Skjærsjøelva (1 sikker), 1 var ved Skarselva.

Skogsbilveier er uløselig knyttet til skogbrukets nyere historie. De ble i området mest bygd på 1900-tallet, siden fløtinga var viktigst før. Veiene er imidlertid i noen grad også bygd i sammenheng med reguleringsarbeid på dammene i Marka. Nordmarksveien ble i den sammenheng bygd fra Hammeren til Skjærsjøen rundt 1900. Det ble også bygd anleggsvei til Øyungen i forbindelse med arbeidet på Øyungsdammen tidlig på 1900-tallet. Den har også vært brukt til skogsdrift.

Av andre kulturminner fra skogbruket kan nevnes veier fra vedhogst på 1900-tallet (ved Vaggesteinskollen). Ellers finnes det enkelte koier, bl.a. på Nordseter og ved Lauvlund. Koiene er mest av nyere dato. En del kulturminner er ikke registrert, bl.a. velteplasser, tømmerveier (en ved Sander) o.a.
Ved Hammeren er det et eldre arboret med innplantede fremmede trær, som Løvenskiold-Værkerø eier.

3.3. Kulturminner tilknyttet jernverksdrift.

Det finnes få spor etter sjølve jernverksdrifta. Stedet der stangjernhammeren (1793-1874) lå, er kjent. Noen kølabonner er også kartfestet. Greveveien og Ankerveien ble bygd i samband med nettopp jernverksdrifta. (Se kap.3.8.) Kølabonnene skal særlig ha ligget ved Kirkeby og Skjerven. Flere er registrert langs Greveveien inn i Nittedal. Noen hus har hatt tilknytning til stangjernshammeren. Svingen, Steinsrud, Nordseter og Blåsås var arbeiderboliger. Tufter etter arbeiderboligene Bakken, Bråten, Sørseter og (Skjerven) Brua er registrert. På Kallerud skal en kolbrenner ha bodd, og bestyrerboligen ved Hammeren er fortsatt bevart (ca. 1800).

ILL. 35. *Svingen. Første halvdel av 1800-tallet. Arbeiderbolig ved stangjernshammeren, husmannsplass under Kirkeby. 4-Mannsbolig 1875 og 1900. Innmark tilplantet mot gamle Maridalsveien. I dag bolig for ansatte i vannverket.*
Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.

ILL. 36. *Bestyrerbolig for Løvenskiold-Vækerø ved hammeren. Nå utleid. Tidligere bestyrerbolig for stangjernshammeren. Ca. 1800.*
Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.

3.4. Kulturminner tilknyttet industri.

Det er spor etter steinbrudd av forskjellig alder i dalen. Den markedsrettede steinindustrien i området Maridalen-Groruddalen omtales først på 1830-tallet av Amtmannen. Særlig sør-vest i Maridalen har Johannes Dons funnet steinbrudd. (Inntegnet på vedlegget, kart 1, til foreliggende rapport). Særlig på 1800-tallet omtales granittbrudd rundt Maridalsvannet. I 1889 omtales et steinbrudd under Store Brennenga.

Teglverk er kjent fra Nes og Hauger/Kasa. Det skal ha vært teglverk vest for Kasa. Dette er ikke registrert. Teglverket på Nes hadde 2 arbeidere i 1879 og ble nedlagt i 1880.

Restene etter teglverket ved Nes er registrert (objekt nr. A 115 på kartvedlegg 1) Det lå nær Maridalsvannet. Det var praktisk både med hensyn til brannfare og transport. Verket er nevnt første gang på et kart fra 1769. Det ble nedlagt i 1880. I 1875 nevnes ingen teglbrenner på "Teglbrennerstua" Brenners i Neskroken. På Hauger omtales bonden som både gardbruker og teglverkseier i 1875, så en viss økonomisk betydning må i-hvertfall teglverket der ha hatt. Som tidligere nevnt, har teglverket på Nes satt spor etter seg ved at det finnes flere hus med takstein merket "N" rundt i Maridalen.

ILL. 37. *Ruiner av Christiania Uldspinderi ved Vaggesteinsbrua. I drift 1888-1905/10. En arbeiderbolig ved Vaggestein, Bergerud, er bevart i endret stand. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

Det finnes noen ruiner igjen etter nyere industrivirksomhet i dalen (fra industrialismens tidligere periode). Det gjelder bl.a. et ullspinneri ved Vaggesteinbrua (ill. 37). Det het Christiania Uldspinderi og eksisterte fra 1888 til 1905/10, da anlegget ble flyttet til Lyngør. Endel arbeidere flyttet med.

Plasseringa ved Skarselva hang sammen med behovet for kraft-tilførsel. Drikkevannsrestriksjonene, som ble innskjerpet på 1900-tallet, gjorde det vanskelig å legge industri i dalen, og særlig nær vassdragene.

Det har imidlertid forekommet småindustri også på 1900-tallet som Tømte skifabrikk ved Gamleveien. Huset er bevart. (Ill. 38)

ILL. 38. *Tidligere Tømte skifabrikk ved Skar (Gamleveien).*
Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten

Kraftstasjonen ved Hammeren var Oslos første vanndrevne kraft-verk. Det ble bestemt bygd av Christiania kommune i 1898. Det var særlig strømbehovet til sporvognsdrift som lå bak. Kraftverket var ferdig i 1900 og var i 1901 utbygd for 2690 KW. Det gav ikke strøm til Aker, bortsett fra i perioden 1920-26, da Maridalen lysanlegg fikk strøm. Fordelingsanlegg til Maridalen ble til slutt utført for Aker kommunes regning, med bidrag fra Oslo kommune. Godseier Løvenskiold gav stolper.

I dag er det samkjøring mellom kraftanleggene. Kraftstasjonen har en St. Hallvardfigur hogd inn i murveggen.

Foruten kraftstasjonen finnes et "Lysverkets landskap" rundt Hammeren og langs Skjærsjøelva. Ved Skjærsjødammen er det vanninntak. Det går 2 turbinrør langs nordsida av Skjærsjøelva til kraftstasjonen. Ved Hammeren er det trafohus, garasje, tidligere maskinmesterbolig med uthus og ei hytte for ansatte i Oslo Lysverker. Hytta er av høy kvalitet og bygd av finsk tømmer. En arbeiderbolig ble revet på 1970-tallet. Den lå nær elva. Maskinmesterboligen ruver over området, arbeiderboligen lå lavere. Slik kan sosial prestisje synliggjøres i et landskap.

Lysverksmiljøet er her omtalt endel siden det er et av de få bygningsmiljøene i Maridalen som ble bygd helt samtidig, rundt 1900.

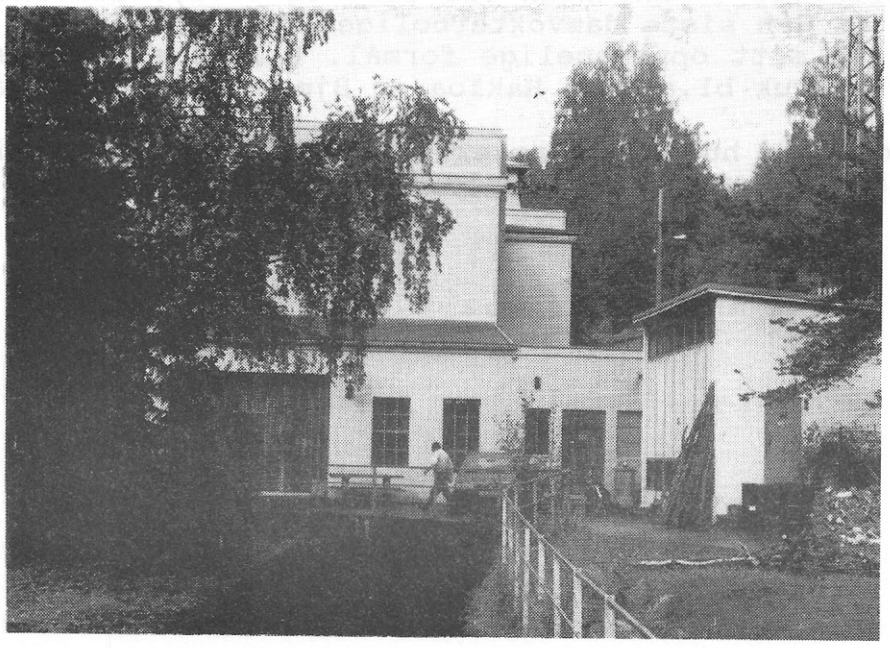

ILL. 39. *Kraftstasjonen ved hammeren. Bygd 1900. Fortsatt i drift. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

3.5. Kulturminner etter vannverksdrift.

Som nevnt (2.1.), har byens vannverksinteresser vært - og er fremdeles - viktige i Maridalen.

Akerselvens Brugseierforening hadde, som før omtalt, fram til 1947/54 flere oppgaver tilknyttet vassdragene, jfr. fløtinga. Damvokterne lå også under deres ansvar.

Av kulturminner fra vannverkshistorien kan vi nevne vannmålehus. Det er bevart 2 ved Hammeren i mur fra ca. 1900 og 1 ved Maridalsoset i tre. Det sistnevnte kan være fra siste del av 1800-tallet eller fra ca. 1900. Det er fortsatt i bruk.
Også det ene ved Hammeren er planlagt tatt i bruk igjen for målinger.

Under avsnittet om fløting (3.2.1.) har vi nevnt damanleggene. De viser en del av vår teknologihistorie fra 2. halvdel av 1800-tallet til fram mot vår tid. Særlig bør en nevne dammen ved Maridalsoset, hvor strukturen er fra 1860, med seinere ombygginger. De flest dammene er i stein og spekket med sement.

Som nevnt i 3.2.3., er flere av skogsveiene i Maridalen bygd i forbindelse med damanlegg. Damvokterboligen ved Skjærsjøen (ill. 40) er fra ca. 1800-tallet og er hvilebrakke i dag. Den har nå tre rom, men har opprinnelig hatt 2 (Akershusisk type - se kap. 3.1.1.2.). Huset ble endel ombygd utvendig på slutten av 1970-tallet.

Ved Oset er det gardsanlegg (tidligere bolig for fløtningssjef) og renseanlegg (vanninntak fra 1920 og 1971). Damvokterboligen på Oset er den siste damvokterboligen rundt Maridalen som er er i bruk til sitt opprinnelige formål. Ellers er det vannvokterboliger i bruk bl.a. ved Hakloa og Bjørnholdt i Nordmarka.

Noen tidligere husmannsplasser i Maridalen er i bruk til boliger for ansatte i vannverket (Engelsrud, Svingen).

ILL. 40. *Tidligere bolig for damvokter ved Skjærsjøen. Bygd sist på 1800-tallet i 2 rom, seinere påbygd 1 rom til mot nv. Hadde antagelig 3 rom i 1890, da den nye Skjærsjødammen stod ferdig. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1986.*

3.6. Kulturminner tilknyttet turisme og friluftsliv.

Rundt midten av 1800-tallet og litt seinere i århundredet var det betydelig turisttrafikk og friluftsliv rundt Maridalsvannet. Billig båtutleie kunne almuen få av arbeiderne på Brekke Bruk. De mer kondisjonerte kunne f.eks. besøke Strandholt.

I dag er det bare bevart ruiner fra denne tidlige fasen av friluftslivets historie i Maridalen.

Flere kafeer ble bygd. Ingen er bevart. Vi finner ruiner av kafeen Skovheim mellom Store og Lille Brennenga. Den ligger like ved alléen ned til ruinene etter det store landstedet Strandholt, som ble revet på 1960-tallet etter å ha vært et lite forpaktningsbruk siden 1896, da kommunen kjøpte det p.g.a. drikkevannet. (Objektene 180-181 på kartvedlegg 1)

En bør også omtale ruiner av brygger. De forteller om omfattende båttrafikk før drikkevannsrestriksjonene forhindret dette på 1900-tallet. En godt bevart ruin av en brygge finnes ved Nes. På et kart fra 1879 nevnes også et badehus her. Det er etter alt å dømme det samme huset som står ved tunet på Nes. Det må ha blitt flyttet etter at båttrafikken og badelivet opphørte. På Låkeberget stod en kafé. Huset ble revet rundt 1970 og jorda er i dag dyrka opp. Noen garder skal også ha tatt overnattingsgjester. Dette er det få opplysninger om for vårt århundres vedkommende.

Nyere friluftsliv viser seg i form av stinettet som Oslo og Omegn Turistforening og Skiforeningen har bygd ut, særlig fra og med mellomkrigsåra. P.g.a. drikkevansrestriksjonene benyttes området nær Maridalsvannet lite, men det er mange turveier i dalen, særlig i dalsidene.
Eldre veier som Rollsveien Vaggestein-Tømte og særlig Ankerveien brukes mye av turfolk. Skogsbilveiene brukes mye til sykling.

Som endel av "friluftslivets landskap" i Maridalen, bør en omtale de mange hyttene fra tidligere på 1900-tallet. Flere ble bygd rundt 1. verdenskrig og i mellomkrigsåra. Ved Gamleveien og Sandermosveien er det ei lita grend hytter som gradvis gikk over til helårsboliger. Flere er svært ombygd, og noen er erstattet med villaer.

3.7. Militære kulturminner.

Til miljøet rundt Skar leir og det tidligere kruttverket, er det knyttet noen kulturminner. Kruttverket ble startet i privat regi i 1854 på Nordre Skar. Staten forpaktet det fra 1861 og kjøpte det i 1863. Arealet ble etterhvert utvidet ved kjøp. Det fikk en viktig militær funksjon som leverandør av krutt. Også andre militære aktiviteter ble lagt til Skar. Kruttproduksjonen opphørte i 1898 og virksomheten ble gradvis nedtrappet. Forholdet til drikkevannet var en av faktorene. Under 2. verdenskrig brukte tyskerne anlegget. Flere av de nåværende husene ble bygd. Ellers har forskjellige militære aktiviteter holdt hus her. Etter avtaler en anlegget planlagt nedtrappet.

Fra kruttverkets tid på Skar er det bevart en del ruiner fra produksjonen, turbinkjeller og et kruttmagasin fra 1876. (Ill. 41) Videre er det bevart enkelte bolighus fra 1890-åra, de fleste i ombygd stand. De fleste andre bygningene på Skar Leir er fra 1900-tallet.

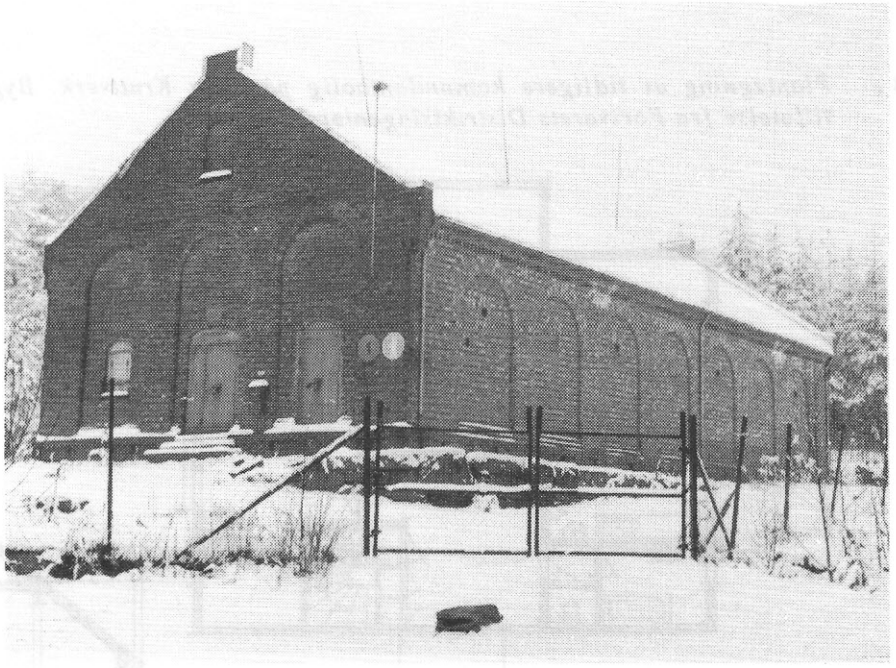

ILL. 41. *Tidligere kruttmagasin ved Skar fra 1876.*
Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten.

Noen av bolighusene på Skar leir er også fra kruttverkets tid. Her kan en f.eks. nevne hus 5, et en-etasjes hus (ill. 42), og kommandantboligen hus 3 (ill.43), med sveitserstilsveranda.

ILL. 42. *Hus 5, Skar leir. Bygd 1892. Nyoppført etter brann. 1947.*
Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.

ILL. 43. *Plantegning av tidligere komandantbolig på Skar Kruttverk. Bygd 1892. Med tillatelse fra Forsvarets Distriktsingeniør-Viken.*

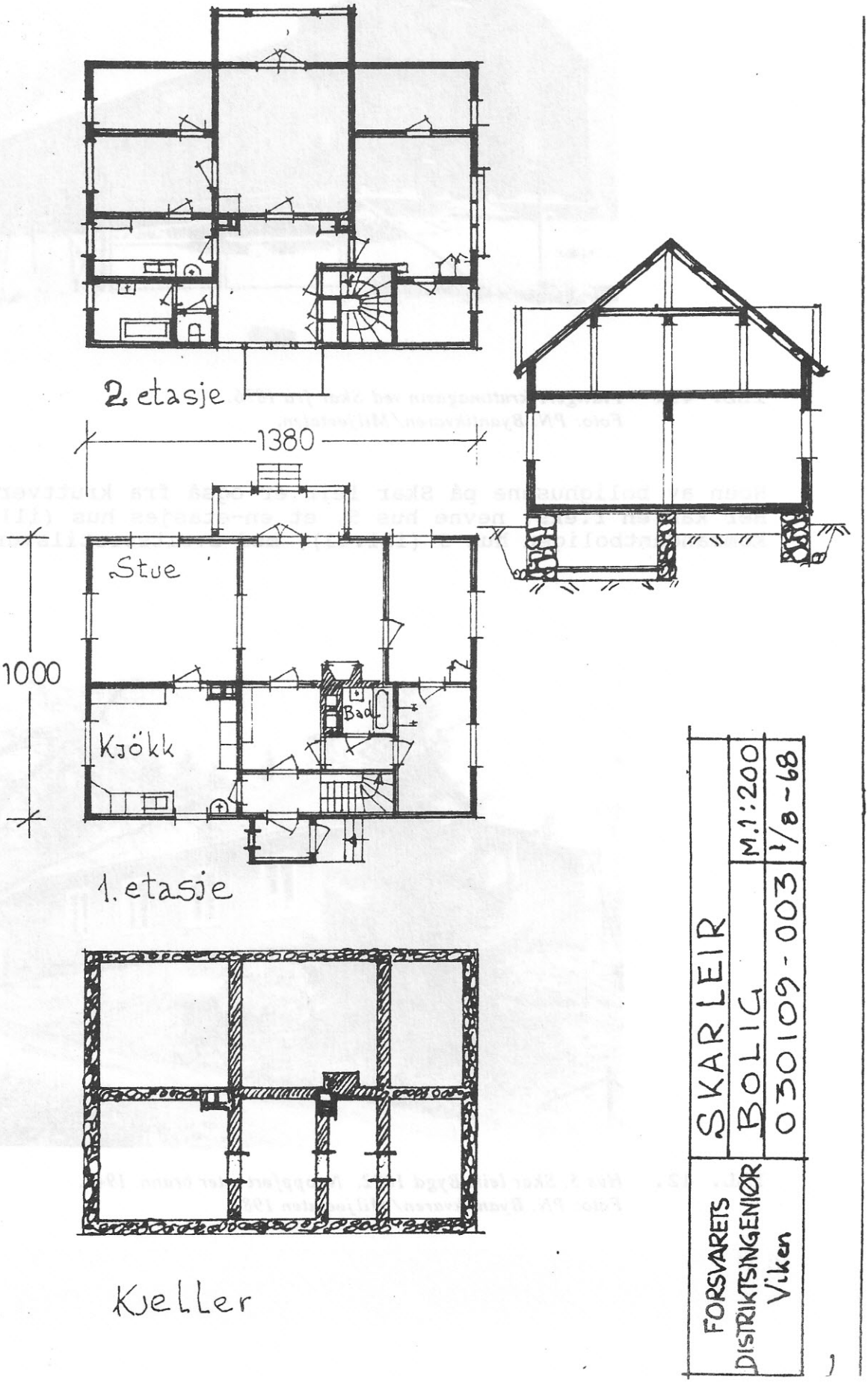

ILL. 44. *Hus 3, Skar leir. Bygd 1892. Tidligere kommandantbolig for kruttverket. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987. (Se også ill. 43 med plantegning av hus 3).*

3.8. Kulturminner tilknyttet samferdsel og transport.

Spor etter eldre tids samferdsel er ikke undersøkt i detalj. Det er imidlertid rester igjen av eldre gardsveier (Stubberud-Lille Brennenga, Turter-Skar,Sørbråten-Hauger/brusted, o.a.) Veien Vaggestein-Tømte er fra siste del av 1800-tallet.

ILL. 45. *Rester av veien Vaggestein-Tømte. Bygd i siste halvdel av 1800-tallet. Også kaldt "Rollsveien" etter eieren av Tømte. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

Av særlig interesse er Ankerveien (1790-tallet) og forlengelsen Greveveien (tidlig på 1800-tallet, Ill. 46). Disse veiene ble bygd særlig for frakt av malm og trekol. Seinere fikk de betydning for tømmertransport og i nyere tid for friluftslivet.

Ankerveien ble bygd under Peder Anker, som hadde overoppsyn med veibygginga i hele det sønnafjellske Norge. Veien skulle forbinde Bærum verk og den nye stangjernshammeren ved Skjærsjøelva i Maridalen.

Etter hans død i 1824, overtok Grev Herman Wedel Jarlsberg Nordmarksgodset, som da var på sitt største. Han hadde eiendommer i bl.a. Land og Valdres. I 1820 hadde Anker kjøpt også Hakadal verk. Greveveien skulle forbinde Hammeren og dette verket. Dette var det første helårs veisystemet i Nordmarka. Det ble avkrevd bomavgifter.

I Maridalen var det bom ved Snippen (nær nåværende jernbanestasjon). En husmannsplass under Vaggestein ble kaldt Lurhølet, (revet ca. 1934, lå i nåværende Sørbråten tettsted). Navnet kommer antagelig av at kjørere lurte seg unna bomavgiften der.

ILL. 46. *Rester av Greveveien mellom Vestby og Dausjøelva i Neskroken. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

Hovedveier som Gamle Maridalsvei fra Hønefoten til Vaggestein (1855) og den nye Maridalsveien (1901), er et ledd i hamskiftet/industrialiseringa i dalen.

Jernbanen kom i 1900. Det kom opp stasjon på Sandermosen (ill.47), og seinere på Movatn (revet) og leskur på Snippen.

Jernbanen ser ut til å ha fått mest betydning for transport av varer for jord- og skogbruk i dalen (gjødsel, tømmer o.a.), men med lite lokal persontrafikk. På 1920-tallet kom det fastbussrute langs den nye Maridalsveien, dette tok mer av trafikken.

Veiene har etter 2. verdenskrig blitt preget av den økende bilismen. Men det er ingen gjennomfartstrafikk med bil, unntatt litt til Nordmarka (tømmertransport, fastboende). Veiene i kommuneskogene og på Løvenskiold-Vækerøs eiendommer er stengt for almenn trafikk.

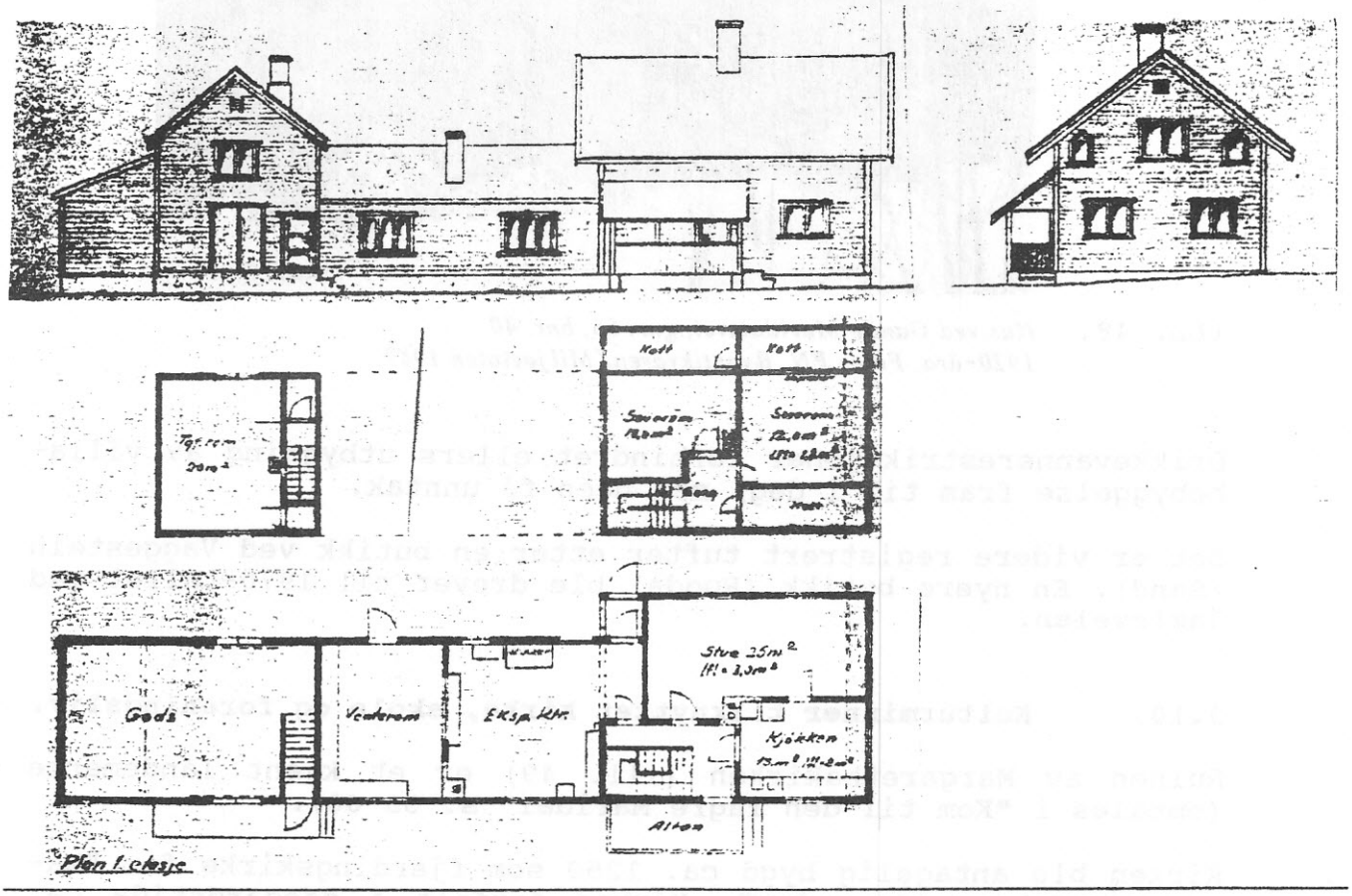

TEGNINGEN VISER: Tegning dat. 11.12.1961 M 1:250

ILL. 47. *Sandermosen stasjon. Bygd 1900. NSBs Arkitektkontor.*

3.9. Villabebyggelse og forretninger.

Sist på 1800-tallet og særlig rundt 1.verdenskrig ble en god del tomter utparsellert ved Skar og Turter. Flere hytter ble bygd som gradvis gikk over til å bli helårsboliger. Også ved Sandermosveien ble noen få hus bygd. Det er imidlertid bare ved Gamleveien ved Turter og Skar at det ble en viss tett bebyggelse.

ILL. 48. *Hus ved Gamle Maridalsvei, gnr. 66, bnr. 40. 1920-åra. Foto: PN. Byantikvaren/Miljøetaten 1987.*

Drikkevannsrestriksjoner forhindret ellers utbygging av villabebyggelse fram til i dag, med noen få unntak.

Det er videre registrert tufter etter en butikk ved Vaggestein (Sand). En nyere butikk (Rugda) ble drevet til 1970-tallet ved Gamleveien.

3.10. Kulturminner tilknyttet kirke, skole og foreningsliv.

Ruinen av Margarethakirken (ill. 49) er et kjent landemerke (omtales i "Kom til den fagre Maridal" s. 53-60).

Kirken ble antagelig bygd ca. 1250 som fjerdingskirke for "Margarethadalens almenning". Kirken forfalt i ødegardstida ca. 1350-1550. 1598 sies det at det bare ble holdt gudstjeneste 3 ganger pr. år. I 1643 skal siste gudstjeneste ha vært holdt der.

1815 omtales kirken for første gang som ruin. Den ble et yndet motiv for kunstnere på 1800-tallet.
Kirkeruinen ble restaurert på 1930-tallet under ledelse av Gerhard Fischer.

Maridalen kapell (bygd 1888, innviet til gudstjenstlig bruk 1900) er fortsatt i kirkelig bruk.

Maridalen skole ble utbygd i flere etapper. "Gamleskolen" ble tatt i bruk i 1857. Den er en av Akers eldste skolebygninger og er preget av sveitserstilen. Ved århundreskiftet kom det nye skolebygget, som ble endra og påbygd 1961. Tidligere lå det driftsbygning til skolen.

Det har vært, og er delvis ennå, et aktivt foreningsliv i Maridalen. Dette ble sentrert omkring velhuset, bygd 1914.

ILL. 49. *Kirkeruinen I Maridalen.*

Skilling-Magazin

til Udbredelse af almennyttige Kundskaber.

№ 35. Løverdagen den 30te August. 1862.

Maridalen.

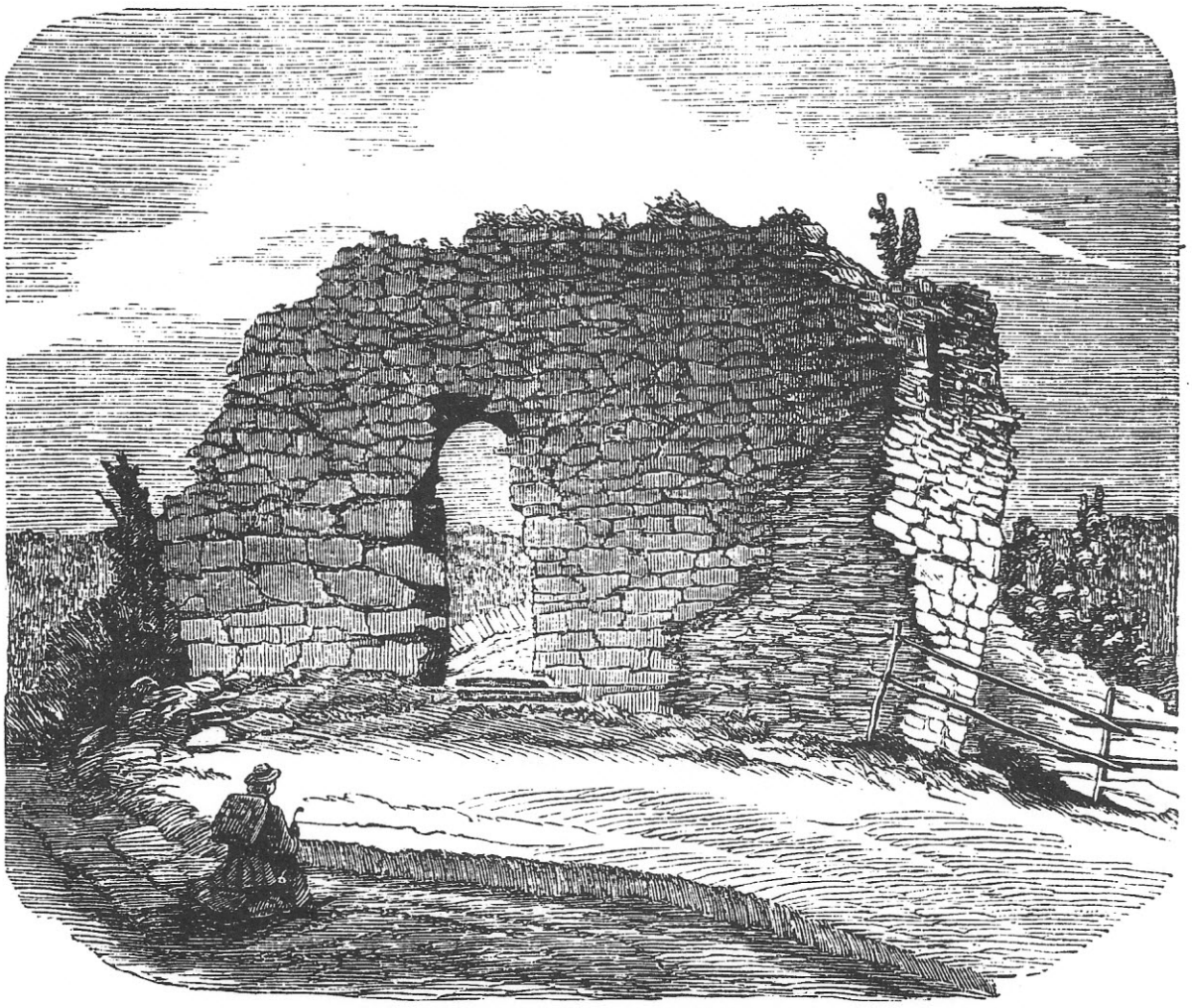

Tegning av Nedre Kirkeby med kirkeruinen 1893. Samme ukjente tegninger som på ill. 31. Eier: Ivar Bakke.

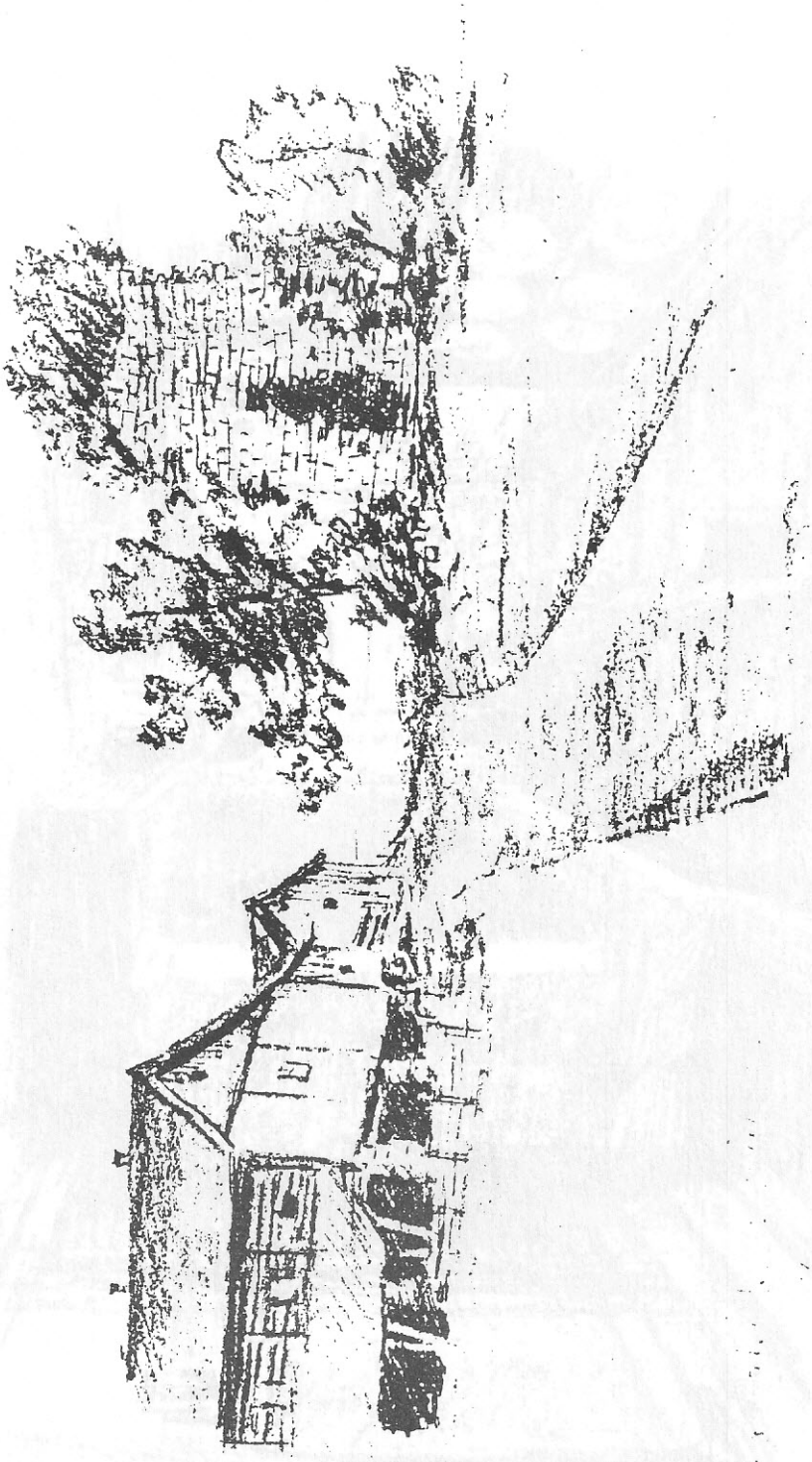

Tegning av kjøkkenet på Skjerven 1893. Ukjent tegner. Legg merke til den store peisen (perspektivforskyvning, kunstnerisk frihet?) og takbjelkene. På denne tida tilhørte Skjerven nordmarkas eier. Eier av tegning: Ivar Bakke, Skjerven.

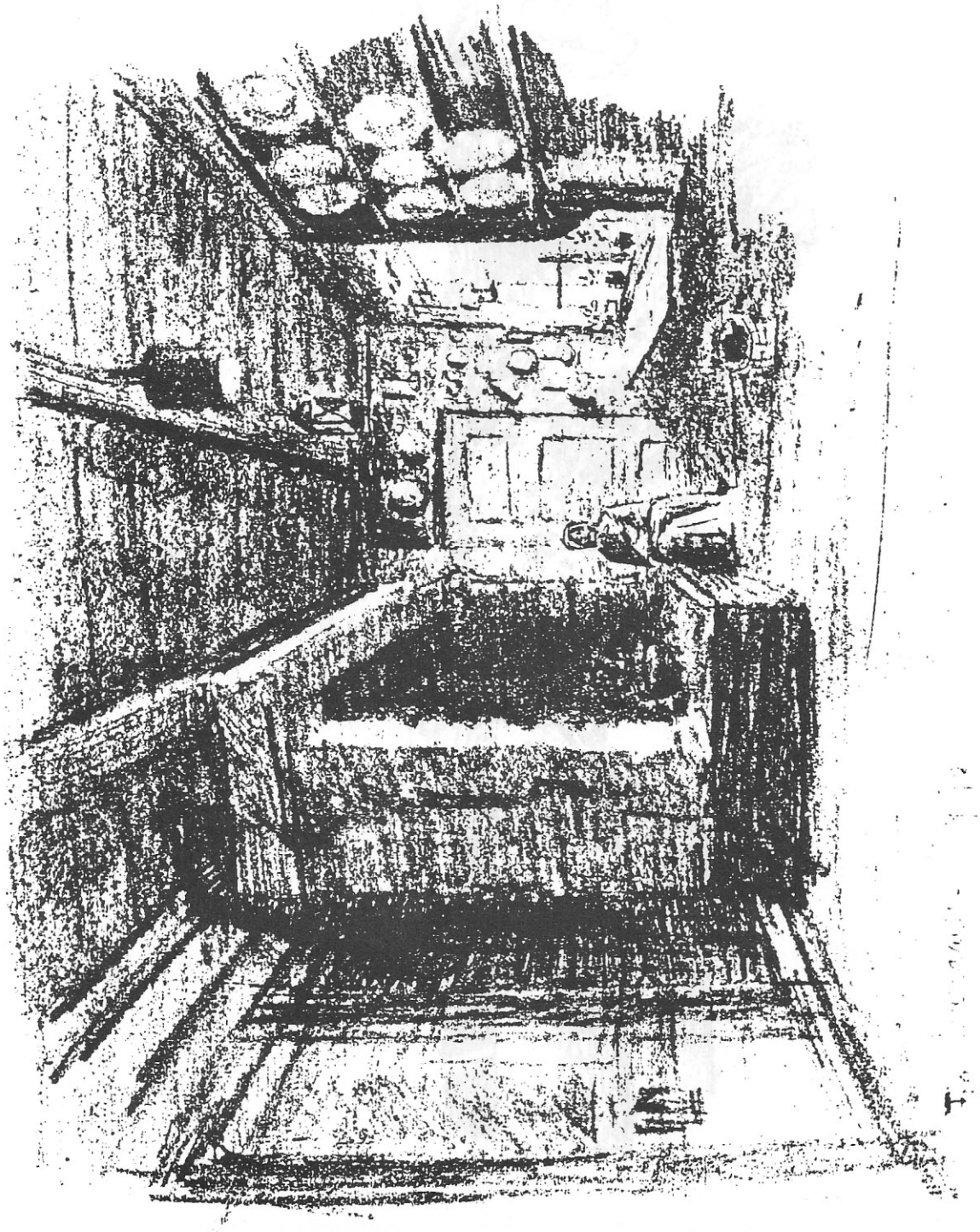

4. Kulturminnevernplan for Maridalen.

Innhold

4.1.	Innledende kommentarer	94
4.2.	Viktige kulturminner og kulturlandskap i Maridalen	94
4.2.1.	Sør-vest i Maridalen	95
4.2.2.	Området rundt Skjerven	97
4.2.3.	Kirkebyområdet	99
4.2.4.	Nes med Neskroken	100
4.2.5.	Sanderområdet	101
4.2.6.	Hauger-området	102
4.2.7.	Skolen	102
4.2.8.	Turter	103
4.2.9.	Sandermosen	104
4.2.10.	Vaggestein	104
4.2.11.	Skar - området	105
4.3.1.	Informasjon om kulturhistorie	107
4.3.2.	Særlige vedlikeholdsbehov	107

ILL. 50 *Blåsås ved Hammeren. Tidligere bolig for hammersmedene. Nå skogsarbeiderbolig for Løvenskiold-Vækerø A/S. Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1987.*

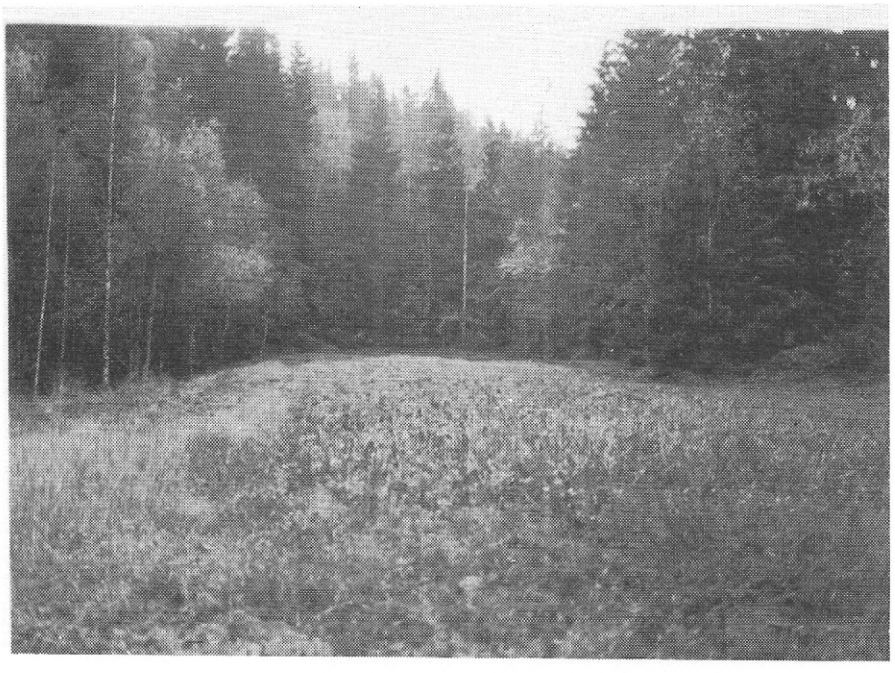

ILL. 51 *Torvet øst for Vaggestein. Tidligere lå 2 husmannsplasser her. Det er en "Kølabånn" (botn etter kolmile) midt i nåværende kornaker. Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1987.*

Kulturhistorisk verdifulle kulturminner og kulturlandskap i Maridalen - et utvalg.

Skraverte områder er kulturlandskap, svarte felt er ett eller flere kulturminner. Kart 1:50 000.

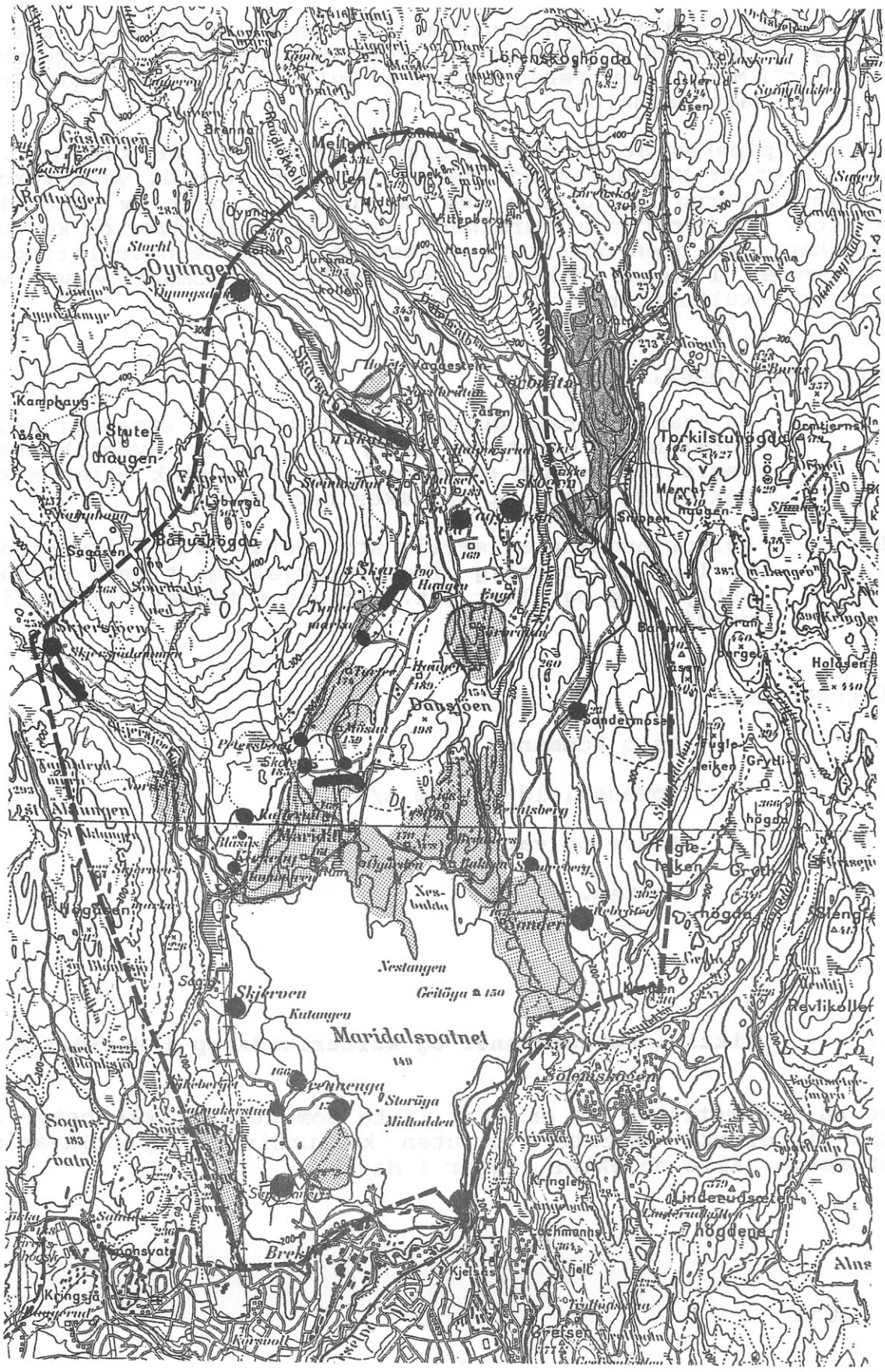

4.1. Innledende kommentarer.

Som berørt i kap. 1.1, er det svært vanskelig å fastsette en almengyldig verneverdi for et kulturminne, et kulturminnemiljø og et kulturlandskap. Som nevnt er det imidlertid visse hovedkriterier å gå utifra. (kap.1).

På bakgrunn av disse synspunktene, vil en her forsøke å peke på særlig verdifulle kulturminner, kulturminnemiljøer og kulturlandskap i Maridalen. Perspektivet er kulturhistorisk, ikke minst prega av faget etnologi.

Det bør påpekes at denne oversikten langt fra er komplett. I prinsippet er Maridalen som helhet kulturhistorisk verneverdig og Byantikvaren bør uttale seg om alle endringer av vesentlig karakter som berører kulturminner, kulturminnemiljøer og kulturlandskap. For noen objekters vedkommende (se tegnforklaringer) som nevnes i denne teksten, bør særlig aktsomhet vises ved inngrep i kulturminnet.

Tegnforklaringer.

G = På Byantikvarens gule liste (1986 siste utgave): "Kulturminner, heretter (KM), som etter Byantikvarens registrering har så stor kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi at de søkes bevart."

KL = Kulturlandskap av særlig stor verdi hvor kulturminner og landskap tydelig viser forskjellige tiders ressursutnytting og/eller evt. har høy antikvarisk/estetisk verdi.

Eierforhold:

O = Oslo kommune.

LV = Løvenskiold-Vækerø A/S.

P = Andre private.

S = Staten.

4.2. Viktige kulturminner og kulturlandskap i Maridalen.

Det må understrekes at en slik liste som denne, ikke betyr at ikke-listeførte objekter er uten kulturhistorisk/antikvarisk interesse. Alle objekter ligger i Marka.

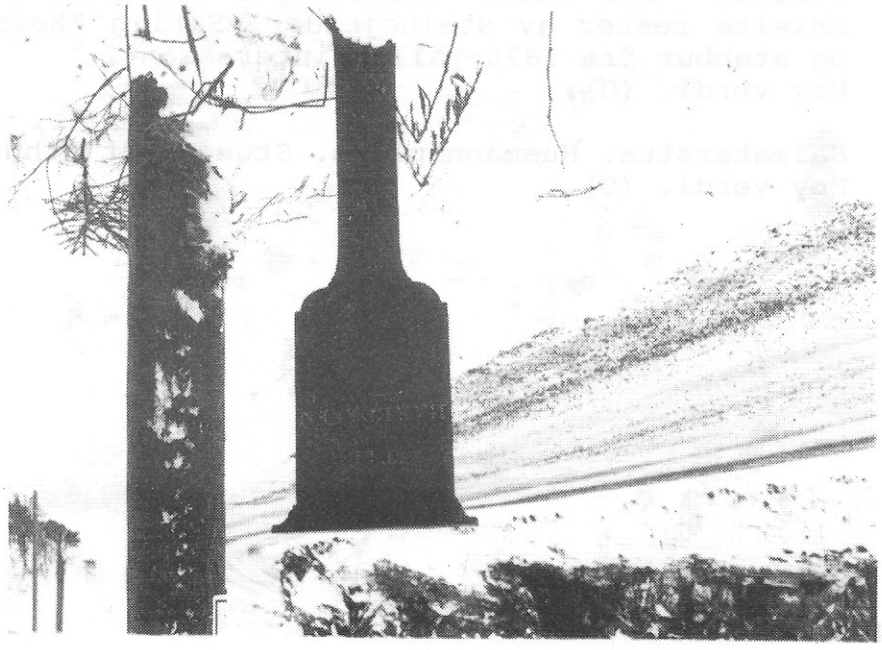

ILL.52. *Eldre milestolpe av støpejern tekstet "til Hakedalen" i krysset Sandermosveien-Greveveien. Antagelig fra veiens første tid, ca. 1820-30. Flere slike er bevart. Foto: Miljøetaten/Byantikvaren 1987.*

4.2.1. Sør-vest i Maridalen. (Gårdsnr. 53-54, 59-60).

4.2.1.1. Engelsrud. (G). Husmannsplass, Brekke. 1800-tallet. Høy verdi. (O). Stue, uthus.

4.2.1.2. Stubberud: Kulturlandskap med tufter etter gard, husmannsplass med eldre innmark, gardsvei mot Lille Brennenga. Allé og vei til Stubberud. Tufter av 1900-talls arbeiderboliger.
Høy verdi. (O). KL.

4.2.1.3. Pollen: Tufter av husmannsplass, Tåsen. Høy miljøverdi. (O).

4.2.1.4. Steingjerdet "Svenskemuren" (rester lenger sørover, godt bevart Grinda ved Korsvold-Svartkulp. Plasstuft og gammel innmark på Grinda, rester av eldre steinbrudd, "Kast" med plakat og brønn ved svenskemuren.
Høy verdi. (O).

4.2.1.5. Skovly. Godt synlig sveitserstilsanlegg.
Miljøverdi. (P).

4.2.1.6. Lille Brennenga (G). Gard. Våningshus med empiretrekk. Driftsbygning fra 1920-åra. Eldre hundehus.
Høy verdi. (O).

4.2.1.7. Store Brennenga. (G). Gard, våningshus, sidebygning, stabbur, driftsbygning. Nyere maskinskjul. "Keisersteinen" fra 1890. Portstolper nær Maridalsveien. Enkelte rester av steingjerder. Særlig "Keiserstein" og stabbur fra 1870-tallet interessant.
Høy verdi. (O).

4.2.1.8. Salmakerstua. Husmannsplass. Stue, nytt uthus.
Høy verdi. (O).

ILL. 53. *Eldre gardsvei Stubberud-Lille Brennenga.*
Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1987.

ILL. 54. *Stabbur, Store Brennenga. Ca. 1875.*
Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1986.

4.2.2. Området rundt Skjerven.

4.2.2.1. Skjerven. (G): Gard. Åpent, ensartet kulturlandskap. Våningshus, drengstue (V), stabbur, stallåve (nå maskinskjul), nyere driftsbygning. Særlig drengstue, stabbur og våningshus av interesse.
Høy verdi: (O).

ILL.55. *Drengstue, Skjerven 1. halvdel av 1800-tallet.*
Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1986.

4.2.2.2. Skjerven sag. (drevet 1923-55).
Saghus, verksted (deler av "Sangerhallen" fra 1914-utstillinga på Frogner), hvilestue, nå bolig. Miljøverdi. (O).

4.2.2.3. Ankerveien (G). (1791-93).
Særlig høy verdi. Deler av veien bør særskilt sikres. (O).

4.2.2.4. Nordseter. (G) Stue fra tidlig 1800-tall, inngang flyttet mot kjøreveien fra baksida ca. 1950. Oppr. akershusisk type. Eldre låve bevart. Driftsbygning fra 60-åra. Ruin av eldre fjøs, revet på 1930-tallet. Koie (O). Høy verdi. KL.

4.2.2.5. Steinsrud. (V) (G). Stue fra 1800-tallet. Oppr. av 3-romstypen, stue seinere avdelt til kammers. Tilbygg ca. 1928. Revet 1986-87. Nytt tilbygg med bad 1987. Sammenbygd uthus. (Tømret fjøs) Høy verdi.

Begge plasser har kulturlandskap av høy verdi, særlig Steinsrud.

ILL.56. *Nordseter. Fra venstre koie, nyere driftsbygning, eldre låve, stue. Bomstue for Oslo skogvesen. Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1987.*

Kulturminner ved Skjærsjøelva.

4.2.2.6 Fløtingsanlegg. (G). Fra Skjærsjøen til Hammeren. Høy verdi. (O). En utvalgt del av forbygninger i tre bør rehabiliteres av vitenskapelige og pedagogiske grunner.

4.2.2.7 Ruiner langs elva:
Særlig bør nevnes store murer etter oppgangssag fra 1800-åra. (Nedlagt før 1900).
Høy verdi. (O).

4.2.3. Kirkebyområdet.

3.1.1. Lysverksmiljøet.
Med kraftstasjon (1900), m.m. (Se kap. 3.4.) Særlig bør framheves hytta og kraftstasjonsbygningen. St. Hallvardfiguren bør pusses opp.
Høy verdi. (O).

ILL.57. *"Maskinmesterboligen" ved Hammeren. Bygd 1900. Foto: PN. Miljøetaten/-Byantikvaren 1986.*

4.2.3.2. Svingen: Husmannsplass under Kirkeby, arbeiderbolig for stangjernshammeren. Stort våningshus fra første del av 1800-t. Stor bredde på huset. 2 uthus. Høy verdi. (O).(G)

4.2.3.3. Blåsås. Hammersmedbolig for stangjernshammer. Stue ca. 1800. En del ombygd. Flere uthus. Høy verdi. (LV).(G)

4.2.3.4. Vesternløkka. Ruin av husmannsplass. Stor steingard rundt delvis gjenplantet innmark. Eldre vei, rester av port. Nedlagt rett før 1900. Spor av eldre dyrknings-jord utenfor Steingard. Høy verdi. KL. (LV)

Kirkebygardene.

4.2.3.5. Nedre Kirkeby. (G).
Noe ombygd våningshus fra ca. 1904. Flere hus revet 1960-70 tallet. Stabbur, uthus. Miljøverdi. (O).

4.2.3.6. Kirkeruin ca. 1250. Fredet etter kulturminneloven. (O). Kulturlandskap rundt bør særskildt skjøttes.

4.2.3.7. Øvre Kirkeby. (G). 1800-tallet.
Våningshus ca. 1855, stabbur, 1800-talls driftsbygning, bryggerhus med liten bolig, hønsehus.
Høy verdi. (O).

KL: Kulturlandskap med særlig høy verdi og historisk dybde rundt kirkeruin; eldre veier, røyser, lauvede asketrær, gardsanlegg og eldre beitemark.

4.2.3.8. Maridalen Kapell (G). (1888). Vakker beliggenhet. Høy verdi. (Administrativt fredet). (O).

4.2.3.9. Kallerud. (G). Plass under Kirkeby. Stue, nyere driftsbygning. Stue noe endret. Bolig for kolbrenner en periode på 1800-t. (O)
Høy miljøverdi.

4.2.4. Nes med Neskroken.

4.2.4.1. Ødegården (Øgarden). (G). På 1700-t. plass under Nes. Gard med våningshus, tuft etter drengstue, stabbur, flere uthus. Hus fra 1900-tallet. Vakker beliggenhet, hage. Høy miljøverdi.(O)

4.2.4.2. Nes.
Gard med våningshus (ca. 1850), eldre sidebygning (noe ombygd), 1800-talls stabbur, bryggerhus, driftsbygning og badehus fra ca. 1870- t.(O), (G). Høy verdi.

KL: Kulturlandskap av høy verdi: Rester av eldre Greveveitrasé, mulig veimur i retning Maridalsvannet, trær

(særlig "Kongeeikene"), rester av brygge og teglverk nær Maridalsvannet, i tillegg til gardsanlegget.

Neskroken. Alle O. og G.

KL: Et av de mest interessante kulturminnemiljøene i Maridalen. Bør gis en særskilt og helhetlig behandling. Egen skjøtselsplan bør utarbeides for hus og landskap. Husmannsplasser med hus fra 1800-tallet og påbygg fra 1900-tallet: Alle (O) (G) og av høy verdi.

4.2.4.3. Bakken (Stue, sammenbygd uthus) 3-romsstue. Panelt laft. Tilbygg i bindingsverk.

4.2.4.4. Brenners (Stue, sammenbygd uthus, smie, sommerfjøs). 3-romsstue. Som forrige.

4.2.4.5. Greveveien delvis bevart øst for Brenners, over Dausjøelva og over Berntsberg/Sagstua til Sanderberget. Bygd Maridalen-Hakadal på 1820-tallet.

4.2.4.6. Vestby: Stue, stabbur, sammenbygd uthus.3-romsstue. Som Brenners.

4.2.4.7. Sittpå: Stue, stabbur, tuft av bryggerhus i åkeren, skjul, grisehus, sammenbygd uthus. Vannreservoar. Antagelig akershusisk stue. Påbygg. Panelt laft, bindingsverk.

4.2.4.8. Nordby: Stue, sammenbygd uthus. 3-romsstue fra ca. 1850. Som Vestby. Særlig interessant, med eldre innmark rundt.

4.2.4.9. Vårnhus: Stue, sammenbygd uthus.

4.2.5. Sanderområdet.

4.2.5.1. Sander.
Var tidligere den rikeste garden i Maridalen. Viktig i Nordmarksgodset. Nå O. (G).
Våningshus, drengstue (V) (ca. 1750-1800), sammenbygd driftsbygning, fjøstuft, stabbur, skjul/potetkjeller, smietuft. Høy verdi.

KL: Kulturlandskap av høy verdi. Tufter etter flere plasser: Sanderstua, Slåttebråten, Ila, Gresstua. Beitelandskap. 1916 mobil kommunal dampsag mot vannet. Eldre vei sør-nord. Ferdselsknutepunkt, særlig under plankekjøringa på 1800-tallet.

4.2.5.2. Sanderberget. (G) (Plass under Sander). Stue ca. 1820, uthus, smietuft. Stue av akershusisk type. Tidligere sval? Åpent bislag lukket tidlig på 1900-tallet,(O). Høy verdi.

4.2.5.3. Sagstua/Berntsberg. (G). Stue (1800?), uthus, drengestue, smietuft. Stue godt bevart innvendig. Høy verdi.

4.2.6. Hauger-området.

4.2.6.1. Kasa. (G) Gard. Bolighus, div. uthus. Eldre, noe ombygd våningshus. Vakker beliggenhet. Miljøverdi. (P).

4.2.6.2. Velhus. Bygd 1914. Miljøverdi.

4.2.6.3. Haugermosan. (G). Våningshus, rester av uthus. Miljøverdi. (O).

4.2.6.4. Hauger. (G). Nyere hus. Lav antikvarisk verdi. (P).

4.2.7. Skolen.

Særlig Gamleskolen bør nevnes (bygd ferdig 1857) (G). Høy verdi. Hele skoleanlegg bør forvaltes helhetlig, (O).

4.2.8. Turter.

KL: Kulturlandskap av høy verdi. Tufter av gard, gardsvei, beitemark, røyser, steingarder langs Gamle Maridalsvei. Bør særskilt sikres. (O).

4.2.8.1. Tufter, Turter gård. Revet i begynnelsen av 1970-åra.

4.2.8.2. Turterbekken: To eldre småhus, siste 1/2 del av 1800-tallet. Uthus. Nå hytter. Det ene huset oppr. akershusisk stue med 2 rom, påbygd i begge ender. Det nordligste er ei 3-romsstue. De to hus av høy verdi, eldre interiør, (P).

4.2.8.3. Hytte, Glitterheim. Ca. 1912.
Miljøverdi. Sveitserstil.

4.2.8.4. Iversstua, Gamleveien.
Tømmerkjernen ca. 1875. Påbygd ca. 1917-18 og på 50-tallet. Oppr. akershusisk stue.
Miljøverdi.

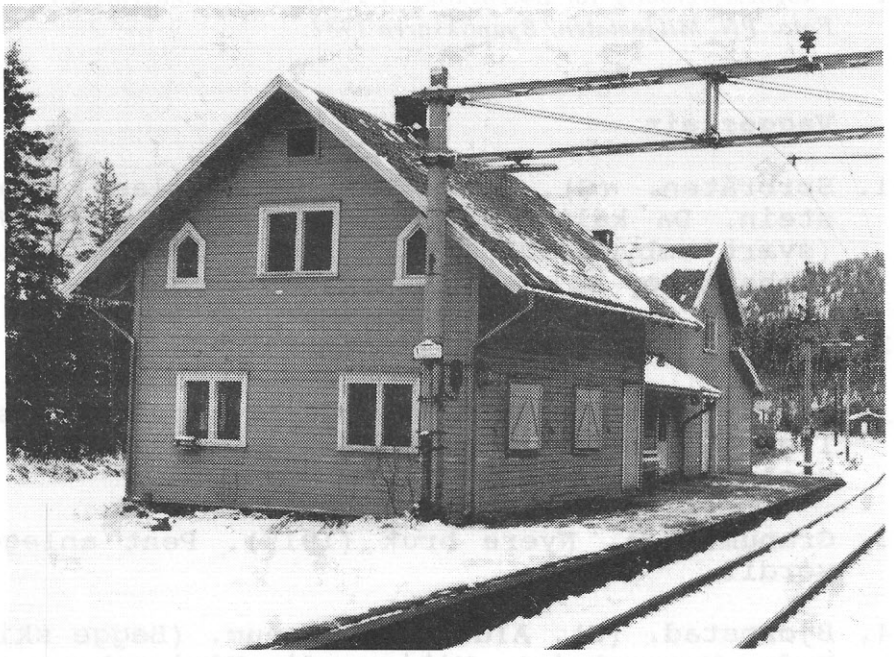

ILL.58. *Sandermosen stasjon. 1900. Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1987.*

4.2.9. Sandermosen.

4.2.9.1. Jernbanestasjon, (G). Stasjonsbygning, banevokterbolig og småhus. Særlig de to førstnevnte hus viktige for helheten. Miljøverdi.

4.2.9.2 Skogbestyrerbolig. (LV). Miljøverdi.

ILL. 59. *Skogbestyrerbolig for Løvenskiold-Vækerø A/S, Sandermosen. Foto: PN. Miljøetaten/Byantikvaren 1987.*

4.2.10. Vaggestein.

4.2.10.1. Sørbråten. (G). Gard, tidligere plass under Vaggestein. Da kalt Søndre Vaggesteinsbråten. Våningshus (svært ombygd uthus), stabbur, uthus. Vakker beliggenhet. Høy miljøverdi. (O).

4.2.10.2. Torvet. (Øst for Vaggestein).

KL: Kulturlandskap med spor etter 2 husmannsplasser. Tidligere kølabånn i jordet. Vakker beliggenhet i skogen. Stolpeeiner. Høy verdi.

4.2.10.3. Granum. (G). Nyere bruk (1915). Pent anlegg. Miljøverdi.

4.2.10.4. Bjørnstad. (G). Alder som Granum. (Begge skilt ut fra Nedre Vaggestein). Miljøverdi. Våningshus av interesse: Skånsomt rehabilitert, fin sveitserstil.

4.2.10.5. Øvre Vaggestein. (G).
Gard. Hovedbølet til 1825, så delt. Våningshus, ant. 1700-tallet. Stabbur med sjelden kjeller, sidebygning, driftsbygning, smietuft. Vakker beliggenhet.
Høy verdi. (V).

4.2.10.6. Nedre Vaggestein. Gard. Våningshus, uthus. Våningshus mye endret. Uheldig vindusutskiftning.

4.2.10.7. Nordbråten. Tidl. Nordre Vaggesteinsbråten.(plass) Sveitserstils sidebygning. Ellers nyere hus. Små rester av eldre hus i det nye bolighuset fra 1950-åra. Sidebygning av historisk interesse, i sin tid brukt av Akerselvens Brugseierforening. Miljøverdi. (O).

4.2.10.8. Gammel vei Øvre Vaggestein - Tømte. Kalt Rollsveien. Bygd siste 1/2 del av 1800 t. (Ca. 1855?) med tanke på et planlagt sanatorium på Tømte som aldri ble bygd. (O) (LV)

4.2.10.9. Steingardlandskap.
Sakariasbråten - Hølet. Lang og godt bevart steingard. Høy verdi. (O).

4.2.11. Skar - området.

4.2.11.1. Søndre Skar. (P) (G)
Gard med flere nyere hus. Særlig bør nevnes:
Den eldre hovedbygningen fra 1840-tallet (4-roms kjerne, midtpipetype, påbygg i nord tidl. 1900-tall). Uheldige eksteriørendringer 1986-87.

Gamlestua på Søndre Skar. Ant. 1700-t. Midtkammer-type. Gang i midten, stuer på sidene, den ene er delt i kjøkken og kammers bak. Innganger på langsida. Sval. Særlig høy verdi.

Stolpehus/stabbur. Stort. Av høy alder, 1700t.? Kan være det eldste bevarte stolpehuset i Aker.

Stolpehuset og Gamlestua på Søndre Skar er i dårlig stand og bør rehabiliteres. De er av de eldste bevarte husene i Maridalen og har høy verneverdi.

Kulturlandskapet rundt Søndre Skar preges av alléen og steingarden ved Gamle Maridalsvei.

Alléen er antagelig plantet ca. 1890. Både alléen og steingarden har høy verdi. Alléen og steingarden bør rehabiliteres.

4.2.11.2. Skar Kruttverk. (Skar Nordre - G) (S)

-Kruttmagasin. (1876).
-Kommandantbolig. (Hus 3) (1892).
-Hus 5. (1892 gjenoppbygd 1947).
-Hus 7. (1892).
-Hus 10. (1892) (S).
-Hus 11. (1892).
-Hus 29. (1892).

Disse hus (nr. 3, 5, 7, 10, 11 og 29) bør bevares av miljømessige og kulturhistoriske grunner. De dokumenterer et viktig kruttverk på Østlandet.

Også enkelte ruiner fra kruttverkets tid bør sikres for ettertida. Særlig bør nevnes :

Øst for Skarselva:

Stor ruin med tjukke steinmurer.
Turbinhus.
Vannrenne til turbin.

Vest for elva:

Ruin med bruhvelvliknende utseende (For utprøving av kruttet?).
Steingard vest på området. Den fortsetter utenfor leirens gjerde og følger en eiendomsgrense mot Øyungsveien. Fra jordbrukets tid på Nordre Skar?

ILL. 60. *Ruien, Skar leir. Antagelig fra kruttverkets tid. Foto etter tillatelse fra Forsvaret. Miljøetaten/Byantikvaren 1987.*

4.2.11.3. Fløtingsanlegg i Skarselva (Østre Nordmarksvassdrag) (G). Høy verneverdi.

En utvalgt del av forbygningene i tre langs Skarselva bør rehabiliteres av vitenskapelige og pedagogiske grunner.

4.3.1. Informasjon om kulturhistorie.

Det bør i samarbeid med grunneiere utarbeides en plan for skjøtsel og vedlikehold av særlig viktige kulturminner og kulturlandskapselementer. Dette er en stor ressurs for eiere og forskjellige brukergrupper.

En bør få til en skilting av kultur- og naturhistorisk viktige innslag i Maridalens kulturlandskap.

Her kan nevnes forslag til det kulturhistoriske temaet:

- Kirkebygardene med ruinen. Ruinen er alt skiltet av Byantikvaren.
- Nes med Neskroken.
- Sander.
- Informasjon om fløting og skogbrukshistorie. Samarbeid Oslo skogvesen-Vannverket-Løvenskiold?
- Informasjon om jernverksdrift på Hammeren. Jfr. Riksantikvarens skilting av Ankerveien.

4.3.2. Særlige vedlikeholdsbehov.

Her pekes bare på noen objekter.

Av svært verneverdige hus som særlig trenger reparasjon kan e n nevne disse:
- Uthus, Nordby
- Badehus, Nes
- Drengstue, Skjerven
- Stabbur, Store Brennenga
- Gamlestua, Søndre Skar
- Stolpehuset, Søndre Skar

Av miljømessige grunner bør også følgende hus repareres:
- Driftsbygning, Bjørnstad.
- Vannreservoar, nord for Sittpå.
- Sommerfjøs, Brenners. Det eneste i Maridalen.

Her kan også nevnes andre objekter i kulturlandskapet som bør skjøttes (et lite utvalg):

- en prioritert plan bør uarbeides for vern av fløtingsanlegg i Maridalen, evt. for større områder i Maridals-vassdragene.

- enkelte alleér (f.eks. ved Stubberud, Lille Brennenga, Låkeberget og Gamleveien ved Søndre Skar) skjøttes.

- en prioritert plan for reparasjon av noen steingjerder bør utarbeides.

- eldre gårdsveier er utsatt. Særlig bør gårdsveien Stubberud Lille-Brennenga holdes åpen og ikke pløyes opp.

- enkelte deler av det gamle beitelandskapet bør en forsøke å holde åpent.

- området rundt kirkeruinen bør behandles med noe større varsomhet, samtidig som det er i levende bruk. Må det være permanent scene inntil ruinen?

5. Kilder.

5.1. Om kildene.

De viktigste utrykte kilder under arbeidet har vært registreringsmateriale fra kulturminneregistreringa 1986-87, innsamla materiale fra magistergradsarbeid i etnologi (særlig folketellinger og intervjuer) og offentlige arkiver, særlig Byantikvarens arkiv og arkiv og bibliotek ved avdeling for natur og forurensning, Miljøetaten. Arkivene i OVA (vannverket) og OKS (skogvesenet) har også blitt en del konsultert.

Av litteratur bør særlig nevnes "Kom til den fagre Maridal", årskiftet "Maridalen" og standardverker som "Akersgårder", "Akers historie", "Aker 1837-1948" o.a. Akersgårdregistreringene fra 1964 og 1982 har også vært viktige.

Kart har også vært viktig. De eldste undersøkte er fra 1700-tallet.

5.2. Utrykte kilder.

Arkivalia
Byantikvaren
Forsvarets distriktsingeniør. Viken.
Oslo Bymuseum
Miljøetaten, avdeling for natur og forurensning.
Oslo kommunale skogvesen (med kontorsjef Kvandes etterlatte papirer).
Oslo vann- og avløpsverk (med arkivet til Akerselvens Brugeierforening).
Riksarkivet: Folketellinger 1876\5, 1900.
Løvenskiold-Vækerøs arkiv.

Div. private arkivalia, særlig fotos.

Intervjuer

En del intervjuer er nedtegna. En del materiale var tidligere samla på kassett og skriftlig under magistergradsarbeid i etnologi.

Kart.

Kart f.o.m. 1700-tallet er gjennomgått. Særlig er kart fra ca. 1850-1900 av interesse. Av nåtidige kart kan nevnes økonomiske kart i 1:5000 og 1:10 000, M711-kart i 1:50 000 og vegetasjonskartene Grefsen og Maridalen. Eldre kart er skaffet fra Statens kartverk og Riksarkivet, nyere fra Oslo oppmålingsvesen.

Andre utrykte arbeider.

Et stort antall utrykte notater/rapporter er studert.

Her kan nevnes:

Lise Øklands og Astrid Svenkeruds hovedoppgaver i landskapsarkitektur fra Institutt for landskapsarkitektur og Institutt for naturforvaltning ved Norges Landbrukshøyskole, Ås.

5.3. Trykte kilder/litteratur.

Aker 1837-1937. Bd V. Utg. av Aker kommune Oslo 1947.

Akerselvens Brugseierforening gjennom 50 år. 1867-1917. H. Bull. Kristiania 1917.

Asheim, Vidar:
-Adresse Akershus, en utstilling om å høre til: Om kulturlandskap i Akershus s. 21-34. Forbundsmuseet i Akershus 1986.

Samme forfatter:
-Kulturlandskapets historie. Oslo-Bergen-Tromsø. 1978.

Brusewitz, Gunnar og Emmelin, Lars:
-"Det førendeliga landskapet." Utveckling och framtidsbilder. Stockholm 1985.

Byantikvaren:
-Den gule listen. (1976, 1986).

-Fortid-nåtid-framtid.
Årbok 1984.

Akersgårdregistreringer:
-Den gamle bygningskultur i Aker. Bd II.
Selskapet for Oslo Byes Vel. Oslo 1964.

Gårdsbruk i Oslo.
-Komiteén for bevaring av de gamle Akergårder. Bd. III. Prosjekt gårdsbruk i Oslo. Peder de Séves. Oslo 1982.

Bull, Edvard d.e.:
-Akers historie. Kristiania 1918.

Dugnad.
-Etnologisk tidsskrift.
Særlig nr. 1/1980, nr. 1/1981. og nr. 2/1984.

Etnologisk lesebok. Red. H. A. Wold.
-Institutt for folkelivsgransking 1974.

Vreim, Halvor:
-Trekk fra byggeskikkens geografi i Norge.

Fortidsminneforeningen:
-Fortidsvern. Tidsskrift. (Særlig nr. 3/1987).
-Fremtid for fortiden. Tidsskrift for Oslo og Akershus avd. (Særlig nr. 4/1981).
-Årbok.

Fryjordet, Torgeir.
-Generalforstamtet 1739-1746. Om Akersskogene s. 67-68.
Særpublikasjon nr. 1. Norsk Skogbruksmuseum.
Elverum 1968.

Hammeren kraftverk 75 år:
-Oslo lysverker. Ljøgodt, Lars. Oslo 1975.

Heimen. Lokalhistorisk tidsskrift.
Særlig nr. 3/1987, s. 152-170:
-Kulturlandskap og byvekst i Trondheimsområdet. Michael Jones.

Holmen, T.:
-Kulturminner i Oslomarka 1973.
Institutt for folkelivsgransking. Oslo 1973.

Lange, Ove L.:
-Nordmarka og Nordmarksgodsets historie. Oslo 1966.

Løvenskiold-Vækerø A/S:
-Nordmarksposten. Bedriftsavis.

Holmsen, Andreas:
-Ødegårder i Osloherad.
Selskapet for Oslo Byes Vel 1963. (Særtrykk av St. Hallvard XLI 1963).

Maridalens Venner:
-Kom til den fagre Maridal. (M.V. og M.skole). Oslo 1972.

Maridalen.
-Årsskift. 1972.

Miljøverndepartementet.
-Miljønytt/miljøtema.
-SEFRAK: Hefte A-B.

Nordisk Ministerråds Miljørapport 1987:
Del 1 og 2. 1987.

Norsk lokalhistorisk institutt.
-Lokalhistorie. Fra gard til tettsted.
(Fladby/Jensen). Side 55.69:
-Kulturlandskap og økonomisk aktivitet. Skage, Olav R.

Riksantikvarens rapporter: (Et utvalg nevnes).
-1: Lie Christensen, Arne:
Spadens, plogens og traktorens landskap. Kulturminner i Bjerkreimsvassdraget, Rogaland.
Alvheim og Eide. Akademisk forslag Øvre Ervik. 1982.

-5: Lie Christensen, Arne:
En fjellbygd med tradisjoner. Kulturm. fra nyere tid i Alnavassdraget, Hedmark, Oppland 1983.
Samme forlag som rapport 1.

Riksantikvaren:
Vern og virke (årbok).
Div. hefter:
"Informasjon fra Ra., "hefte 1 og 2 o.a.

Senstad, Fartein v.:
Norske landbruksredskaper 1800-1859-årene. Lillehammer 1964.

Sundt, Eilert:
"Om bygningsskikken på landet i Norge". Verker i utvalg 6. Oslo 1976.

Norsk skogbruksmuseum:
Årboka, spes. nr. 6/1967-71,
s. 9-16.

NOU 1983:43:
Kulturminner og vassdregsvern.
Oslo-Bergen-Tromsø 1983.

Oslo Bymuseum:
Tidskriftet Byminner.

Oslo Helseråd, kont. for natur- og miljøvernsaker.
-Den grønne liste. Oslo 1986.

-Edellauskoger i Oslo.
(Bronger, Rustan). Oslo 1983.

-Maridalen. Botanisk undersøkelse av verneverdier. (Rustan, Bronger).

-Status -77. Oslo 1977.

Oslo-Marka. Oslofjorden.
Bd. I-III. Oslo 1939: Særlig bd. I, s. 81-102, og bd.II.

Oslo skogvesen:
-Oslo kommunes skoger 1889-1979.
Oslo 1979.

-Skogvesennytt.
Bedriftsavis.

Sollied:
-Akersgårder. Hovedbølenes eierrekker. Oslo 1947.

Sørkedalen.
-Eksisterende forhold og konflikter. Tverretatlig arbeidsgruppe. Oslo kommune 1980.

Tobiassen, Anne H.:
-Byggeskikk i norske bygder.
Institutt for etnologi i Oslo 1984.

Tveite, Stein:
Norsk landbrukshistorie 1750-1914. utv. emner.
Ås-NLH. 1975.

Tveite, Stein:
Bønder og landbruk 1914-75.
NLH-Ås-1983.

Under åsen, langs elva.
Lokalhistoriske bilder i fokus. Utg. av historielaget-Grefsen, Kjelsås, Nydalen. Red. Harry Lagert. Oslo 1984.

Utkast til flerbruksplan for Oslomarka.
Miljøverndepartementet 1976.

Vannverngruppa:
-Vassdrag i Oslo.
Oslo 1983.

Visted, Kristoffer og Stigum, Hilmar:
-Vår gamle bondekultur. Bd.I. Side. 47-308. Oslo 1971.

6. Kulturminnelister.

6.1. Hus og hustufter.

Folketellingskrets 6002, Folketellinga 1980.

Nummere i venstre rubrikk er løpenummer, brukt på SEFRAK-skjemaene.

Løpenummer er brukt på vedlagte kart. Løpenummer på kartet uten ring rundt, er hus/hustufter på denne lista.

NR.	OBJEKT	FOTONR.
	Engelsrud	
1-2	Stue,uthus-husm.plass. Vannverket	1/22-30
	Stubberud	
3	Tufter,gard	2/2-5
	Store Brennenga	
4-7	Gard: Våningshus, sidebygning, driftsbygning, stabbur	2/7-25
	Helgerud	
8	Tuft, husmannsplass/leiebolig	2/27-30
	Tåsenbekken	
9	Tuft, stue-låvetuft nr.101	2/31-36
	Pollen-vest for nr.10	
10	Tuft, husmannsplass	3/2-5
	Sommerro-v. Skovly	
11-12	Tidl. utsiktssted, tilfluktsrom	3/7-15
	Annet i området:	
13	Ruin, utløe, øst for Maridalsveien.	3/17-20
	Skovly-villa.	
14-16	Hovedhus, sidebygning, uthus	3/22-36
	Sagbruk	
17	Sagtuft(av saghus, brakke, ile) ved Salmakerstuløkka vest for Salmakerstua	
	Lille Brennenga	
18-20	Gard: Våningshus, driftsbygning, hundehus	

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Salmakerstua	
21	Stue, husm.plass	5/17-20
	Herkerud	
22	Tuft, husmannsplass	5/32-36
	Musestua	
23	Tuft, husmannsplass/leiebolig	5/27-30
	Salmakerstua	
24	Tuft, uthus-husm.plass	6/7-10
	Søndre Låkeberget	
25	Tufter, hus (bl.a. kafe) Dels pløyd opp 1987	6/12-15
	Nordre Låkeberget	
26-27	Stue, uthus-husm.plass	6/17-25
	Skjerven	
28-32	Gard: Våningshus, drengstue, stabbur, skjul, fjøstuft, mulig tuft eldre våningshus? Ny driftsbygn. ikke reg.	6/27-36, 7/2-15
	Ved Skjærsjøelva	
33	Ruin, oppgangssag	7/17-20
34	Ruin, modell av Solbergfoss kraftstasjon	7/22-25
35	Turbinhus, Skjærsjødammen	7/28-30
	Damvokterbolig, Skjærsjøen	
36-37	Bolig, uthus	7/32-36, 8/2-5
	Annet:	
38	Tufter, lysverksbolig, Skjærsjødammen	8/7-10
	Skjerven sag	
39-40	"Sangerhallen", saghus	8/12-20
	Nordseter	
	Husm.plass, arbeiderbolig Stangjerns-hammeren	
41-45	Stalltuft, koie, fjøs, stalltuft, eldre låve, tuft eldre fjøs, stue	8/22-36, 9/2-15

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Stubberud	
46	Tufter, arbeiderboliger	9/17-20
	Hammeren/Skjærsjøelva	
	Tidligere bestyrerbolig, Stangjernshammeren	
47-48	Bolig, uthus	9/22-30
49	**Tidligere hundehus, Løvenskiold-** nå kunstnerbolig?	9/32-35
50	**Tufter, husm.plassen Slottet**	10/3-5
51	**Koie,** nå utleiebolig	10/7-10
	Lysverksmiljøet, Hammeren	
52-54	Kraftstasjon, vannmålehus, ventilhus	10/12-15, 10/33-35
	Skjærsjøelv-dalen	
55	**Tufter, Sørsetra** Husm.plass	10/27-30
	Steinsrud	
56-57	Husm.plass: Stue, fjøs og låve (Sammenbygd)	
	Ruin	
58	Av oppgangssag eller kvern?	11/7-10
59	**Bråten:** Voll, tufter	11/12-15
60	**Bakken:** Tufter	
	Hammeren	
61	**Skjervenbrua:** Tuft, husm.plass	11/22-25
62	Garasje, **kraftstasjonen**	11/27-30
63	Tufter, arbeiderbolig ved **kraftstasjon**	11/32-35
64-65	Hytte, utekjeller til	
	Oslo Lysverker	12/2-10
66	**Vannmålehus (Oslo vann-og avløpsverk)** ved brua ved Hammeren	12/12-15
	Lysverksmiljøet	
67-70	**Maskinmesterboligen:** Bolig, 2 uthus og tuft av uthus	12/17-36
	Svingen	
71-73	Arbeiderbolig (tidl. husmannsplass, bolig for Stangjernshammeren), 2 uthus. Vannverket.	13/2-15

NR.	OBJEKT	FOTONR.
	Øvre Kirkeby	
74-78	Gard: Våningshus, stabbur, sammenbygd driftsbygning, bryggerhus/skjul og hønse-hus	13/12-36
	Nedre Kirkeby	
79-81	Nedlagt gard: Våningshus, stabbur (flytta), tuft etter driftsbygning. Tidl. også gamlestue.	14/2-15
	Berg	
82-83	Sveitserstilsvilla: Bolig, nyere uthus	14/17-25
	Øgården (Ødegården)	
84-89	Gard: Våningshus, ruin av drengstue, stabbur, skjul, driftsbygning, garasje.	14/27-36, 15/2-20
	Kallerud	
90-91	Tidl. husm. plass: Stue, driftsbygning.	15/22-30
	Langs Gamle Maridalsvei	
92	Hytte, **Glittreheim**	15/32-36
93	Brønnhus n.f. **Sagbakken**	16/2-5
94-95	Hytta **"Hiet"** -NKUF: Hytte og uthus	16/7-15
96	**Ruin** av hus ved eldre vei til Fagervann	16/17-20
97	Eldre hytte (en av to) litt lenger nord - **"Wallenstrømhyttene"**	16/22-25
98	**"Iversstua"** - bolig, g.nr.65/10.16/27-30	
	Maridalen skole	
99-100	Nyere og eldre skolehus	15/32-35, 16/2-5
101	**Tåsenbekken:** Tuft. låve -se obj. **9**	17/7-10
	Petersborg/Turterbekken	
102-104	2 stuer og 1 uthus	17/12-25

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Haugermosan	
105-107	Nedlagt småbruk. Våningshus, uthus og tuft av uthus	17/27-35, 18/2-5
	Sagbakken	
108-110	Villa, steinterasser, uthus	18/7-20
	Halset (Ved Skar)	
111-113	Nedl. gard: Våningshus, tuft sidebygning og sted for drifts-bygning	18/22-35
	Nes	
114-119	Hovedbygning, sidebygning, stabbur, skjul/bryggerhus, driftsbygning, badehus	19/2-30
	Berntsberg/Sagstua	
120-123	Husm.plass: Uthus, stue, smietuft, sidebygning	20/2-10
	Neskroken (Husmannsplasser, Nes)	
	Bakken	
124-125	Stue, sammenbygd uthus	20/17-25
	Brenners	
126-128	Stue, sammenbygd uthus, smie	20/27-36, 21/2-5
	Vestby	
129-131	Stue, stabbur, sammenbygd uthus	21/7-10
	Sittpå	
132-138	Stue, stabbur, ved vognskjul, tuft av bryggerhus, grisehus, sammenbygd uthus, pumpehus	21/22-35, 22/2-21
	Brenners	
139	Sommerfjøs	22/23-25
	Nordby	
140-142	Stue, sammenbygd stue, pumpe-hus	22/27-36, 23/2-5

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Vårnhus	
143-144	Stue, sammenbygd uthus	23/7-15
145	**Båthus** ved Dausjøen	23/17-20
	Sander	
146-151	Gard: Våningshus, stabbur, sammenbygd driftsbygning, drengstue, tuft av fjøs, vognskjul/potetkjeller	23/22-36, 24/2-15
	Sanderberget	
152-154	Husm.plass: Stue, uthus, smietuft	24/17-30
	Nordbråten	
155-156	Husm.pl.; bruk under Akerselvens Brugseierforening: 2 boliger - 1 har rest av eldre hus	24/32-35, 25/2-5
	Sørbråten	
157-161	Tidl. husm.pl, nå gard: Våningshus, stabbur, skjul, driftsbygning, tuft av hovedbygning	25/7-30
	Øvre Vaggestein	
163-168	Gard: Våningshus, stabbur, jordkjeller, skjul, driftsbygning, smietuft	26/ 2-30
	Ved Skar	
169-171	Hytte - **"Støpern"**, med uthus og garasje	26/32-36, 27/2-10
172-173	Hytte **Steinbråten** med uthus	27/12-20
	Stubberudbråten	
174-175	Tuft husm.plass og mulig tuft drengstue(?)	27/22-30
	Nedre Vaggestein	
177-179	Nedl. gard; skolesenter: Våningshus, låve, ruin av fjøs, tuft av sidebygning	27/32-35, 28/2-5
	Brennenga-området	
180-181	Tufter av kafees **Skovheim** og feriestedet og forpaktningsbruket **Strandholt**	

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Maridalens Velhus	
185-186	Velhuset, uthuset revet 1987	29/2-10
	Diverse	
188	Hytte ø.f. Maridalsveien v. **Kasa**	30/
189	-kalt **"Granhaug"**	
	Ved Sander	
190-193	Tufter av husmannsplassene: **Sanderstua, Gresstua, Ila og Slåttebråten.**	
	Søndre Skar	
195-197	Gard: Gamlestua, tidl. hovedbygning, stabbur.	31/2-15
	Granum	
205-206	Våningshus, sidebygning	36/2-10
	Bjørnstad	
208-210	Våningshus, driftsbygning, skjul/stall	36/17-30
	Diverse	
211-213	Tufter av **Gata, Rauløkka og Rauløkksaga**	36/32-36, 37/2-10
	Myrvold	
214-215	Bolig, uthus	37/12-20
	Hagaløkka	
219	Eldre hus/hytte	37/27-30
220-221	Småbruk: Stue, uthus	37/32-36, 38/2-5
222	Husm. plass: Tufter av **Nordre Torvet** v. Vaggestein	38/7-10
223	Husm. plass: **Tomlingshaugen?**: Tufter, eldre hamn, steingard	38/20-22
224-226	Husm.plasser: Tufter av **Lurhølet** nær Snippen og **Hølet** ved Nordbråten	38/24-36
227	Revet gard: Tufter av **Turter**	39/2-10
228	Husm. plass: Tufter av **Søndre Torvet?** v. Vaggestein	

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
229	Småbruk: Tufter av **Haugen** ø.f. Søndre Skar - var hus flytta fra Torvet.	39/32-36
230	Husm. plass: Tufter og voll av **Damstokk** v. Øyungen	108/12-15
232	Tufter av **Øyungshytta (?)** v. Øyungen	108/22-23
233	Arbeiderbolig: Ruiner av **Helgheim** v. Øyungsdammen	
	Ved Vaggesteinsbrua	
239-40	**Christiania Uldspinderi:** Ruin av **Susenstua** og **Christiania Uldspinderi**	47/2-10
241	Tufter, butikk **Sand**	47/17-20
	Skar Leir	
242-248	Kommandantbolig (hus 3), hus 7, hus 10, hus 5, hus 29, hus 31	47/22-36, 40/2-34
	Diverse ved Vaggestein	
250-51	Arbeiderbolig Christiania Uldspinderi: **Bergerud:** Bolig og nåværende garasje	113/27-36
252	Husm. plass: Sted for **Bøtkerstua**	
	Ved Sandermosveien	
253-255	**Enga:** Bolig og 2 uthus	
	Ved Gamle Maridalsvei	
256	Bolig g. nr. 65/24	41/28-31
257	Bolig " 65/15- **"Granheim"**	41/33-36
258-259	Bolig, uthus g. nr. 65/5- **"Katnosberget"**	42/2-10
260	Tidligere **Tømte Skifabrikk**	42/20-21
261	Bolig g. nr. 66/28	42/17-18
262	Lafta hytte bak g. nr. 66/45	42/30-31
263	Hytte g. nr. 66/40	
264	I Skarsåsen: Hytta **"Skarsås"**	42/33-36
	Til Skar Leir	
266	Tidligere kruttmagasin i Skarsåsen	43/2-5
	Ved Gamle Maridalsvei	
267	Hytte g. nr. 66/35	
268-69	Hytter på **"Sandbo"** g. nr. 66/36: Sørlig og nordlig hytte	43/21-25
270	Hytte g. nr. 66/47	43/27-28

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Ved Skar	
271-272	**"Dalheim"**- bolig og uthus	43/30-36
	Sandermosen stasjon	
273-275	Stasjonsbygning, banevokterbolig, mindre brakker.	44/ -23
	Skogbestyrerbolig Løvenskiold-Vækerø A/S	
276-278	Bolig, uthus og vedskjul	44/25-36
	Blåsås	
281-284	Oppr. bolig for hammersmedene ved Stangjernshammeren. Seinere husm. pl., nå skogsarbeiderbolig for Løvenskiold. Våningshus, vedskjul/garasje, driftsbygning, bryggerhus.	45/20-36
	Kasa	
285-286	Gard: Våningshus, grisehus. Driftsbygning, hytte og sag ikke registrert.	46/31-36
	Vestern	
287	Nedlagt husm. plass ovafor Blåsås: Ruin av grunnmur til stue, gjenplanta innmark. Steingard rundt innmark, eldre vei, portstolpe.	46/21-24, 46/15-19
	Steinsrudløkka	
290	Tidl. småbruk: Ruin av hus, spor av innmark, steingard	
	Annet	
291	Bolig v. **Søndre Skar**, g.nr. 66/31	
292	Sted for drengstue, **Lille Brennenga** (?)	
293	Sted for **Fjellenga** v. Sanderberget (?)	
294-295	Tufter av **Maristua og Sommerro** v. Nes	
296	Drengstue (?), **Nes**	
298	Sted for sidebygning, **Nedre Kirkeby**	
299	Tufter, **Skjervenstua** v. Skjerven	
300	Sted for husm. plass **Kroken/Sten** ø. f. Vaggestein, nå ligger **"Tranmælhytta"** her	
303	Revet husm. plass: **Dalen** ø.f. Nordbråten	
304-305	Sted for **Østbråten og Vestbråten**	

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
306-309	Tidl. småbruk, nå hytter: **Halvorsrud** nord for Vaggestein	
310	Tuft av smie på **Sander**	
	Lysverket, Skjærsjøelva	
311-312	2 turbinhus - "Muffehus"	
	Sakariasbråten v. Nordbråten	
314-315	Tidl. husm. plass: Stue, uthus	
	Annet	
316	Tuft, **Solbakken** v. Øgården	
317	**Maridalen kapell**	
318	**Ruin av Margarethakirken**	
319	Tufter, **Brekkesaga**	
320	Tufter, **Midtodden**	

6.2. Andre kulturminner enn hus.

Tegnforklaringer:

Løpenummer med ring rundt på de vedlagte kart: Objektene på denne lista.

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Trekolbrenning o.l.	
A1	Kølabonn v. Kvernbekken, Movatn	
A2	Hol etter utgravning til veifyll før 1940-t., eller dyregrav? Øst for Sandermosen st.	
A3	Kølabonn, øst for Sandermosen st.	
A4	Kølabonn, Lørenskoghøgda	
	I Nittedal kommune	
A5	Kølabonn, sør for naturreservat, Karlshøgda vest for Ørfiske	
A6	Uttak til kølabonn (?) ved skogsbilvei mot **Karlshøgda**	
A7	Kølabonn nær A5-A6	

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Diverse	
A8	**Skjærsjødammen**	32/13-17
A9	Eldre vannreservoar ved **Peder Ankers vei** vest for Brekke gard	32
	Nittedal: Trekolbrenning	
A10-A13	Kølabonner : 1 ved **Buråsmarka,** 2 **øst for Karlshøgda,** 1 vest for Ørfiske i åsen	32
	Fløtingsanlegg i Skjærsjøelva	
A14-A15	Steinforbygninger øverst i elva	
A17	Steinforbygning	
A18	Tømmerforbygning med "flaking"	
A19	Steinforbygning/støttemur	101/16-20
A20	Treforbygning på tvers av elva	101/22-25
	Annet	
A21	**"Svenskemuren",** steingard Grinda ved Korsvoll - Svartkulp	101/27-30
A22	**Ankerveien**	102/2-10
A23	Gardsvei **Stubberud-Lille Brennenga**	102/12-15
A24	Gardsvei med allé ved **Stubbberud**	102/24-28
A25	Veibrua ved **Hammeren**	103/19-22
	Fløtingsanlegg ved Skjærsjøelva	
A28	Tømmerforbygning	104/7-10
A29	Stein "	104/12-15
	Annet	
A30	Utgravd hol ved Skjærsjøelva	104/14
	Fløtingsanlegg ved Skjærsjøelva	
A31-A33	3 steinforbygninger, den siste er lang	104/16-30
A34	Utglidd steinforbygning (?)	105/2-5
A36-A39	4 steinforbygninger	105/7-25
A40	Tømmerforbygningsrester	105/27-30
	Diverse	
A41	Veikant av stein (?) ved mulig oppgangs-sagruin	105/32-36
A42	Brukar	106/7-10

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Fløtingsanlegg ved Skjærsjøelva	
A43-A44	2 Steinforbygninger	106/12-20
A45	Tømmerforbygning/"flaking"	106/22-25
A46	Steinforbygning	106/27-30
A47	Tømmerforbygning	106/32-36
A48	Steinforbygning	107/2-5
	Diverse	
A49	Rest av steinmur - etter mølle/sag?	107/7-10
	Fløtingsanlegg ved Skjærsjøelva	
A50-A51	2 steinforbygninger	107/12-20
A53	Steinforbygning	
	Fløtingsanlegg ved Skarselva	
A60	**Øyungsdammen**	108/2-10
A62	Steinforbygning	108/25-26
A63	Tømmer/steinforbygning	
A64	Steinforbygning	
	Diverse	
A65	Vei **Øyungsdammen-Helgheim**	109/9-11
	Fløtingsanlegg ved Skarselva	
A66-72	7 steinforbygninger	109/14-36
A73-A74	2 tømmerforbygninger/"skjermer"	
	Annet	
A76	Vanninntak 1867, ruin, **Maridalsoset**	
A77	Eldre vei langs Skarselva	
	Fløtingsanlegg ved Skarselva	
A78	Steinforbygning	111/15-
A79	Rester av tømmerforbygning-"skjerm"	111/
A80	Tømmerforbygning-"flaking"	111/19-22
A81	Steinforbygning	111/23-24
A82	Tømmerforbygning-"skjerm","flaking"	111/26-28
A84	Steinforbygning	111/32-33
A86	Rester av stein/tømmerforbygning	112/2
A87	Tømmerforbygning-"flaking"	112/4-6

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Steingarder, veier o.a.	
A88	Se A95: Steingard nord-vest for **Skar Leir**	112/10-12
A89	Rest gardsvei **Turter-Skar**	112/26-28
A90	Steingard ved **Søndre Skar-langs Gamle Maridalsvei**	112/29-32
	Skar Leir	
A94	Øvelsesfelt (kanoner/krutt?), murt gang	40/22-25
A95	Steingard (samme som A88 **innafor** Skar Leir)	40/27-30
	Skarselva ved Skar Leir	
A96	Fløtingsanlegg	113/2-5
A97	Brukar	113/7-10
	Annet	
A98	Ruin av brygge ved **Nes**	113/12-15
A101	Vei **Vaggestein-Tømte**	41/
A105	Vei **Søndre Skar-Nordre Skar/kruttverk**	43/7-8
A106	Rester av gjerde langs Gamle Maridalsvei ved **Søndre Skar**	43/10-11
A107	Steingard ved villaer, Gamle Maridalsvei	43/3-4
	Skar Leir	
A108	Pistol-skytebane (nedlagt)	
A109	Bygg fra kruttverkstida	
	Veier o.a.	
A110	**Greveveien**	42/2-5
A111	Steingard ved **Sanderberget**	
A112	Milestolpe ved **krysset Greveveien-Sandermosveien**	44/7-8
	Annet	
A115	Ruin, teglverk, **Nes**	45/2-5
	Dausjøelva-fløtingsanlegg	
A116	Steinforbygning. Sted for tidligere sag ved **Sagstua**	45/7-10
A117	**Dausjødammen**	45/12-15
A118	Steinforbygning ved **Dausjødammen**	45/17-18

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
	Diverse	
A129	Steinmur i jorde, **Nes**: Tidligere vei til Maridalesvannet?	113/17-20
A131	Nyere bru ved **Bakken**, Dausjøelva	
A132	Stein/tømmerforbygning, Skarselva	
	Skar Leir	
A133	Tidligere turbinhus, kruttverket	
A134	Nedlagt vannkanal	
	Ved Skarselva	
A135	Turbinhus til revet oppgangssag sør for Skar Leir	
A136	Sted for tidligere bru (gardsvei) ved **Sørbråten**	
A137	Sted for eldre trebru ved **Bakken**	
A138	**Vaggesteinsbrua**	
A139	Nyere bru ved **Sørbråten**	
	Mulige fangstminner?	
A140	Ved Sørbråtveien/Movassbekken	
	Trekolbrenning	
A142	Kølabonn i jordet, **Torvet**, øst for **Vaggestein**	
A143	Kølabonn øst for **Hammerbrua** ved Maridalsvannet	
A144	Kølabonn (?) ved **Ankerveien**, nær **Steinsrud?**	
A145	Kølabonn ved **Lauvlund**	
	Diverse	
A146	Brygge ved **Strandholt**	
A147-149	Steinbrudd i nærheten av **"Svenskemuren"**	
A150	Mulig elggrav øverst i **Kudalen ved Hammeren**	
A151	Steingard nord ved **Turter**, vest for plantefelt	
A152	Steingard mellom **Turter og Gamle Maridalsvei**	
A153	Steingard mellom **Skarselva ved Sakariasbråten og til Hølet** (ved Nordbråten)	
A154	Kølabonn ved **Turterfaret/Skarsbekken**	
A155	Steingard ved **Bergerud**, nord for Vaggestein	
A156	Steinrøys ved **Hølet**	
A157	Steingard ved **Halvorsrud** nær Bergerud	
A158	Eldre tømmervei/rester av trebru mellom **Sander og Slåttebråten**	

NR.	OBJEKT.	FOTONR.
A159	Eldre vei over **Sander nord-sør**	
	Rester av steingarder	
A161	Sør for **Kutangen, ved Store Brennenga**	
A162	**Øst for Maridalsveien ved Søndre Låkeberget**	
A163	" "	
A164	Ved **Berg ved Søndre Låkeberget**	
A165	**Ved Søndre Låkeberget**	
	Diverse	
A166	Tømmerbrønn nær **Pollen**	
A167	Vanninntak fra 1920, **Maridalsoset**	